KAYGUSUZ ABDAL

BÜTÜN YÖNLERİYLE

KAYGUSUZ ABDAL

yaşamı • düşünceleri • şiirleri • etkisi

ÖZGÜR
yayın dağıtım

• İsmet Zeki Eyuboğlu •

KAYGUSUZ ABDAL

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

Yayın Yönetmeni: Refik Ulu

Birinci baskı:
İstanbul, Ekim 1992

Yayın Hakları: İsmet Zeki Eyuboğlu - Özgür Yayın Dağıtım

Kapak: Reha Yalnızcık
Kapak Filmi: Grafika Grup
Dizgi, Baskı, Cilt: Özgün Ajans

İsmet Zeki Eyuboğlu

Bütün Yönleriyle

KAYGUSUZ ABDAL

Yaşamı ● Düşünceleri ● Etkisi

ÖZGÜR
YAYIN DAĞITIM

İÇİNDEKİLER

Giriş	7
Çevre Durumu	35
Yaşamı	49
Dil	55
Tanrı Kavramı	63
Us Kavramı - Oluş Sorunu	69
İnsan Sevgisi	73
Yergi - Alay	85
Kadın	103
Doğa Varlıkları	111
Anlatım	117
Esrar	125
Konu Özgünlüğü	131
Etkisi	137
Yaşanan Gerçek	149
Eğitim	157
Bilinçaltı Evreni	161
Türkçeye Bağlılık	169
Yapıtları	173
İnsan-Tanrı Özdeşliği	181
Biçim Değişiklikleri	187
Düşünce Değişiklikleri	191
Sonuç	199
Kaynakça	203

Giriş

— I —

Kaygusuz Abdal'la ilgilenmem, lise yıllarımda, "Türkçe Metinler" adlı öğrence kitaplarını okuduğum yıllarda başlamıştır. O dönemlerde, bu ozanın gerçek değerini, yazınımızdaki yerini, özgünlüğünü bilecek durumda değildim, koşuklarını çokluk gülmek, eğlenmek için okurdum. Ondört yaşındayken aralarına katıldığım "tarikatçılar" içinde bu büyük ozanın adını yergiyle, tiksintiyle, sövüp saymakla anmayanı görmedim. Daha ortaokul yıllarında bile Türkçe öğretmenimiz bu tür koşukları sapkınlıkla, dinden kopmakla suçlardı. Sonradan İstanbul Müftüsü olan bu güler yüzlü, tatlı dilli, sevecen öğretmenimizin tasavvufla yakın ilişki içinde olduğunu bilirdim, ancak hangi tarikata bağlı bulunduğunu bilmezdim. Yazdığı şiirlerde derin bir tasavvuf sevgisi vardı. Bu sevecen öğretmenimizin, sonradan müftü oluşu beni çok düşündürdü, demek koyu sünni bir kuruluşa bağlıydı. Kaygusuz Abdal'ı onun için sevmezdi, sevemezdi, ona "feylesof" bile derdi. Onun dilinde "feylesof" sözcüğü dinsiz, tanrıtanımaz anlamındaydı. Lise yıllarımda, arkadaşlarım bana takılır, kimi dinine bağlı bir müslüman, kimi dinsiz, kimi de tanrıtanımaz diye nitelerlerdi. Bunları ne-

den bana yakıştırdıklarını şimdi bile bilmiyorum. Yine bilemediğim bir konu da güzellere karşı olan engel tanımaz düşkünlüğümdü, bu nedenle kimi arkadaşlarım beni alaya alırlardı. Bu gençlik döneminde, benim gibi düşünen, Kaygusuz Abdal'ın birkaç kolay koşuğunu belleğine yerleştiren, Sultan Selim Kız Lisesi'nde okuyan güzel, sevecen, tatlı dilli bir arkadaş edindim. Kaygusuz Abdal'ı onun etkisiyle sevmeye başladığımı sanırım, içimde öyle bir izlenim vardır. Özellikle bu ozanın "Bir kaz aldım ben karıdan" dizesiyle başlayan koşuğunu gülmek, eğlenmek için karşılıklı okur bakışırdık. Ben de divan şiiri geleneğine bağlı şiirler yazar, bu güzel kız arkadaşıma okurdum, çoğunun dilini anlamazdı, ben açıkladıkça da gülerdi. Bir gün bana: "Senin şiirlerini okumak için hep seni yanımda gezdirmem gerekiyor, yazdığın şiiri sen açıklama, okuyucu anlasın" demişti, sonra eklemişti: "Bak, Kaygusuz Abdal'ı ona başvurmadan, bize açıklama yapmasını istemeden okuyoruz, seviyoruz" Ben, nedense, bu sözleri bile anlayamamıştım, şiir denince kolay anlaşılmayan bir nesne düşünürdüm.

Aradan yıllar geçti, elimde olmayan nedenlerle, bu güzel, sevecen arkadaşımdan uzak kaldım, bir daha karşılaştığımızda ikimizin de saçları ağarmaya başlamıştı, o İstanbul Kız Lisesi'nde öğretmen olmuştu. Ben ise, adı epeyce duyulmuş bir yazardım, bütün yapıtlarımı alır okurmuş, duygulu bir dille söylemişti (Hürriyet Gazetesi) önünde. Ben, bir yandan dil, felsefe, Anadolu uygarlığı alanında çalışır, bir yandan da bu uygarlığın ortamında yetişmiş tasavvufçularla ilgilenmeyi sürdürüyordum, epeyce yapıt yayımlamıştım. Yapıtlarımı basanlardan Özgür Dağıtım yöneticisiyle konuşurken söz Kaygusuz Abdal'a gelmişti, neden yine bilmiyorum. Bu konuda bir çalışmam olursa basacağını söyledi, işte bu yapıt böyle bir söyleşinin ürünüdür. Elimde bulunan belgeler yeniden gözden geçirildi, kar-

şılaştırıldı, düzenlendi. Çalışırken beni en çok yoran, Kaygusuz Abdal'ın yazılı kaynaklara geçen şiirlerinin değişikliğidir. Bir koşuk bir kaynakta başka, öteki kaynakta başka, dizeler değil dörtlükler bile değişik. Kimi koşuklar "hece" ölçüsüyle olmasına karşın "gazel" düzeninde, başka bir kaynakta dörtlük düzeninde olan şiir de yine "gazel" biçiminde. Bunlardan hangisi doğru, ozanın elinden çıktığı gibi, saptamak çok güç. Bu alanda yazınımızın en yetkili uzmanı olan Abdulbakı Gölpınarlı bile bir çalışmasında dörtlük düzeninde gösterdiği koşuğu başka bir yapıtında gazel biçiminde vermiş, sağlıklı bir biçim tutarlılığı yok.

Bu karışıklık içinde Kaygusuz Abdal'ın kişiliğini, özgünlüğünü aydınlığa kavuşturmak için yapılabilecek biricik iş düşüncelerinin odağını bulmak, koşukların değişikliğini gözardı etmek; biz de öyle yaptık. Ozanın görüşünü, inançlarını saptayınca yazın alanındaki etkinliğini, özgünlüğünü, kişiliğini yakalamak kolaylaşıyor. Ancak, bunda da ufak bir güçlük sözkonusudur. Kaygusuz Abdal yermeyi, gülmeyi, güldürmeyi seven, akıcı dilini bu yolda kullanan bir ozan, bir tasavvuf aydını. En ağır başlı bir düşünceyi en güldürücü bir konu bütünlüğünde sergilemeyi seviyor, güldürürken düşündürüyor, düşündürürken güldürüyor. Bu şaşırtıcı bir tutumdur.

Kaygusuz Abdal'ın bir tasavvuf ozanı olduğu, Bektaşilik'le çok yakın ilişkiler içinde bulunduğu, bu konuyla ilgili görevler üstlendiği, Mısır'da bir Bektaşi Tekkesi kurduğu biliniyor, öte yandan Abdal Musa'ya duyduğu saygıyı-sevgiyi işleyen şiiri de hangi düşünce yönünde yürüdüğünü kanıtlıyor. Buna karşın halk kesiminde tutunduğu, kimi koşukların dilden dile dolaştığı, gönülden gönüle aktığı da açık bir gerçek, bütün yazında bilinmekte. Öyleki tasavvufla ilgisi olmayanlar bile bu ozanı sevmiş, koşuklarını okumuşlar, beğenmişler, bellemişler. Bu özellik nereden geliyor? So-

runun çözümü bu yanıtı bulmaya bağlıdır. Bu yanıt da onun elinden çıktığı bilinen koşuklarının anlaşılmasındadır, ozan kendini bu koşuklarla ortaya koymuştur, kişiliğini biçimlendirmiştir. Biz de, bütün çalışmalarımızda olduğu gibi, ozanı kendi diliyle konuşturmayı, kendini kendinden öğrenmeyi yeğledik, başkalarının yorumlarına, açıklamalarına ağırlık vermedik.

Kaygusuz Abdal'ın *divan*, *Dolabnâme*, *Budalanâme* (Dil-Güşa), *Muglatenâme, Esrar-ı Huruf* gibi yapıtları vardır. Şiirlerinin bir bölümü aruz, bir bölümü hece ölçüsüyledir. Kişiliğini vurgulayan daha çok şiirleridir. Nefesleri toplanmamıştır, yazma dergilerde dağınık durumdadır. Dolabnâme ile Minbernâme adlı şiirleri uzundur. Budalanâme, Esrar-ı Huruf, Muglatenâme düzyazıdır, ötekiler şiir türündedir, divan aruz ölçüsüyledir. Düzyazılı yapıtlarında da dilsöyleyiş özelliği çekicidir, ancak önemli bir sorun yoktur, şiirlerine dağınık biçimde yansıyan sorunlar bu düzyazılı yapıtlarında da vardır. Ancak o, Kaygusuz Abdal olarak ozan diye bilinir, ününü, etkisini ozanlığına borçludur. Onun, Abdal Musa'ya bağlılığı da tartışmalıdır. Bir şiirinde bu ermişi över, ancak bu övme onunla tanıştığını, ona yoldaşlık ettiğini, onunla tekkede birlikte oturduğunu kanıtlamaz. Bize kalırsa, Kaygusuz Abdal'ın bu bağlılığı tinsel yöndendir. Kaygusuz Abdal'ın 1397 (hicri 800) yılında doğduğu söylentisi de var (bir dizesinden anlaşıldığına göre). Bu durumda Abdal Musa ile birlikteliği hangi yaşta, hangi dönemde olmuştur? Neyse, bu yaş sorunu bizim için, burada pek önemli değil, kesin bir yargıya varmak da güçtür. Önemli olan bu ozanın yazınımızdaki yeri, etkisi, sanat yönünden kişiliğidir. Sevilmiş kişilerin yaşamlarını söylencelerle, doğaüstü olaylarla süslemek eski yazınımızın değişmez alışkanlığıdır; gerçek yaşam hep gözardı edilir, birtakım düşsel üretiler ortaya konur. Bu alışkanlık sevilen kişinin ayaklarını toprağa

bastırmaz hep boşlukta gezdirir. Olayın gülünç yanı, bu tür söylencelere dayanarak kesin yargıya varmak isteyen yazın uzmanlarımızın çokluğudur; onlar uçurdukları ermişlerden daha hızlı uçmayı seven kimselerdir.

Ondördüncü-onbeşinci yüzyıl Anadolu'sunda en hızlı gelişen akımın tasavvuf-tarikatçılık olduğunu biliyoruz, bunda şiirin etkinliği tartışma götürmez niteliktedir. Bu nedenle tasavvuf-tarikatçılık şiirle gelişmiş, yayılmış diyebiliriz. Nitekim, en ünlü tasavvuf-tarikat kişilerinin şiir yazdıklarını, tekkelerde çalgı eşliğinde şiirli-içkili törenler düzenlendiğini biliyoruz. Böylece şiir bir yandan yayıcı, bir yandan da öğretici bir içerik kazanıyor (Bektaşilerde, Mevlevilerde şiirin taşıdığı önem büyüktür, bu da tarikat kurucularının ozan olmalarından dolayıdır). Nitekim Hacı Bektaş Veli'nin bile dizeleri bulunduğu söylenir, oysa elimizde onun elinden çıkmış bir dize bile yoktur. Tekke geleneği sevilen, övülen kişiyi ozan kılığına sokmayı kendi adına yararlı buluyor, ozanın etkinliğine sığınıyor. Bu eğilim tekkelerin birer yazın odağı olmasını sağlamış, özellikle Mevlevilik, Bektaşilik gibi kuruluşlarda güçlü ozanlar, aydınlar yetişmiştir.

Kaygusuz Abdal'ın şiirleri dışında, hangi alanda geniş bilgisi olduğunu bilmiyoruz, bildiğimiz şiirlerinden çıkarılan güçlü bir tasavvufçu olduğudur.

İnsan nûr-i kadîmdür hasta değül hekimdür
Sen dahı insan isen anla bu esrareden
Âşık olan bu yolda can ile baş oynadur
Sen dahı âşık isen bakma gel kenareden

dizelerini söyleyen bir ozanın tasavvufta varlık birliği inancına varabilmesi için çok aşamalardan geçerek olgunlaştığını anlamak güç değildir. Kaygusuz Abdal bu dizeleriyle bile düşünsel kişiliğini vurguluyor. Onun

kimi şiirlerine "şathiye" denmesi de bu alaycı, düşünsel içerikli söyleyişi yüzünden olsa gerek. "Şathiye" sözcüğü Arapça alaya alma, güldürme, eğlenme, yerme, kınama, iğneli söz söyleme gibi değişik anlamlara gelen "şath"dan gelir. Türk yazınında ise; özellikle Kaygusuz Abdal'ın koşuklarında görüldüğü gibi, bir konuyu alaylı, güldürücü-yerici dille işlemek, alay etmenin örtüsü altında bir düşünceyi dilegetirmek ya da şeriat yanlılarına karşı din konularını gülünç kılığa sokarak anlatmak diye anlaşılır. Özellikle şeriatın nitelediği tanrısal varlık karşısında aldırışsız, önemsemez bir tutumla söylenen koşuklara "şathiye" denir. Bu sözcüğü Batı düşüncesinde yaygın, Grekçe "eironeia" dan gelen Fransızca "ironie" ile karşılamak isteyenler de vardır, bu sözcüğün kökü Grekçe "eiron/eironos" ise bilmezlikten gelen, bildiğini bilmez görünen anlamındadır. Ondan türeyen "eironeia" ise bildiğini belli etmeme, bilmezlikten gelme, içini açığa vurmama gibi anlamlara gelir. Grekçeye hangi dilden, hangi kaynaktan geçtiği bilinmemektedir. Türkçeye geçen yüzyıl sonlarında Fransızcadan "ironi" biçiminde geçmiştir. "Şathiye"de alaya alarak yerme, bir düşünceyi gülünçleştirerek gözden düşürme eğilimi de vardır.

Kaygusuz Abdal'ın "şathiye" olarak nitelenen koşuklarını saygısızca, ölçüsüzce söylenen, bayağı sövgüler, saçmalıklar içeren "hezliyat" diye anılan koşuklarla karıştırmamak gerekir. "Hezl" sözcüğünde de böyle olumsuz bir anlam yoktur, gülme, eğlenme, eğlenceli söz söyleme karşılığıdır, ancak divan ozanları "hezl/hezliyat" adı altında çok iğrenç, utanç verici şiirler düzenlemişlerdir. Bu iki sözcüğü birbirinden ayırmak gerekir, yoksa Kaygusuz Abdal'ın "şathiye"leri anlaşılmaz.

Büyük ozan, etkili ozan şiirleriyle, şiirlerinin içerdiği düşünceleriyle çığır açan kimsedir. Bir ozan çağının düşünce düzeyini aştığından yaşadığı dönemde

anlaşılmayabilir, anlaşılan ozan da çağıyla birlikte unutulup gidebilir, bunlar süre denen sonsuz akışın kaçınılmaz sonucudur, değiştirilemeyen yargısıdır. Yalnız Selçuklu - Osmanlı döneminde yaşamış ozanlarımızın adlarını saymaya kalkarsak birkaç binin üstüne çıkarız. Oysa bu birkaç binin üstünden günümüze gelenlerin sayısı, özellikle çığır açanların niceliği yirmiyi geçmez. Bu gün en güçlü bir yazın uzmanımız bile Türk yazınında yirmi büyük ozan gösterebilecek durumda değildir. İlkin bu uzmanların içinde eski bir yazma "divan"ı kolaylıkla okuyabilecek yeterlilikte kimse yoktur. Yazınımız yeşil otlar arasında yem bulmak için uçuşup duran sığırcık kuşlarıyla dolmuştur. Bu durumda, sekizyüz yılı aşkın Anadolu Türk yazınının sorunlarını çözmek, tarihin derinliklerinde kalmış değerlerini ortaya çıkarmak, bir uygarlık sorunu niteliğinde bütünlüğe ulaştırmak olacak iş değildir, bunu başarabilecek kimse de yoktur.

Yazınımızın böylesine verimsiz, çorak bir ortama dönüşmesinin nedenlerinden biri de birtakım kimselerin çevresine kapanıp kalmak, onların dışında bir yetki kaynağı aramayı, görebilmeyi öğrenememek, onların verdikleriyle yetinmeyi bir başarı saymak geleneğidir. Bugün, bunca yazarın, ozanın, aydının, araştırmacının, sanatçının bulunduğu ülkemizde yayın araçlarının en büyüklerinde bile, adları geçen, onlarla övünülen kişilerin sayısı birkaçı bulmaz. Şiirde, başlangıçta yeni, bugün için yeniliği kalmamış bir ozanımız, romanda bir romancımız, öyküde yine alaylı-yergili diliyle büyük başarı kazanmış bir öykücü yazarımız, divan yazınında şiirleri eski seçkilere alınmış birkaç ozanımız. İşte günümüz Türk yazınının bilgi birikimi, övünme odağını oluşturan nesneler bunlardır. Bunlar mı anlayacaklar Kaygusuz Abdal'ı? Bunlar mı değerlendirecekler sekizyüz yıllık Anadolu yazınını, bunlar mı varacaklar çağdaş uygarlığın tadına? Hepsi boş umut-

ların, güncel avuntuların ardında koşan, gününü gün etmenin bile anlamını kavrayamayan dökün tüler. Bu sığlık, bu bilinçsizce eskiye bağlılık Türk düşüncesinde, özellikle yazın alanında bir çığırın oluşmasına elverişli ortamı yaratamamıştır. Öğretmeninin söylediklerini tanrısal birer kural gibi olduğunca benimseyen, onların dışında başka bilgi odaklarının da bulunabileceğini düşünmeyi beceremeyen bir öğrenciden ne beklenir? Görevinde bile yılların deneyimini kazanmış böyle bir öğretmenin düşünme evreni ne denli geniş olsa bile bir büyük örümcek ağının kapladığı alanı doldurmaz. İşte böyledir bugün yazınımız. Geçmişinin yaratı odaklarını yeterince bilmeyen, yalnız Batı'dan aktarılmış bilgilerle, şiirlerle, öykülerle uzman olunabileceğini sanan bir aydın topluluğunun çöreklendiği yayın araçlarında bilgisel boşluğun egemenliği başdöndürücüdür. Şöyle bir örnek verelim: Alevilik-Bektaşilik'le ilgili bir araştırma yayımlanmıştı "Cumhuriyet" te, şöyle bir göz gezdirdim, Kaygusuz Abdal'ın bir koşuğu yayımlanmıştı. Koşuğu okuyunca şaşırdım.

Esrara pişen lokma
Karnımız aç tez olsa
Kahvaltıya *yüz tavuk*
Üçyüzelli kaz olsa.

(Bu dörtlük, Cahit Öztelli'nin "Bektaşi Gülleri, 1973, s. 329" adlı yapıtından alınmıştı. Bugün aramızda bulunmayan bu çalışkan yazarın dil konusunda yeterli bilgisi yoktu, olsa "kahvaltı" sözcüğünün Kaygusuz Abdal'ın yaşadığı dönemde bilinmediği, "kahve"nin de Türkçeye onaltıncı yüzyıl dolaylarında girdiğini, öyleyse bu sözcüğün ya yanlış okunduğunu, ya da koşuğun başka bir örneğinin bulunması gerektiğini anlardı.) "Kahve" sözcüğü Türk şiirinde, ilkin meyhanelerin kapatıldığı Kanuni Süleyman döneminde görülür. Du-

rumdan yakınan bir Bektaşi ozanı kahvelerde gün geçirmenin sıkıntısını dilegetirerek:

Humlar şikeste câm tehî yok vücûd-i mey
Kıldun esir-i kahve bizi hey zamâne hey

demekten kendini alamamıştır. Daha sonra Şeyhulislam Ebussuud Efendi bir yargıyla (fetva) kahvenin dinle bağdaşmadığını bildirmişti: "Zeyd, mütalâaya kuvvet için yâhud hazm-i taam için kahve içse helâl olur mu? Elcevab- Feseka, âlet-i lehv ü fücür ile içtikleri mekruhu adam isti'mal eder mi?" Efendi diyor ki, "kahveyi bozguncular, kötü düşünceliler içer, iğrençtir, kötülüğe, oyuna yolaçar, eve sokulmaz" Bu alıntının ilginç yanı şudur: bugün aşırı dinciler, tarikatçılar, softalar arasında kahveye önem vermeyen, evine gelen konuklara kahve sunmayan kimse yoktur. Bu açıklamamız önemsiz sayılabilir, oysa öyle değil. Vurgulamak istediğimiz sorun şudur: bir yazın uzmanının, ilgi duyduğu alanın geçmişini de bütün ayrıntılarıyla bilmesi, yargılarını verirken o ayrıntıların ışığından yararlanması gerekir.

Türk yazınında, Kaygusuz Abdal benzersiz bir anlayışın, korku bilmez bir davranışın öncüsü olmuştur. Eğitim-Öğretim kurumlarında yer bulamayan bu ozanın değeri halk yazınının önemi kavranmaya başlayınca gündeme gelmiştir. Bu ozanı hep tanrıya karşı çıkarırlar, yiğitçe dizelerini birer sapkınlık ürünü sayarlar, kimileri de bunu bir "başkaldırı insanı" diye nitelemeyi severler. Kaygusuz Abdal, bir "başkaldırı ozanı"dır, ancak toplumsal görüşlerin gündeme getirilen anlamlarında değil, şeriat denen değişmez kurallar kağnısının önünü kesen bir ışıldakçı niteliğinde. Bu da Türk yazınının kapsadığı sorunlar toplamından biridir. Türk yazınının, uygarlık açısından, taban sorunları araştırılmamıştır, Türk yazınının içerdiği sorunlara

değgin aydınlatıcı çalışmalar sergilenmemiştir. Daha acısı Türk yazını gelişigüzel yargıların egemenliği altına bırakılmış, günlük söyleşilerle geçiştirilen bir "kır kahvesi" toplantısına dönüştürülmüştür. Yeryüzünde, bugün, bilebildiğimiz yazınlar içinde Türk yazını oranında çelişkilerle dolu bir yazın yoktur diyebiliriz. Bir sava göre, Anadolu'da gelişen Bektaşilik, daha önce Asya'da ortaya çıkan Yesevilik adlı kuruluşun uzantısıdır, Hoca Ahmed Yesevi'nin (öl. 1166) bir görüntüsüdür, dolayısıyla Yunus Emre-Kaygusuz Abdal da bu çizgi üzerindedir, Anadolu tasavvufunun kaynağı bu Asya tarikatıdır. Şimdi örnekleyelim; Ahmed Yesevi'den dizeler seçelim:

Tevbe kılıp Hakk'a dönen âşıklara
cennet içinde dört pınarda şerbeti var.
Tevbe kılıp Hakk'a dönmeyen gâfillere
dar lâhidde katı azap hasreti var.

Cennet mülkünü anlayan kullar tevbe kılsın
tevbe kılıp huzuruna yakın olsun;
hurî, köşkler, gılman, vildan hizmet kılsın
türlü türlü giydiği şeref hil'atı var.

Bu dörtlüklerin, Hoca Ahmed Yesevi Divanı'ndaki özgünleri şöyle:

tevbe kılıp hakka yanğan 'aşıklarğa
uçmah içre tört arığda şerbeti bar
tevbe kılmay hak yanmağan ğafillarğa
tar lahidde katığ 'azâb hasreti bar

uçmah mülkin ukğan kullar tevbe kılsun
tevbe kılıp hazretiğa yavuk bolsun
hûr u kusûr ğılmân vildân hâdim bolsun
elvân elvân kiyer teşrîf hil'atı bar (*)

(*) Ahmed-i Yesevi, *Dîvân-i Hikmet'ten Seçmeler*, yay. Prof. Dr K. Eraslan, Kültür Bakanlığı, 1983, s. 152.

Bu iki alıntıyı bir karşılaştırma yapmak için seçtik. Ahmed Yesevi, Asya'da ünlü Yesevilik adlı koyu sünni, şeriatçı tarikatın kurucusudur. Kimi yazın uzmanlarımız da, Anadolu'da gelişen Bektaşilik'i bu kuruluşun bir uzantısı sayarlar. Yukardaki alıntılarla, onların yazınının izleyicisi olduğu ileri sürülen ozanlardan da bir iki örnek verelim:

Yücelerden yüce gördüm erbabsın sen koca tanrı
Âlim okur kelâm ile sen okursun hece tanrı
Erliği ile anılır filân oğlu filân deyü
Anan yoktur atan yoktur sen benzersin piçe tanrı

bu ürkütücü dizelerle başlayan şiir Kaygusuz Abdalın'dır. Biz, bu ozanı, şeriatın gördüğü anlamda bir tanrıtanımaz diye düşünmüyoruz. Okuyucuyu yanıltan bu konuda uzman geçinenlerin çarpık yorumlarıdır. Ozanın kime karşı çıktığını bu çalışmanın "Tanrı Kavramı" başlıklı bölümünde göreceğiz. Şimdi, yine bu Yesevilik'in uzantısı olduğu ileri sürülen tarikatın başka bir ozanından örnek verelim:

Âdem'i balçıktan yoğurdun yaptın
Yapıp da neylersin bundan sana ne
Halk ettin insanı saldın cihana
Salıp da neylersin bundan sana ne

Bakkal mısın teraziyi neylersin
İşin gücün yoktur gönül eğlersin
Kulun günahını tartıp neylersin
Geçiver suçundan bundan sana ne

Katran kazanını döküver gitsin
Mümin olan kullar didara yetsin
Emreyle yılana tamuyu yutsun
Söndür şu ateşi bundan sana ne?

bu anlam içeriğiyle dolu daha iki dörtlük var, ozanın seslendiği kimseyi değil de, Yesevilik'ten aldığı öğüdü düşünürsek hangi araştırıcının yanıldığını, okuyucuları saptırdığını kolayca anlarız. Bu alıntı örneklerde görülen çelişkinin, başlangıçta bir kaynaktan çıkması, sonradan değişik doğrultularda giderek değişmesi sözkonusu değildir. Kaynakta bulunmayan ondan doğanlarda da bulunmaz. Konuya daha büyük açıklık kazandırmak için, yine Yesevilik'ten doğduğu söylenen Bektaşilik'in geçen yüzyıl sonuyla çağımızın başlarında yaşamış ünlü bir ozanından alıntı verelim:

Daha Allah ile cihan yoğiken
Biz anı varedip ilân eyledik
Hakk'a hiçbir lâyık mekân yoğiken
Hanemize aldık mihman eyledik

Kendisinin henüz ismi yoğidi
İsmi şöyle dursun cismi yoğidi
Hiçbir kıyafeti resmi yoğidi
Şekil verip tıpkı insan eyledik.

Edib Harabi'nin dörtlükleri bu anlamda sürüp gidiyor, bunlardan ayrı bir yol tutmuyor, kimi dizelerde düşüncesini yineliyor. İmdi, böylesine karşıt, birbirini yadsıyan, yoksayan düşüncelerin belli bir kaynaktan geldiğini ileri sürmenin inandırıcı, kanıtlayıcı içeriği olur mu? İşte, Türk yazınında uzmanların kendi kendilerine soramadıkları soru budur. Bu sorunun, onların anlayış ortamında ne yeri vardır ne karşılığı. Demek, önem taşıyan, bir konuyu yorumlamadan önce bilincin denetimi altında sorun durumuna getirmektir, sorulan sorunun yanıtını yine kendi anlayış gücünde aramaktır, başkalarının yardımına koşmak değil.

Kaygusuz Abdal'ı yeterince anlayabilmek için, yalnızca şiirlerini okumak, onlardan birtakım sonuçlar çı-

karmak doyurucu olmaz. Onu, bir öncü ozan diye alarak, çağların akışı içinde izlemek gerekir. Bu ozanın, Bektaşi-Alevi şiirinin öncüsü, kurucusu olduğunu, bu şiire belli bir anlayış içeriği kazandırdığını, yönlendirdiğini söyleyenler de vardır, bu da gözardı edilecek bir sav değildir. Şiiriyle, düşünceleriyle, söyleyiş özelliğiyle bir çevre oluşturmuş, kendinden sonra gelenler üzerinde yönlendirici bir etki bırakmıştır. Bu etki bir çevre sorununu içerir, düşünsel verimliliğinin oluşturduğu bu çevreyi bilmeden, yine bu çevrenin geçmişten gelen kurucu öğelerini açıklığa kavuşturmadan ozanı bütünüyle anlama olanağı yoktur. Yazında çevre sorunu bir uygarlık olgusudur, bu uygarlığın gözardı edildiği, gereğince anlaşılmadığı yerde düşünce ürünlerini, sanat yaratılarını birer sorun olarak gündeme getirme kolaylığı da kalmamış demektir. Gençlik yıllarımızın tükendiği öğrenim kurumlarında, yazın denince belli ozanların şiirlerinden alınmış seçmeleri öğrenmek, bellemek, yabancı sözcüklerin anlamlarını belleğe yerleştirmek işlemi anlaşılırdı, yazın öğrenimi öyleydi. Yükseköğrenim kurumlarımızda bile yazın öğrenimi belli yorumlara dayanırdı, öğretmenin beğencine göre seçtiği şiirlerle sürdürülürdü. Bu kurumlarda da konuyu sorunlaştırma, eleştirel bir yöntemle ayrıntılarına ayırarak açıklama geleneği yoktu. Lise yıllarımdan bilirim, belleğime yerleştirdiğim dizeleri soluk almadan okuyunca, yazın öğrencesinde en başarılı öğrenci sayılırdım, oysa kendi kendime soru sormayı bilmezdim, ozanın hangi anlayıştan yola çıkarak böyle dizeler söylediğini araştırma benim için bir düştü, dahası kuruntuydu. Bunun yanlışlığını, öğrenmenin soru sormaya dayandığını ancak Felsefe Bölümü'nde öğrendim. Öğretmenlerimiz, bütün öğrencelerde soru sormanın önemini vurgular, seçilen bir yazılı kaynak üzerinde işlenen konunun ayrıntılarına inilir, bilgenin düşünce dizgesini biçimlendiren ilkeler sergilenirdi. Bu ilkeler, bi-

ze, bilgeleri birbirinden ayırmaya, bilgenin kurduğu düşünce dizgesinin kendine özgü yapısını kavramaya yarardı. Böylece, bir düşüncenin Platon'dan mı, Aristoteles'ten mi, Epikuros'tan mı, yoksa Demokritos'tan mı günümüze geldiğini anlama kolaylığı bulurduk. Oysa, yazın öğrencelerinde böyle bir öğretme-öğrenme yöntemi yoktu. Sözgelişi, Türkoloi Bölümü'nde, arada bir öğretmenleri dinlemeye giderdim, ünlü öğretmen sevdiği ozandan dizeler okur, onları günümüz diliyle açıklar, öğrenciler anlatıldığı gibi belleyince başarılı sayılırlardı.

Ortaçağda en çok korkulan öğretme yöntemi soru sormaktı, soru sormak konunun ayrıntılarına inmeyi gerektirdiğinden, düşünceleri genel geçerlik taşıyan dinci düşünürlere karşı saygısızlık sayılırdı. Bunu, "İslam Düşüncesi", "Ortaçağ Hıristiyan Düşüncesi" adlı çalışmalarımda ayrıntılarıyla araştırma olanağı buldum. Yetke tanılan kişiye karşı soru sormak bir suç, bir saygısızlık gibi karşılanırdı. "Divan Şiirinde Sapık Sevgi" adlı çalışmam yayımlanınca ağır eleştirilere uğradım, işlediğim konularla alıntı şiirlerinin hepsinin "tasavvuf"la ilgili olduğu ileri sürülmüştü, oysa iyi bildiğimi sandığım tasavvufta öyle kavramlar yoktu. Divan şiirini, yeterince öğrenmeden, ancak birkaç seçkiye girmiş alıntılardan öğrenen sözde yazın uzmanlarımızın nerdeyse hepsi beni konuyu saptırmakla suçlamışlardı. Bu suçlayanlar arasında, birkaç büyük yayın aracının yazarları da vardı. Bunlar bir divan şöyle dursun, Fuzuli'den bir şiiri bile kolayca okuyup anlayabilecek durumda değiller, çok iyi biliyorum. Bir iki örnek vererek konuya açıklık getirelim:

Seyr eyledi cemâl-i Abdullah'ı
Derd itdi gözüm hayâl-i Abdullah'ı
Pür dağ itdüm vücûdumi görmek içün
Bin çeşm ile ruy-i âl-i Abdullah'ı.

Nâzım adlı ozanın bu dörtlüğünde tasavvufla ilgili bir sözcük yoktur, onun Abdullah dediği gerçek bir kişidir. Oysa bunun bir tasavvuf ürünü olduğu ileri sürüldü. Başka bir örnek:

Güzeller şâhı Andon'um sana billahi meftunum
Ne sîmim var ne altunum hemen bir tatlı canum var.

Bu dizeler de Enderunlu Fazıl'ındır, tasavvufta "Andon" diye bir kavram olmadığına göre bu Andon bir hıristiyan delikanlı olsa gerek. Bu örneklerin burada yeri var mı? diye sorulabilir. Vardır, Türk yazınının işlediği konuları bilmeyen, anlamayan kimselerin yargıları, eleştirileri de böylesine boştur. Nitekim Kaygusuz Abdal'ın suçlanmasında, öğrenim kurumlarından dışlanmasında da hep böyle davranılmış, sekizyüz yılı aşkın bir yazının içerdiği sorunlar yüzeysel bir tutumla gözardı edilmiştir. Burada ortaya çıkan çelişkinin, tutarsızlığın nedeni yazında bilinçli bir yöntemle sorunlara yaklaşma kuralının bulunmayışıdır. Yazının, sanatın, bilimin hangi türü olursa olsun sağlıklı, bilimsel bir yöntemle araştırılmayı gerektirir. Bilim için konunun iyisi kötüsü, suçlusu suçsuzu olmaz. Bilim, benimsenen yönteme göre, gerçeği ortaya koymayı, sorunları açıklamayı, bir alanı tanımayı amaçlar. Din uygun bulmuyor diye, insanın gövdesel yapısını bütün ayrıntılarıyla, erkek-dişi demeden, incelemeyi, araştırmayı yasaklamak ilkel bir davranıştır, bilimin özüne, uygarlığın ilkelerine aykırıdır.

Kaygusuz Abdal'la ilgili yayınlarda, daha çok onun alaycı, yerici anlatışı üzerinde durulmuş, kimi araştırıcılar da onun bir Ahmed Yesevi izleyicisi olduğunu, dolaylı olarak (Yunus Emre'ye, Babailere değinilerek) söylemişlerdir. Yukarda anlatıldığı üzre bu son sav tutarsızdır. Öte yandan Rıza Tevfik de 1919-1922 arasında, *Peyâm* Gazetesinde yazdığı araştırmaların-

da Kaygusuz Abdal'a değinmiş, ancak onu öteki Kaygusuz'la (Vizeli Alaeddin'le) karıştırmıştır, yöntemli, aydınlatıcı bir bilgi verememiştir. İlginç olan yan, onun böyle bir konuyla ilgilenen, araştırmaya koyulan ilk yazar olmasıdır. Demek, onun yaşadığı dönemde Kaygusuz Abdal'a karşı ilgi duyuluyordu. Bu ilgiyi daha sonra sürdüren, ancak bu ozanın düşünce evreniyle ilgili uyumlu bilgisel yorum getiren çıkmamıştır, daha çok tasavvuf ozanı olması gündeme getirilmiştir.

— II —

Kaygusuz Abdal konusunu işlerken, Türk yazınının; özellikle Anadolu'da, geçirdiği gelişim evrelerini de düşünmek gerekir. Bu evreleri biri konu, öteki dil-söyleyiş bakımından ikiye ayırabiliriz. Biçimsel ayrılığı işe karıştırmıyoruz. Türk yazınında iki önemli konu vardır. Biri inançlarla, öteki yaşamla ilgilidir. İnançlarla ilgili öbekte şeriatı yeğleyen toplulukla, tasavvufu seçen topluluk karşı karşıya gelir. Böylece inançlar şeriat-tasavvuf ayrımıyla öbekleşir. Dil yönünden görülünce biri halk Türkçesi, öteki Arap-Acem dillerinden kaynaklanan karışık "divan Türkçesi" diyebileceğimiz bir ayrım belirir. Divan Türkçesi halk denen büyük çoğunluğa kapalıdır, halk Türkçesi de divan Türkçesine yabancıdır. Halk Türkçesini bir şiir dili durumuna getirip geliştiren ilk ozan Yunus Emre sayılır. Buna karşın onda da kimi tasavvuf kavramlarının Arapça-Farsça kökenli olduğu görülür. Bu kavramları değme aydınlar bile anlamakta güçlük çekerler, yoruma başvurma gereğini duyarlar. Yine de halkın benimsediği Yunus Emre, kimi halk ozanı, kimi çevrelerde de "halkın ozanı" diye nitelenir. Derin, düzenli bir öğrenim görmeyen kimsenin, Yunus Emre'yi bütünüyle anlama olanağı yoktur, o bu yanıyla halk ozanı da,

halkın ozanı da değildir. Kendi elinden çıkmasa bile, kendi adına söylenmiş koşukları belleğine yerleştiren halk çoğunluğu göz önünde tutulursa, Yunus Emre'yi halk ozanı saymak gerekir. Buna karşı çıkanların inandırıcı kanıtları da vardır, onlar üzerinde durmak istemiyoruz burada. Yunus Emre'nin divan ozanlarını etkilediğini de biliyoruz (tasavvuf yolunu seçenlerin birçoğunu). Bu nedenle, Yunus Emre'yi dil-söyleyiş bakımından, belli ölçüler içinde halk şiirine, işlediği konular yönünden de inançlar ortamına çekebiliriz. Türkçeyi şiir dili yaptığı savının yerindeliği bakımından halk Türkçesi çevresinde anılması doğaldır.

Kaygusuz Abdal'ı incelerken bu iki öbeği gözden uzak tutmadık, şu sonuca vardık: Kaygusuz Abdal, dil-söyleyiş bakımından halka daha yakındır, işlediği inançlar yönünden de tasavvuf geleneğini sürdüren divan ozanlarının anlayış ortamına girer, kullandığı kavramların Arapça-Farsça olanları böyle gösteriyor. İki konuda da Yunus Emre çizgisi üzerindedir. Bu özellikleri saptadıktan sonra yazın alanındaki gelişimi izlemek kolaylaşır. Tasavvuf yolunu seçen halk ozanları da vardır, divan geleneğine özenen halk ozanları olduğu gibi. Tasavvuf akımı, Türk dilinde, Anadolu'da, Yunus Emre ile başlamıştır dememize bir engel yoktur. Bu konu biri divan, öteki halk şiiri doğrultusunda ikiye ayrılarak gelişmiştir, bütün özellik benimsenen, uygulanan dilde-söyleyiştedir. Konu ortaktır, tasavvuf dışında kalan divan ozanları sözkonusu değildir, burada. Kaygusuz Abdal'a gelince, tasavvuf sorunlarını da kapsayan alaycı-güldürücü diliyle halk şiiri çevresine alınması kolaydır. Öte yandan, kimi şiirlerinde kullandığı dille de divan geleneğine bağlanabilir. Ağırlık halk dilindedir. Bunu da, bu ozanın kimi koşuklarının halk ağzında dolaşmasından anlamak kolaydır.

Divan geleneğinin sürdürdüğü tasavvuf sorununun son ozanı Yenişehirli Avni Bey sayılır (yaratıcılığı,

söyleyiş özelliği bakımından). Halk diliyle tasavvuf sorunlarını alaycı-güldürücü biçimde işleyen, bu konuda bir çığır açan ilk ozan da Kaygusuz Abdal sayılır. Halk dilinde ise "son ozanı" saptamak kolay olmaz, Aşık Veysel-Ali İzzet ikilisi arasında bir seçme yapma olasılığı ağır basar. Halk dili-divan dili ikilisinin geliştirdiği tasavvuf sorunlarında bir yenilik, önemli bir değişiklik görülmez, bütün özellik söyleyiş biçiminde, dilin kullanımındadır.

Kaygusuz Abdal, diliyle-söyleyişiyle tasavvufu benimseyen tekke yazınının kurucusudur, öncüsüdür. ..XV. yüzyıldan itibaren, Yunus'dan ilham alan ve düşüncesi, dünya görüşü, din telakkisi, terimleri ve müstehzi edasiyle halk edebiyatı içinde dinî bir zümre edebiyatı halinde bünyeleşen Alevi-Bektaşi edebiyatı meydana gelmişti ve Kaygusuz Abdal, bu edebiyatın ilk mümessili ve kurucusu vasfını kazanmıştı." (*). Bu açıklamanın yerindeliği, Kaygusuz Abdal'ın dilinin, hece ölçüsüyle söylediği şiirlerinin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Burada Alevi-Bektaşi kavramlarını bir yana iterek konuşmak gerekirse, ozanın etkinliği inanç ortamından salt söyleyiş alanına kaydırılır. Nitekim, Alevilikte, Bektaşilikle ilgisi olmayan kimselerin bile onun şiirlerini benimsedikleri, belleklerine yerleştirdikleri biliniyor. Onun bilinçaltına değin inen, kişinin ırasını oluşturan öğelerin bulunduğu alana sokulan söyleyişi belli bir topluluk için değildir. Edirne minaresini su içmek için ırmağın kıyısına götürüp eğdiren, aldığı kazı kırk gün kaynatarak yenecek duruma getiremeyen alaylı söyleyişi yalnızca Alevi-Bektaşi topluluğuna bağlı kimseleri güldürmez. Üstelik ondan esinlenen ozanların hepsi de Alevi-Bektaşi topluluğundan değildir. Bize kalırsa, Kaygusuz Abdal'ın akıcı dili

(*) Abdülbakı Gölpınarlı: *Kaygusuz Abdal-Hatayi-Kul Himmet*, 1953, s. 5.

yanında, ilgi uyandıran ikinci önemli öğe de bilinçaltına inmeyi, bilincin denetiminden kaçmış duyguları şiire sokmayı başarmasıdır. Bu konuda başka bir ozan bilmiyoruz.

Kaygusuz Abdal'ın diliyle sağladığı gelişim kesintiye uğramamıştır. Oysa divan yazınında yer yer kesinti evreleri görülür. Bu şiir belli kavramlarla varlığını sürdüren, yenileşme olanağı aramayan gelenekçi, elde bulunanı yineleyici bir içeriktedir. Kaygusuz Abdal çizgisi üzerinde yürüyen şiir ise halk dilinde de, divan geleneğine bağlanan Alevi-Bektaşi ozanlarında da gelişme göstermiştir. Halk şiiri, halk ozanlarının yaşadıkları yörelere göre, konu bakımından değişkendir, bu nedenle dil başkalıkları, söyleyiş özellikleri çoktur. Divan geleneğine bağlanan bir ozan için bu türlülük sözkonusu değildir, kavramlar bellidir, sayılıdır. Bu nedenle divan şiirinde çarpıcı bir yöresellik yoktur (konu bakımından), halk şiirinde vardır. İşte Kaygusuz Abdal geleneğinin özelliği-özgünlüğü de buradadır. Konu pek değişmese bile, sunuş biçimi, açıklama özelliği yöreselleşir. (Burada Türk dilinin büyük ağız ayrılıkları ayrı bir sorundur.) Sözgelişi alaycı bir dille şiir söyleyen Derdli ile Seyrani'de açık bir yöresellik vardır, Erzurumlu Emrah'la Karacaoğlan'ı yanyana getiremeyiz, ilk bakışta yöresellikten doğan söyleyiş ayrılığı görülür.

Halk ozanlarının tasavvuf sorunlarıyla ilgilenmesinde iki yol vardır. Bu yollardan biri tarikata girmekle, öteki yaşanan yörenin gelenekçi birikimiyle bağlantılıdır. Ozan Alevi-Bektaşi çevresinde yetişmiş, o topluluğun bireyi ise birtakım önbilgileri çevresinden edinebilir. Öte yandan böyle bir çevrede yetişmemiş de, sonradan tarikata girmişse gerekli bilgileri aracıdan edinmiştir. Ozan, bu önbilgilerle yetinmez, yanbilgiler de edinir, okuması yazması varsa işi de kolaylaşır, bilgi sağlama olanakları çoğalır. Kimi halk ozanlarının

okur yazar olmadıkları bilinir. Bunlar kulaktan dolma bilgilerle beslenir, bellenen koşuklardan bilgi edinme yolunu bulur. Bu iki bilgi edinme yolundan hangisinin Kaygusuz Abdal'a uygulandığını yeterince bilemiyoruz. Tekkelerde yetişen ozanların bu konuda bilgi edinmeleri, Kaygusuz Abdal'ı öğrenmeleri daha kolaydır, çoğu okur yazardır, içlerinde bilgin kimseler bile vardır.

Kaygusuz Abdal'ın açtığı yol; ondan sonra, ardıllarınca bir geleneğe dönüştürülerek geliştirilmiştir. Bu geleneğin, halk kesiminde de tutunmuş ozanları Hatayi, Pir Sultan Abdal, Seyrani, Derdli gibi kimselerdir. Bunların dışında Kazak Abdal önemli bir ozansa da halk kesiminde geniş bir ilgi uyandırdığı söylenemez. Bektaşilik'in son gözüpek ozanı sayılan Edib Harabi de kırsal kesimde değil, büyük illerde yaşayan Bektaşiler arasında geniş bir ün sağlamıştır. Daha önce adı geçen iki ünlü halk ozanımızın da Kaygusuz Abdal geleneği üzerinde olduğunu söylemiştik, ancak öncelik burada adı geçenlerdedir. Şimdi konuya başka bir yönden bakalım.

Alevi-Bektaşi yazınının gelişmesinde, yayılmasında Yunus Emre, Kaygusuz Abdal gibi iki öncünün dışında başka etkenler yok mudur? Bu sorunun yanıtı başka bir çalışma konusuna dayanır, yazın alanının dışına taşar, buna karşın burada birkaç söz söylemek yararlıdır. Uygarlık alanında ortaya konan ürünlerin hepsini belli bir kaynaktan beslenir göstermek bilimsel bir gerçeğin önemini kavramaya bağlıdır. Bütün düşünce akımlarının, sanat çığırlarının, bilimsel öğretilerin birbirlerini besledikleri açık bir gerçektir. Bunlardan birini ötekilerden soyutlayarak açıklamaya çalışmak saptırıcı bir yöntem yanılgısıdır. Bir toplumda doğup gelişen ne varsa birbirini etkiler, tabanda birleşir. Bu nedenle bir yazın sorununu incelerken, dışta kaldığı sanılan, yankaynaklara da başvurmak, konuya

bütüncül, kapsayıcı bir yöntemle yaklaşmak gerekir. Yanımızda, yanlış bir yöntem uygulaması nedeniyle, sorunlar birbirinden koparılmış, birbiriyle ilgisiz ayrı ortamlarda gelişen ürünler sanılmıştır. Ozan, yalnızca şiir okumakla, öykücü öyküyle uğraşmakla, yazar kendi seçtiği alanda yazı yazmakla yetinir, başarılı olacağını sanır. Felsefe, tarih, kazıbilim, fizik, matematik, kimya, gökbilim gibi değişik bilim dallarından birine ilgi duymuş, o alanda bilgi edinmenin gereğine inanmış bir yazar bilmiyoruz ülkemizde. Yükseköğrenim kurumlarımızda felsefe yalnızca Felsefe Bölümü'nde, Sanat tarihi kendi adıyla anılan kurumda, tarih yine kendi bölümünde, yazın belli bir yerde öğrenilir, okunur, sonra bitirilip yaşama atılınır. Bu yanlış, verimsiz bir öğretim uygulamasıdır. Felsefe insanı konu edinen, onun varlık alanındaki yerini, değerini, önemini, başarılarını araştıran bir öğretidir, öteki bilimler de kendi alanlarına giren konularda öyle. Bu nedenle felsefe bilgisi edinmeyen bir kimsenin insanı bütün yönleriyle anlayabilen bir hekim olabileceğine inanmak güçtür, o ancak bir uygulama kişisidir. İlkçağ Anadolu-Yunan bilgelerinin çoğu ozandı, düşüncelerini şiir türünde sunmuşlardı. Oysa günümüzde, bilge bir ozanımız, yazarımız yoktur. Şiirleri üzerinde, felsefeye elverişli bir çalışma yapılabilecek bir ozanımızı bulmak güçtür. Biz, bunca yıldır, felsefeyle içtenlikle ilgilenen, gösterişten kaçınarak, bilgiçlik taslamaktan uzak kalarak, felsefeyle yakınlık kuran bir ozan tanımadık. Eskiler Abdülhak Hamid'in derin görüşlü bir bilge-ozan olduğunu söylerler. Oysa yapıtlarını okuyunca ne denli dağınık, yüzeysel, Arapça-Farsça kavramların arkasına sığınarak büyük görünmeyi seven bir kimse olduğunu anlamakta güçlük çekmedik. Bilge-ozan çığır açan, bir akım oluşturan kişiye denir, ağır bir dille sergilenen dizeler düzenleyenlere değil.

Büyük şiir, kendi türünde, gelenek yaratan şiirdir,

birkaç kişiye değil bütün okuyucularına seslenen şiirdir. Böyle bir şiir, çokluk, çağının dışına taşar, geleceğe uzanır, ozanına geleceğin bilinmezliğinde bilinecek olan görkemli bir yer sağlar. Yazbaşı ortaya çıkıp Temmuz ortalarından solmaya başlayan gelincikler gibi kısa yaşamlı şiir belli bir evrede beğenilir, sonra unutulur gider. Yazın tarihimiz böyle şiirlerle dolmuş uçsuz bucaksız bir "mezarlık"tır. Mezartaşlarına bakıldığında nice görkemli ölüler görülür, daracık bir yerde sıkışıp kalmış, yalnızca başına dikilen taşa işlenmiş yazıyla ayakta durmaya çalışır. Oysa büyük şiir öyle değil, onun gömüldüğü yer bütün uygarlıktır, o uygarlığın yazıtıdır. Ozanına unutulmaz bir kişilik kazandıran bu tür şiirler çağların akışı içinde başkalarının yollarını aydınlatır. Bizim şiirimizde böylesi örnekler birkaçı geçmemiştir, çoğu da çağımızda, yüzyılımızın başından epeyce sonra anlaşılmıştır. İşte bu tür şiirler yükseköğrenim kurumlarımızın kapılarından içeri girememiştir, bütün kapılar karanlık güçlerin yoğunlaştığı karabaşlarca tutulmuş, yalnızca yetersizler içeri buyur edilmiştir. Kaygusuz Abdal da bu, yüzüne kapıların yüzyıllarca kapandığı, ozanlardan biridir, yalnızca halk kesiminde değeri bilinmiştir. Bu çalışmamızda onun şiirinde yeralan sorunlar üzerinde durulmuş, örnekler verilmiş, gerekli görülen açıklamalar eklenmiştir. Amacımız, Kaygusuz Abdal'ı yeniden bulmak, bulunduğu yerde üstüne çekilen kara örtüyü elimizden geldiğince kaldırmaktır. Bu büyük ozanı, bütün ayrıntılarıyla anladık, okuyucuya sunduk diyemeyiz, daha kapsamlı bir çalışmayı, daha düzenli bir araştırmayı gerektirir bu konu.

Fil yükün karıncaya
Yükletme çekebilmez
Lâl-ü yakut kıymetin
Umma seng-i hâreden

Sen özünü bil nesin
Hak sende sen kandesin
Eger aklın var ise
Anla bu eş'areden

Gerçek âşık bu yolda
Can ile baş oynadur
Sen dahı âşık isen
Bakma gel kenâreden.

Kimi kaynaklarda "gazel" biçiminde sunulan bu dizeleri söyledikten sonra, kendini alçakgönüllüğün yüksekliğine çıkaran büyük bir ozandan ancak şunları dinleyebiliriz:

Kaygusuz'un hüneri
Helva vü büryan yemek
Andan özge hüneri
Umma bu bîçâreden.

Kendi benliği konusunda böyle konuşan bir ozanın, çağların içinden akıp gelen, birçok ozana ışık tutan, Anadolu'nun kırsal kesimlerinde nice kimsenin gönlünü aydınlatan şiirlerini sığ bir görüşle anlamak kolay değildir. Buraya değin, değişik sorunlar nedeniyle, hep biz konuştuk, bundan sonraki bölümlerde Kaygusuz Abdal konuşacak, biz dinleyeceğiz.

Bu çalışmamızın, sonraki bölümlerinde görüleceği üzre, ozanla ilgili yorumlar, açıklamalar arasında bilimsel bir tutarlılık yoktur, ağırlık söylence niteliği taşıyan anlatımlara, alıntılara verilmiştir. Bu da bir divan yazını geleneğidir. Yaşamı bütün ayrıntılarıyla bilinen, günü gününe yazıya geçirilen kimi kişilerin bile söylenceye yönelik açıklamalarla anlatılmak istendiği biliniyor. Bu konuda en ilginç örnek *Eflâkı Dede*'nin (öl. 1360) "Menakıbü'l-Ârifin/Ermişlerin Söylencesel

Yaşamları" adlı yapıtıdır. İkinci önemli örnek de Âli Beğ'in (öl. 1599) *"Menakıb-ı Hünerveran*/Üstün Başarılı Kimselerin Söylencesel Öyküleri) adlı yapıtıdır. Bu tür yapıtlarda (menakıb, vilâyetnâme gibi adlarla anılanlarda) gerçeğin nerede başlayıp nerede bittiğini saptama olanağı yoktur, okuyucu ayaklarını yere basmayan kimselerin arasında, uzayda dolaşma gereğinde kalır. Başka bir örnek de Âşıkpaşazade'dir (öl. 1484). Bu yazarların, dönemlerinin önemli tarihçileri olduğunu düşünürsek, Osmanlı toplumunda bilimden ne anlaşıldığını saptamakta güçlük çekmeyiz. *Evliya Çelebi*'nin (öl. 1682) ünlü "Seyahatnâme"sinde anlattığı olaylardan bilimsel sonuç çıkarmaya kalkışan uzmanların ne denli yanıldıkları da bilinmeyen bir olay değildir. Bu ünlü, tatlı dilli, güler yüzlü yazar, Erzurum'da damdan dama sıçrarken soğuğun etkisiyle boşlukta donup kalan bir kediyi Van'dan görme becerisini göstermekten bile çekinmez, kimilerini inandırır.

Burada, bir konuya daha değinmenin yararı vardır. Son yıllarda, bilinçli, belirli, düzenli bir düşünceyle, Anadolu'da yetişen bütün ozanları, yazarları, düşünürleri "islamcı" bir görüşle açıklama, yorumlama girişimi hızlanmıştır. Bu girişime göre, tasavvufun kaynağı Kur'an ile Peygamber'in "hadis" adı verilen sözleridir. Bu nedenle Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan bütün aydınlar şeriat yanlısıdır, şeriatın yolundadır. Bu düşünce bilimsel anlayıştan, içerikten yoksun, bütün sorunları dar bir açıdan görme alışkanlığının sonucudur. Bu önyargı Kaygusuz Abdal'a da uygulanmıştır, onun esin kaynağının Kur'an ile hadisler olduğu savı ileri sürülmüştür. Buna kanıt olarak da bu ozanın şiirlerinde geçen kimi Kur'andan alıntılar, hadislerden aktarmalar gösterilmiştir. İlkin şunu kesin bilmek gerekir ki tasavvuf akımı Kur'andan çok eskiye giden, ilkçağ uygarlığına dayanan kaynaklardan beslenen, özellikle Yeni-Platonculuk denen düşünce çığırından doğmuş-

tur. Tasavvufun özünü insan-tanrı özdeşliği, varlık birliği oluşturur. Varlık birliği anlayışına göre insan yoktan yaratılmamış, tanrısal özle birlikte görünüş alanına çıkmıştır. İnsan konuşan, görünen tanrıdır, tanrı insanda görünüş alanına çıkar, nesnelleşir. Hallac Mansur'un "ene'l-Hak/ben tanrıyım" demesinin anlamı da budur. Osmanlı impatorluğu döneminde, başta Şeyhulislam Ebussuud Efendi olmak üzere, birçok şeyhulislam, tasavvufu yasaklamış, Yunus Emre'den başlayarak birçok büyük ozanın şiirlerini dinsizlikle dolu saçmalıklar saymıştır. Yine Osmanlı imparatorluğu döneminde, şeyhulislam fetvalarına dayanılarak asılan, öldürülen tasavvuf erlerinin sayısı az değildir. Bu tür "fetvalar" bugün de elimizdedir. Ebussuud Efendi'nin *İmam Gazzali* konusunda verdiği fetva, onu sapkın, dinden çıkmış bir sarsak diye niteleyen sözleri de yazılı kaynaklarda geçmektedir. Durum böyle iken, çağının en büyük din bilgini, islam bilgini sayılarak göklere çıkarılan bu şeyhulislamların "fetvaları" gözler önüne serilmişken Kaygusuz Abdal ile öncülerini, ardıllarını şeriatın kara örtüsü altına sokmakta amaç ne olabilir? Bu anlamsız, gizli düşüncelerle, Anadolu insanını çağımızın gerilerine götürerek yeniden bir "şeriat düzeni" kurmayı amaçlayan yayınlara karışmak istemeyiz, ancak bilim adı altında, bilimsel sanların kandırıcı çekiciliğine bürünerek gerçekleri saptırmanın da gereği yoktur. Doğru olan neyse onu söylemek bilimsel düşüncenin başlıca koşuludur. Kur'an "tanrı yalancıları sevmez" derken, yine Kur'anı ileri sürerek:

Anan yoktur atan yoktur sen benzersin piçe tanrı

diye seslenen, şeriatın önerdiği bütün koşulları elinin tersiyle iten bir ozanı karşı çıktığına yandaş göstermek bilim adamına yakışmaz. Domuz yavrularına bile acıyan, onlara sevecenlikle bakan Hacı Bektaş Veli'yi

domuzu yasaklayan, suçlayan bir inancın örtüsü altına sokmanın anlamı yoktur. Daha açığı bir ozanın inançlarına, düşüncelerine karışmak, onun görüşlerini başka bir anlayışla bağdaştırmaya çalışarak yazın tarihinde yandaş toplama gezilerine çıkmak anlamsız bir güldürü olmaktan öteye geçemez.

Kaygusuz Abdal, son yıllarda, birtakım islamcı yazarların da sandıkları gibi eksiksiz bir şeriat yanlısı ozansa, bugüne değin hangi şeriatçı çevrede benimsenmiş, onaylanmış, koşukları okunmuş, benimsenmiştir. Bu sorunun yanıtı yoktur, Kaygusuz Abdal da Yunus Emre gibi yükseköğrenim kurumlarının kapılarından içeri girememişti, bunu bir daha söyleyelim. Bir düşünür, belli bir çevrede ne denli üstün görülürse görülsün, bilimsel örtü altına saklanarak sorunları çarpıtmaya başlayınca saygınlığını, güvenilirliğini yitirir, aradan uzun süre geçse de yitirmenin günü gelir. Bilimsel anlayışın karşısına dikilen en sakıncalı, en utanç verici engel, yine bilimsel örtünün altına gizlenerek düşünce avcılığına çıkmaktır. (*).

Bu saptırıcı tutum yeni değil, çağlar boyunca süregelen bir anlayış geleneğidir. Osmanlının astığına yine Osmanlı yanlısının anıt dikmesi uygarlık tarihinde benzeri pek az görülen olaylardan biridir. Yönetimin yargıladığını suçlamak için gerekli kanıtları seçmede yetkiyi geleceğe bırakmak daha tutarlıdır. Bir kimse, kendisini beğenenlerin değil, çağının omuzlarında yükselmeyi başarırsa tarihin vereceği yargı onun yararınadır. Bir toplumda en mutsuz yargılama karşıt düşünceyi savunanların egemenliği altında yürütülendir. Ancak, karşıt düşüncenin oluşmasına olanak sağlayan; kendi düşüncesinin karşısında başka bir düşüncenin

(*) Bu konuda "Uygarlığın Çıkmazları, 1990" adlı çalışmamızda çok ilginç örneklerini içeren alıntılar sergilenmiştir. Ayrıca Dr. Adnan Adıvar'ın birkaçkez basılan "Osmanlı Türklerinde İlim" adlı yapıtında da çarpıcı açıklamalar vardır, bu konuda.

güçlenmesini istemeyen, tarihin akışını kendi istenci doğrultusuna çevirmeye çalışan çağından kopuk kimselerin başlarına geleceklere de engel olacak bir erk yoktur. Yalnız kendi düşündüğünün doğru olduğunu pekiştirmek için yasalara yeni bir baskı ekleyen kişinin-kişilerin uğrayacakları yıkımdan başkalarını sorumlu tutmamaları gerekir. Böylesi kimseler için yaptırılan anıtlar, onların tarih önünde aklanmalarını değil yandaşlarının ne denli bilinçsiz, çağdışı kalmaktan mutluluk duyan kişiler olduklarını kanıtlamaya yarar. Namık Kemal'i zindanlara atmaktan, sürgünlere göndermekten utanç duymayan, ölümünden sonra anıtını yaptırtan Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın verdiği örnek gibi.

Kaygusuz Abdal'la ilgili çalışmaların sergilediği anlamsal içerikler de böyledir. Büyük bir emek ürünü olduğu anlaşılan bu araştırmalarda ne yazık ki bilimsel yöntemden uzak kalınmış, önyargılara ağırlık verilmiş, olan değil de olması istenene göre davranılmıştır. Daha ilk bakışta, çalışmanın, din açısından görülmek istendiği gözden kaçmaz. Kaygusuz Abdal bir tekke ozanıdır, bütün kaynaklar onun Bektaşilik'le ilgili olduğunu, Abdal Musa'ya bağlandığını söyler. Parmak sayısına göre yazdığı koşuklarının çoğunda kaba sofulukla, şeriatın katılığıyla alay eder, kimi yerde bunları çok ağır bir dille yerer. Durum böyleyken, onun şiirlerine ters anlamlar vererek konuyu çarpıtmanın, onu belli islamcı bir anlayışın insanı göstermeye yeltenmenin gereği yoktur.

Çevre Durumu

Anadolu'nun onüçüncü-ondördüncü yüzyılları, düşünce ürünlerini üretme bakımından bir "girişim dönemi" diye anlaşılmalıdır. Türk egemenliği ülkenin bütününe yaygın değildir, özellikle Güneydoğu, Batı kesimlerinde, Kuzeydoğu bölgesinde başka uygarlıkların beslediği bir düşünce ortamının varlığı sürmektedir. Birçok Türk beyliğinde bile, özdeş düşünce ortamı kurulamamıştır. Özellikle inançlar konusunda çok değişik görüşler vardır. Asya'dan gelenlerle Anadolu'da yaşayanlar arasında inanç bütünlüğü aramanın gereği yoktur. Yönetim yönünden de bütünlük görülmez, bütün Türk beylikleri birbiriyle savaş içindedir denebilir. Bu bölünmüşlüğün inançlara, düşüncelere yansımadığını söylemek konuya yanlış bir yorum getirmektir. Toplumsal yapı bütüncül değil bölümcüldür, birliğin yerini dağınıklık, egemenliğin yerini vurucu güce dayalı etkinlik almıştır.

Yönetim yönünden görülen dağınıklığın, bölünmüşlüğün etkilerini, benzerlerini düşünce-inanç alanlarında da bulmak kolaydır. Özgün bir Türk düşüncesinden sözetme olanağı yoktur. Özellikle "tasavvuf akımı" bütün ülkeye egemen olmakta, birbirini izleyen "tarikat" adlı kuruluşlar Doğudan Batıya doğru hızla yayılmaktadır. İslam dininden kaynaklandığı söylenen

bu kuruluşların islam diniyle en ufak bir ilgisi yoktur. Bu "tarikat" denen kuruluşların kökeninde eski çoktanrıcı inançların izlerini, kalıntılarını görmek güç değildir. İslam dini, daha başlangıcında bile, yaşananla inanılan arasında yeterli bir bağlantı kuramamıştır, ona inananları doyuma ulaştıramamıştır. Bunu, "tarikat kurucuları"nın başka ülkelerde yaşayan kimseler olmalarından anlamaktayız. Bu kuruluşların çoğunun kurucusu, yayıcısı, öncüsü Asya kökenlidir, İranlıdır, Türkistanlıdır, içlerinden Arap çok azdır. Dahası "hadis toplayanlar"ın nerdeyse hepsi Arabistan dışında yetişmiş kimselerdir. Yaşama uymayan, yaşam gereksinmelerini yerine getiremeyen din nereye gitmişse, yöresel bir değişikliğe uğrayıp, özünden uzaklaşmadan kurtulamamıştır. Bu açık gerçeği gözardı etmenin gereği yoktur. Özellikle mezhep ayrılıkları ozanların da, yazarların da, düşünürlerin de değişik sanlarla nitelenmelerine, anılmalarına yolaçmıştır.

Bu çağın Anadolu'su, inanç bakımından bir "yoğurulma dönemi" içindedir. Bu işlemde en büyük etkinliği gösterenler de "tarikat kurucuları", ozanlar, dervişler, yazarlardır. Hepsinin belli bir kuruluşa bağlanması yeni inançların doyurucu olmayışı, yaşam gerçeklerine ters düşmesi sonucudur. İnanılanla yaşanan, istenenle sunulan arasında bütünlük yoktur. Dinin buyurucu etkinliği yaşamın gerektirici içeriğiyle çelişmektedir. Bu olumsuzluğun nedenlerini, islam dininin doğduğu bölgenin yaşam koşullarında aramak gerekir. Doğal konum bakımından, komşu ülkelere oranla, yetersiz olan Mekke-Medine yörelerine uygun gelen bir yaşama biçimini daha elverişli olanaklarla donanmış ülkelere uygulama güçtür. "Cennet" denince içinden bol ırmakların, akarsuların geçtiği, yeşilliklerle donanmış bağların, bahçelerin, alımlı-görkemli güzel kızların, kadınların bulunduğu bir yaşama ortamını ancak düşleyebilen kimseleri başka ülkelerin doğal varlıkları

şaşırtabilir, onları düşkırıklığına uğratabilir. İslamın düşlediğini Asya insanı yaşamında bulursa doyumsuzluğun ortaya çıkışını kimse önleyemez. Bir yanda tutkulu düşler, bir yanda yaşanan gerçekler. Arabın düşlediğini Asya insanı günlük yaşamında buluyor. Arabın "kevser" diye nitelediği "cennet şarabı"nı Asya insanı, Anadolu insanı kendi bağının üzümünden üretebiliyor. Arabın "huri", "gılman" diye düşleyip nitelediği, özlediği güzelleri, görkemli gençleri Akdenizli yatağında buluyor, onunla yaşamın tadını çıkarabiliyor.

İşte bu çelişik düşünceler, düşe dayalı özlemlerle işlenmiş Arap inancı yaşanan gerçeğin karşısında yenik düşüyor, eziliyor, yetersiz kalıyor. Bu eksiklikleri gidermek için, islamdan kaynaklandığı sanılan yeni kuruluşlar ortaya çıkıyor. Bütün "mezhepler"in, "tarikatların" doğuş nedenlerini bu din yetersizliğinde aramak gerekir. Balın en iyisini yaşadığı kırda bulan, çiçeklerin en görkemlilerini bağında bahçesinde yetiştiren, kadının en alımlısını yanında gezdiren bir kimsenin gözünde "cennet"in anlamı ne gibi bir etkinlik taşıyabilir? Burada, göz önünde bulundurulması gereken durum, yaşananla düşünülen, özlenen arasında kurulacak bağlantıdır. Bir yörede özleneni, düşleneni başka bir yörenin insanı günlük yaşamında sürdürüyorsa özleyenin ona verebileceği üretici bir düşünme odağı yoktur.

Cennette huriler varmış, kara gözlü
İçkinin de ordaymış en güzeli,
Desene biz çoktan cennetlik olmuşuz:
Bak, bir yanda şarap, bir yanda sevgili.

Çev. S. Eyuboğlu

Ömer Hayyam'ın bu dörtlüğü özlenenin yaşamda, yeryüzünde bulunduğunu bilenler için anlamlıdır. Din, arananın "cennet"te olduğunu öne sürerken İranlı

ozan dünyada tadına varıldığını vurguluyor, düşle gerçeği karşı karşıya getiriyor. Bu doğaldır, İran'ın üzümü, bağları, bahçeleri, verimli yeşillikleri Arabın ancak düşleyebileceği bir yaşama ortamında görülebilir. İnsan, ne denli düşlere dalarsa dalsın, ne denli yaşamın elle tutulur gerçekleri içinde bulunursa bulunsun, bir özlem varlığıdır, öyle olmayı sever. Bu özlemin iki odakta yoğunlaştığını bize İslam dini açıkça bildiriyor. Yaşamın tadının iki kaynaktan fışkırdığını gündeme getiriyor. Bunlardan biri kadın, öteki mutluluk verici içeceklerdir. Kadın cennette "huri", içecek ise "kevser" diye nitelenir. Gerek Kur'an'da, gerekse hadislerde kadınla ilgili açıklamalar, öneriler bu doğal özlemin önemini vurgulamaktadır. Peygamberin kadınlara olan yakınlığı, eğilimi erkek doğasının eyleme dönüşen biçimidir. Dinci bu iki gerçeğin yaşanan evrenin dışında, "cennet"te olduğunu ileri sürmekten kendini alamaz. Bu konuda Kur'andan, hadislerden örnekler vererek sözü uzatmanın gereği yoktur, islam diniyle ilgilenenler bunu bilirler. İşte bu yaşananla özlenen arasındaki uçurumu gidermek için tasavvufun gölgesine sığınan kimi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bunların en etkililerinden biri olan *Bektaşilik* de ondördüncü yüzyılda etkisini göstermiş, katılığın, özlemin karşısına yaşamdan kaynaklanan bir anlayışla çıkmıştır.

Bektaşilik, Anadolu uygarlığından beslenen, yaşamın tadını biraz da yeryüzünde çıkarmayı öneren bir kuruluştur. Bu kuruluşun, en etkili, güçlü ozanı Yunus Emre'dir. Ancak, Yunus Emre, bir "tarikat kurucusu" değildir, düşüncelerini şiirle sergileyen özgün bir ozandır. Onun öncüleri de, "Baba" diye nitelenen kimselerdir) (Barak Baba, Baba İlyas, Saltuk gibi). Hacı Bektaş Veli'nin de içinde bulunduğu bu topluluk, Anadolu'da düşünsel bir etkinliğin kaynağı durumundadır. Daha sonra yaşayan *Abdal Musa* ise bu dönemin kurumlaşmaya başlayan anlayışının öncülerindendir. Bu

konuyu daha sonra, *Kaygusuz Abdal*'ın yetişmesini anlatırken açıklayacağız. Taban sorun şudur: islam inançlarının dolduramadığı anlayış boşluğunu yaşanan olaylara dayalı bir yaşam biçimiyle gidermek, özleneni yaşanan durumuna getirmek.

Özleneni yaşanan durumuna getirmek için, önce inançların köklü bir denetimden, eleştiriden geçirilmesi gereği vardır. İslam inançlarının başlıca özelliği birtakım "değişmezlikler" önermesindedir. Bu değişmezlikler de yaşamla çelişmektedir. Sorunun çözümü bu çelişmenin giderilmesinde aranmalıdır, bunu da ozanlar başarmışlardır. Bildiğimize göre, böyle bir girişim İran'da başlamış, sonradan Anadolu'ya geçmiştir. Özellikle İran'da doğan *Zerdüştlük*'ün etkisi büyüktür. Bu din doğacıdır, insanla tanrı arasında somut bir yakınlığın bulunduğunu vurgular, güneşi tanrısal bir varlık diye görür, yaşamın özgün kaynağı sayar. Onun ilkeleri de doğruluk, sevgi, güzellik, iyilik, saygı gibi evrensel değerlerdir. Bunları gerçekleştiren de "yüce bilge" anlamına gelen tanrı *Ahura Mazda*'dır.

Mutluluk olsun üstüne bana bilgi verenin
Mazda'nın ülkesinden, o güzelim yerden,
Kutlu olgunluk türkülerinden. Doğruluktan sesler getirenin.

Bu dizeler Zerdüştlük'ün özünü açıklamaya yeter. Nitekim Zerdüşt, başka bir üçlüğünde şunları dilegetirir:

Hangisi yücedir daha, doğruyu seven mi yalancı mı?
Bilen bilmeyene söylesin, yakışmaz şaşkınlık bilgisizce,
Öğret bize pırıl pırıl özünle ey Ahura Mazda.

Başka bir üçlükte de şunlar söylenir:

Dinleyin, özü doğruyu bileni, odur yaşatan güç.
Dinleyin, odur sözünün gerçekliğini gösteren,
Yargı veren, ey Ahura, yalımların karşısına dikilen.

İmdi, bu dizelerin söylendiği dönem, Kaygusuz Abdal'ın çağından en az ikibin yıl öncedir. Gerçeğe, yaşama, iyiye, doğruya, bilgiye verilen önem değişmemiş. Bütün değerler kişinin yaşama uygulaması gereken birer ilke niteliğindedir. Zerdüşt, yaşananla özleneni özdeş ortamda görüyor, mutluluğu bunlar arasında kurulacak uyuma bağlıyor. Düşünsel etkinliğin odağı Anadolu uygarlığı olsa bile (nitekim öyledir), kurumlaştırıcı öncülerin çoğu Asya'dan gelen Türk aydınlarıdır, onlara "Babailer" diyoruz. Bu öncülerin Zerdüşt inançlarından, doğa dinlerinden esinlenmedikleri söylenemez. Özellikle *Abdal Musa*'nın kişiliğinde nesnelleşen hayvan sevgisi, geyiklerle olan yakınlığı, islam diniyle açıklanamaz. Bu dinin doğduğu doğal ortam, kendi olanakları dışında, bir düşüncenin gelişmesine elverişli değildir.

Ondördüncü yüzyıl Anadolu'sunda yönetimsel da ğınıklığın yanında düşünsel türlülüklerin, çelişmelerin bulunduğunu da biliyoruz. Nerdeyse yörelere göre düşünceler ortaya atılmıştır. Bu konuda doğal ortamın etkinliği de vurgulanmalıdır. Sözgelişi Doğu Karadeniz yörelerinde "tarikat" denen kuruluşların etkinliği sözkonusu değildir, oysa o bölgeye de Asya'dan Türkler gelmiş, yerleşmişlerdir. Çepniler'in Hacı Bektaş Veli'ye bağlanmaları, "tarikat" düşüncesinin Sinop-Giresun yörelerinde doğduğu anlamına gelmez, bu konar göçer topluluk Hacı Bektaş Veli'yi Kırşehir (Gülşehri) dolaylarında tanımıştır. Özellikle Ankara, Konya, Sıvas, Bursa, Antalya dolaylarında hızlı bir "tarikat" ya-

yılışı gözlemlenmektedir. Amasya yörelerinde böyle bir inancın gelişmesi ilk "baba"ların oralara gelişi sonucudur. Bize kalırsa bu olayın arkasında doğal yaşama ortamının yarattığı geçim koşulları etkilidir. Nitekim, Anadolu'nun kuzey-güney-orta bölgelerinde yayılma olanağı bulan kimi inanç kurumlarının bile yöresel değişikliklere uğradığı biliniyor. Bu değişiklikler yöre insanlarının yaşama özgü davranışlarıyla bağlantılıdır, kanısındayız. Bu özellikleri, daha çok halkbilgisi varlıklarında (oyunlarda, türkülerde) görüyoruz.

Doğal yaşam koşullarında görülen değişikliklerin düşünce ürünlerini etkilediği de önemli bir sorundur. Sözgelişi Mevlevilik'te yaygın olduğu bilinen, Mevlânâ'nın şiirlerinde Şems-i Tebrizi'ye duyulan derin özlemi, sevgiyi dilegetiren doğal sayılmayan eğilimi Karadeniz yörelerinde görmüyoruz. Bu eğilimle Mevlevilik'in içkin bağlantısını İran ozanlarının tutumlarıyla bağdaştıran araştırmacılar çoktur. *Herodotos* bu doğal sayılmayan eğilimin (sevginin) İran'a Greklerce götürüldüğünü söyler. Oysa Grekler Karadeniz kıyılarına da gitmişler, oralarda yerleşmişler, böyle bir eğilimin yaygınlığını bilmiyoruz oralarda. Bu eğilim, genellikle erkek-kadın ayrılığını öngören yerlerde (manastırlarda, kimi tekkelerde) yaygındır. Demek yaşam koşulları, toplumsal düzenlemelerde etkili oluyor, bunu ilk bakışta anlamak, nedenlerin özüne inmek kolay değildir.

Ondördüncü yüzyıl Anadolu'sunda gelişmeye başlayan, ancak islam dininin genel ilkeleriyle bağdaşmayan, düşünce akımlarının türlülüğünü biraz da yöresel etkinliklere bağlarken bir "yoğurma" eyleminin gündeme geldiğini de gözardı etmeyelim, demiştik. Bu "yoğurma" ya da "yoğurulma" eyleminin öncüsü tasavvufla beslenen düşüncelerin değişik kökenliliğidir. İlerde, ilgili bölümlerde, görüleceği üzre Kaygusuz Abdal'a öz-

gü düşüncelerin birdenbire ortaya çıkmadığı açıktır. Ortada bir yönlendirme, elde bulunanı yeniden biçimlendirme olayı vardır. Biri islam diniyle, öteki eski Anadolu uygarlığıyla, sonuncusu da İran düşüncesiyle gelen üç akım vardır. Bu üç akımı bir odakta toplamak ancak yeniden yoğurmakla, yeniden biçimlendirmekle sağlanabilir. Düşüncelerin özelliklerini yaratan kaynakların ayrılığıdır burada. Bu ayrılığı, Selçuklu dönemi aydınlarının, değişik anlayış biçimlerine göre, uzlaştırmaya çalıştıkları gözden kaçmıyor. Selçuklularda, islam dininin yasakladığı yontu, mumya, kabartma, çalgılı tören, içkili toplantı gibi uygulamaların yaygınlığı biliniyor. İlköğretim kurumu olan "medrese"yi de Selçukluların açmalarını, özellikle *Nizamülmülk*'ün vezirliği döneminde sağlanan bir gelişme diye görmeliyiz. Bizim "tarikat" dediğimiz kuruluşların oluşturucu öğeleri de yine Selçuklular döneminde yeşermiştir. Türkçenin bir bilim-yazın dili olma özelliğini kazanması da yine, Farsçayı yasal dil diye benimseyen, Selçuklular dönemindedir. Nitekim Anadolu'da Türk diliyle ortaya konan ilk önemli ürünler de bu dönemdedir. Özellikle şiir dilinin biçimlenmesi, Anadolu Türkçesi denen dil ürününün yeni bir biçim kazanması da bu dönemde başlamıştır. Bir yanda ağır bir dil (Farsça-Arapça karışımı), bir yanda salt Türkçeye yönelik bir dil. Türk halk şiirinin, Öztürkçeyle sunuluşu da yine bu dönemin bir ürünü sayılmalıdır kanısındayız.

Yunus Emre'nin "Türk şiir dilinin kurucusu" sayılması boşuna değildir, Selçuklu anlayışına ters düşse bile onunla bağlantılıdır diyebiliriz. Âşık Paşa'nın dilini bir karşı çıkış diye anlamak doğrudur, ancak nedenini Selçuklu yönetiminin tabanında aramalıyız. Karamanoğlu Mehmed Bey'in dille ilgili önerileri, uygulamaları bile Selçuklu anlayışına tepkidir. Bu dönem, dağınıklıklar, bölünmeler içinde birliğe giden yolun

sağlanmasına yardımcı olmuştur. Dille işlenen sorunlar çoğaldıkça, Arapça-Farsça karışımı yapay dilden uzaklaşmalar da bu dönemlerde başlamıştır. Sonraki çağlarda, Anadolu Türklerinin biri kırsal kesim, öteki varlıklılar yöresinde konuşulan iki ayrı dili olmuştur. Bu da dine dayalı kurumlaşmanın doğal sonucudur: Biim dili Arapça, yazın dili Farsça. Birincinin arkasında islam dini, ikincisinin tabanında İran yazını. İkisinin de "kökü dışarda" bulunmaktadır. İşte bu kökün dışarda kalışı Türk dilinin yeni bir atılım göstermesine gerekçe sağlamıştır diyebiliriz. Düşünsel etkinlik de bu iki dille başlamıştır besbelli.

Arapça-Farsça kökenli bilim, yazın ürünleri yanında üçüncü türden bir yaratı alanı daha vardır, o da söylencelerle ilgilidir. Bu söylencelerin çoğu Anadolu kaynaklıdır. Özellikle hayvanlarla bağlantısı bulunanlar Anadolu ilkçağının çoktanrıcı inançlarının izlerini taşır. Biz, kimi hayvanların kutsal sayıldığını biliyoruz. Bunların en önemlisi geyiktir. Hititlerde geyik tanrısal bir yaratıktır. Nitekim kazıbilim ürünleri arasında geyikle ilgili buluntular önemli bir yer tutar. Selçuklularda da bu hayvanla ilgili çizimler, öyküler az değildir. Alacahöyük'te, Boğazköy'de ortaya çıkarılan Hititlerden kalma buluntular geyiğin ne denli önemli sayıldığını gösterir. İlerde Kaygusuz Abdal'la ilgili bir söylencenin geyikle bağlantısını göreceğiz. Onun Abdal Musa ile tanışması vurduğu geyikle başlamıştır. Yine Anadolu Türklerinde "Geyikli Baba" diye anılan ermişin geyiklerle arkadaşlığı ilginçtir, ilkçağ kökenli bir söylenceye dayanmaktadır. Biz, bu konuları daha önce *Anadolu Uygarlığı, Tanrı Yaratan Toprak Anadolu* adlı iki çalışmamızda uzun boylu incelediğimizden burada anlatmayacağız, değinip geçmekle yetineceğiz. Olay, Anadolu'da ondördüncü yüzyılda bile bu tür ilkçağ kökenli söylencelerin yaygınlığını göstermektedir. Bu ilkçağ uygarlık ürünlerinin Kaygusuz Abdal'ın ya-

şadığı döneme, düşünce ortamına gelişi inceleme, araştırma değil; Anadolu insanlarının yaşattıkları gelenekler, alışkanlıklar, inanaçlarla ilgili uygulamalar sonucudur.

Anadolu'nun ondördüncü yüzyılında, bütün düşünce ürünlerinin, özellikle tasavvufla ilgili olanların, Asya'dan göçüp gelen Türk toplulukları aracılığıyla taşındığı söylenemez, buna inançların içeriği engeldir. Nitekim söylencelerde işlenen konuların, adı geçen hayvanların çoğunu Asya kökenli inançlarda bulamayız. Asyalı Türklerin inançlarında böylesi öğeler yoktur. Nitekim, Anadolu'da yaygın, "tarikat" dediğimiz kuruluşların çoğunda bulunan din öğelerinin de islam inançlarıyla bağlantısı görülmez. İşte, daha önce "yoğurma", "yoğurulma" diye nitelediğimiz olayın kökeninde bu Anadolu etkinliği saklıdır. İslam inançlarını Anadolu'ya yalnızca Türk topluluklarının taşıdıkları savı da geçerli değildir, Güneydoğu Anadolu yörelerinin islamlaşması daha öncedir. Ancak, bu islamlaşmada bütün etkinliği Araplara yüklemek de yanlıştır, hıristiyan inançlarını benimsemiş başka toplulukların emeklerini de gözardı etmemeli. İslam dininin doğuşunda, biçimlenmesinde çoktanrıcı dinlerin katkısı büyüktür. İslam dini, "son din" olmasına, sayılmasına karşın özgün değildir, bir birikimdir, karışımdır. Bunu ondan doğan mezheplerde, tarikatlarda bulmak kolaydır. Gerçekte islam dini çevresinde toplanan, kendilerine "islam" adı verilen mezhep, tarikat gibi kuruluşların hepsi islam dinine aykırıdır, onun içeriğine uygun değildir. İslam dininde mezhep, tarikat varsa, onun kurucusu bunlardan hangisine bağlıdır? Sözgelişi peygamber hangi mezhepten, hangi tarikattandır? Kur'anda, hadislerde mezheplerin kurulması, tarikatların gelişmesine elverişli bir bölüm, bir açıklama göremiyoruz.

Anadolu'da yayılan, gelişen inanç kurumlarının

nerdeyse hepsini Asya Türklerinin gelişine bağlamak yüzeysel bir gelenek olmuştur. Bu yanıltıcı geleneğin öncülerini saptıran da Anadolu ilkçağını bilmeyişleri, Türk tarihinin Anadolu'yla ilgili bölümünü 1071'le başlatmalarıdır. Çok sözünü ettiğimiz bu boş savın önemi de, geçerliliği de kalmamıştır artık. Üstelik, Anadolu'da tasavvuf yolunu seçenlerin hepsi Asya'dan göçüp gelmemiştir, besbelli. Tasavvuf da kökeni bakımından Asya çıkışlı değildir. İmdi, ondördüncü yüzyıl Anadolu'sunda böyle yerden bitercesine "tarikat" türemesinin nedenlerini araştıralım. Daha önce, islam diniyle gelen inançların, yaşama özgü uygulamaların yeterli, doyurucu olmadığını söylemiştik. İslam dini, en yüce varlık olarak tanrıyı bilir, Muhammed onun görevlendirdiği bir elçidir, buyruk bildiricidir. Oysa "tarikat" dediğimiz kuruluşların çoğunda insanla tanrı özdeştir, "şeyh", "pir" kutsaldır, tanrısal özellikler taşır. İslam dinine göre yalnız tanrı kutsaldır, onun başlıca özelliği kutsallığındadır. Buna karşın tarikatlarda kutsalların sayısını saptama olanağı yoktur. İşte islam dininin özünden kopuş bu "kutsallaştırma"yla başlamıştır. Bu kutsallaştırmada başlıca etken çoktanrıcı inançlardan süzülüp gelen kalıntılardır, islam araştırıcısı bu gerçeği göremez, göremediği için de doğruyu yanlıştan ayıramaz. Kur'an, hadis gibi islamın özünü kapsayan kaynaklar dururken, kendisine bir "islam araştırıcısı" sanını yakıştıran kişi, islam dinini İmam Gazali'den (Şeyhulislam Ebussuud Efendi bu yazarın dinsiz olduğu konusunda fetva vermiştir), İmam Şibli'den, başka yazarlardan öğrenmeye kalkışır. Durum Kaygusuz Abdal'ın yaşadığı dönemde de öyleydi, bilgi özgün kaynağından değil, başka odaklardan öğrenilirdi, tanrının değil "şeyh"in sözüne uyulurdu.

Olay yüzyıllar boyunca sürmüş, gerçeği kaynağından değil de başkalarından öğrenme girişimleri bir ge-

lenek niteliği kazanmıştır. İşte Kaygusuz Abdal'ı Abdal Musa ile yüzyüze getiren, getirdiği söylenen geyikle ilgili olayın kökeninde de bu tutum saklıdır. Abdal Musa'nın kimliğini, kişiliğini, etkinliklerini "Abdal Musa" adlı çalışmamızda elden geldiğince araştırdık, açıklamaya çalıştık, okuyucunun Kaygusuz Abdal'la onu da okuması konunun anlaşılması bakımından yararlıdır.

Yine bu dönemlerde, özellikle Selçuklu egemenliğinin kanatları altına sığınan Mevlânâ Celâleddin ile çevresindekilerin Türkmenlere karşı aşırı bir öfke duydukları, onları küçümsedikleri biliniyor. Nitekim, *Eflâkı* bile "Ariflerin Menkıbeleri" adlı yapıtında şunları söyler: " o zamanlar *Baba-yı Merendi* denilen ihtiyar bir adam vardı. Riyazet sahibi olmakla ve zâhidlikle şöhret bulmuştu. İnsan yüzlü birtakım şeytanlar bu şeyhin etrafına toplanmışlardı. Bunlar, sultanın yanında bu şeyhi o kadar övdüler ki sultan onun sohbetini büyük bir arzu ile istedi. Nihayet şeyhin sofasında bir semâ tertibedilmesini ve tam bir ikramla şeyh Baba-yi Merendi'yi getirmelerini emretti. Bütün büyükler onu karşılayarak çok itaat ve ikramla başköşeye oturttular. Sultan da bir kürsü koyarak kendi tahtının yanında oturdu. Tam o sırada Mevlânâ içeri girdi. Selâm verip bir köşeye çekildi. islam sultanı Mevlânâ hazretlerine bakarak: Hüdavendigâr'ın, ulu şeyh ve bilginlerin malûmu olsun. Bu halis kul şeyh Baba hazretlerini baba edindi ve o dahı kabul etti, dedi. Orada bulunanların hepsi âferin, mubarek olsun dediler. Hüdavendigâr hazretleri kıskançlığından ..... eğer sultan onu baba edindi ise biz de kendimize bir oğul arayalım dedi ve nara atarak yalınayak dışarı fırlayıp gitti." Bu bölümden çıkan anlam açıktır. Nitekim, yine bu yazar Mevlânâ'nın torunlarının da Türkmenlere öfkelendiklerini, onlarla karşılaşmak bile istemediklerini, adı geçen yapıtının değişik yerlerinde an-

latır. Bu olaylar, Fuad Köprülü'nün de çok ilgisini çekmiş olacak ki "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu" adlı yapıtında bu konuya değinmekten kendini alamamıştır. (1972, say. 169). Bu olaylar, Selçuklu-Osmanlı egemenliği boyunca sürmüş, Türkmenler hep yerilmiş, aşağılanmış, devlet kurumlarından uzak tutulmuştur.

Yaşamı

Kaygusuz Abdal'ın gerçek kişiliğiyle, yaşamıyla ilgili bilgiler yetersizdir, birtakım söylencelerle karışmıştır. Bu söylenceler arasından onun gerçek yanını bulup çıkarmak kolay değildir, bu konuda en önemli kaynak elimizde bulunan, bir "divan"da toplanan şiirleridir. Kaynaklarda, bu özgün ozanın Alaiye (Alanya) Beyi'nin oğlu olduğu, gerçek adının Alaeddin Gaybi diye bilindiği, 1341-1444 yılları arasında yaşadığı söylenir. Bu bilgilerin kesinliği, açıklığı sözkonusu değildir. Özellikle ölümünün 1444 yılında olması kolay kolay onaylanabilinecek bir sav değildir. Onun, bir şiirinden, Abdal Musa'ya bağlandığı, onunla görüştüğü, onun önerisi üzerine Mısır'a giderek orada bir Bektaşi Tekkesi açtığı da söylentiler arasındadır. Bütün bu söylenti niteliği taşıyan bilgilerin aydınlattığı biricik gerçek böyle bir ozanın bulunduğu, ondördüncü yüzyılda yaşadığı, birtakım etkinlikler gösterdiğidir. Kimi kaynaklara göre Kaygusuz Abdal ondördüncü yüzyıl sonlarında Mısır'a gitmiş, bir süre Kerbelâ-Necef dolaylarında gezmiş, hacca uğramış, sonra öldüğü Mısır'a dönmüş, orada bir mağaraya gömülmüş, bu nedenle ona "mağarada gömülü" anlamında "Abdullah Mağaravi/Mağarada gömülü tanrı kulu" denmiştir. Hac dönüşü Şam'a uğramış, orada bir bahçeyi sulamada kullanılan büyük dolabı görmüş, ondan esinlenerek

"Dolabnâme" adlı şiirini yazmış. Bunların hepsi, ozana yakıştırılan, onu söylence ürünleriyle donatan dil ürünleridir, gerçek yaşamın saptanmasında etkin belge niteliği taşımaz. Yine kimi kaynaklara göre Mısır'a gitmeden Filibe, Yanbolu, Manastır, Edirne dolaylarında bulunmuş, düşüncelerini yaymaya çalışmıştır.

Yaşamı yeterince bilinmeyen Kaygusuz Abdal'ın düşüncelerini adına düzenlenen "divan"ında toplanan şiirlerinin incelenmesinden çıkarmak, anlamak kolaydır. O, "abdallar" topluluğundandır, bir şiirinde söylediği gibi saçını, sakalını, bıyığını, kaşlarını kestirerek (çar-darb) dolaşırmış. Bu işlem abdallık yoluna girmenin özelliklerinden biridir. ("Abdal" sözcüğünün açık anlamı için "Abdal Musa" adlı çalışmamızda geniş bilgi vardır, burada ayrıntılara girmenin gereği yoktur.)

Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinden anlaşıldığına göre çok iyi bir öğrenim görmüş, tasavvufu bütün ayrıntılarıyla öğrenmiş, özellikle islam dini konusunda geniş bilgi edinmiştir. Onun Abdal Musa ile ilişkisini anlatan özgün bir öykü vardır: Alâiye Beyi'nin oğlu olan ozan avlanmayı çok severmiş. Günün birinde ava çıkınca bir geyikle karşılaşmış, yayını gerip geyiği oklamış. Sırtına ok saplanan geyik kaçmaya başlamış, Alâeddin Gaybi de geyiğin ardınca koşmuş. Geyik, sırtındaki okla Abdal Musa tekkesine sığınmış. Tekkeye, geyiğin ardınca giren ozan karşısında duran Abdal Musa'dan içeri giren geyiğin kendisine verilmesini istemiş. Abdal Musa ise koltuğunun altına saplanan oku çıkarıp göstererek: "Oğul attığın ok bu mu?" diyerek Kaygusuz'a gösterince ozan kendinden geçmiş, Abdal Musa'nın ayaklarına kapanarak ondan yardım dilemiş, böylece tekkeye yerleşmiş, tarikata girmiş.

Bu duygulu, sevecen öykünün doğruluğu, yanlışlığı tartışılmaz, özünde ilkçağ Anadolu dinlerinden gelen, geyiğin Hititlerce tanrısal bir varlık olduğunu bildiren bir söylence vardır. Onun:

Bin batmandan olsa kazan
Ustager değil mi düzen
Hayranlık esince cana
Bengilik de gereğ olur

dörtlüğüne dayanılarak esrar içtiğini söyleyenler vardır. Ondördüncü yüzyıl Anadolu'sunda esrar içmek "abdallar" arasında çok yaygın bir tutkuydu. Ancak, Mevlânâ'nın kimi şiirlerinden, Şems-i Tebrizi'nin olduğu söylenen "Makalât"tan anlaşıldığına göre mevlevilerde de esrar içimi yaygındı. Tasavvuf yolunu seçenlerin çoğunun esrara düşkünlüğü bilinmeyen bir olay değildir. Bu tutkunun nereden kaynaklandığını bilemiyoruz, ancak yaygın bir alışkanlığa dönüştüğü açıktır, yorum gerektirmez.

Urum Abdalları gelür dost deyü
Eğnimizde abâ hırka post deyü
Hastaları gelür derman isteyü
Sağlar gelür şahım Abdal Musa'ya

dörtlüğüyle başlayan koşuğundan, inanç olarak Abdal Musa'ya kapılandığı, ondan elaldığı anlaşılmaktadır. Yukarda anlatılan geyik olayı da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Başka bir koşuğunda bulunan:

Ergene'nin köprüsü
Susuzluktan bunalmış
Edirne minaresi
Eğilmiş su içmeğe

dörtlüğüne dayanılarak Edirne yörelerini dolaştığı sonucu çıkarılmaktadır. Burada geçen "Edirne minaresi"nden anlaşıldığına göre, o dönemde Edirne ilinde

önemli camiler vardı, üstelik bir akarsu kıyısındaydı. Kaygusuz Abdal, adının "Gaybi" olduğunu "Dolabnâme" adlı uzun şiirinde söyler:

Alâî Gaybi bundan tekke kılmaz
Hak'ın fazlidürür ancak dayağı
Sabır seccadesin altına almış
Tevekkülden kuşanmıştır kuşağı
Sözünü Kaygusuz ârife söyle
Ne bilsün sükkeri dana buzağı

Demek şiirlerinde tapşırması olan "Kaygusuz" ile özel adı olan "Gaybi"yi birlikte kullanmıştır. Onun "Sarâyı" tapşırmasını kullandığı şiirleri de vardır. Bu değişik adları neden seçtiğini bilmiyoruz. Ününün, yaşadığı çağda bile, yaygınlığına karşın yaşamı konusunda yeterli bilginin bulunmayışını açıklamak kolay değildir. Kendisi de, şiirlerinde, doyurucu bilgi vermiyor. Onunla ilgili kaynaklarda da güvenilir nitelikte bilgi yoktur. Şiirlerinin incelenmesinden çok gezdiği, çok kimse tanıdığı anlaşılıyor, ancak bu da bir yorum olmaktan öteye geçemez. Bir yerde:

Kelebek buğday ekmiş
Manisa ovasına

derken, Manisa ilini, başka bir yerde de, yine alaycı, güldürücü bir tutumla:

Kertenkele derilmiş
Diler Kırım geçmeğe

gibi dizeler söylemesine bakarak bu yöreleri gezdiği sonucunu da çıkarabiliriz ancak sonuç değişmez, yaşamının gerçeği yine karanlıkta kalır. Burada araştırıcıya düşen başlıca görev, bu ünlü ozanın ürünlerine daya-

narak kişiliğini, dilini, başarı aşamalarını, düşüncelerini açıklamaktır.

Kaygusuz Abdal'ın birkaç şiirinde kadından, birisinde açıkça karısından yakındığı görülür, buna dayanarak iyi bir evlilik geçirmediğini söyleyecek durumda değiliz; alaycı, yerici, güldürücü dili kimi konularda güvenilir bir yargıya varmayı engeller. Bektaşilik'te, Hacı Bektaş Veli'ye yorulan bir olaydan (Kadıncık Ana'nın eşi değil de can yoldaşı olduğundan) onun evlenmediği sonucunu çıkarmak, yalnız (mücerred) yaşadığı yargısına varmak da pek tutarlı değildir. "Kadın" başlıklı bölümde, kadınlarla ilgili düşüncelerini yansıtan dizelerini incelediğimiz için burada sözü uzatmayacağız. Yine şiirlerinde geçen yer adlarına, yöre özelliklerine dayanarak onun yaşamı süresince çok yer gezdiğini, gezdiği yerlerin doğal konumlarını, özelliklerini, halkının beğenilerini, yemeklerini, giyim kuşamlarını yansıtan dizeler ilginçtir. Bu ozan, şiirlerinde adları geçen yerleri gezmiş, görmüşse, doğayı seven, değişik bölge insanlarını tanımaktan, onlarla ilişki kurmaktan kıvanç duyan bir gezgin niteliği taşır. Eski yazınımızda, ozanlarla, yazarlarla, sanatçılarla, düşünürlerle ilgili olayları doğal ölçüler içinde anlatma geleneği doğmamıştır, bu nedenle üzerinde çalışılmak istenen kişiyi açık gerçeğiyle anlama olanağı azdır. Bu konuları içeren "tezkire" adlı yaşamöyküleri yapıtlarında insanın ayağı toprağa basmaz, hep yükseklerde, boşluklarda dolaştırılır. Buna bir de "vilâyetnâme", "menakıbnâme" gibi söylence nitelikli yapıtları katarsak işin içinden çıkılmaz, gerçek olayın saptanması olanaksız duruma gelir. Yazar, yaşamını anlatmak istediği kişiyi, olduğu gibi değil de, düşlediği gibi anlatmayı sever, yaşanmamış bir konuyu yaşanmış göstermekten kendini alamaz. Kaygusuz Abdal'ın durumu da böyledir az çok, yaşanmış olayı yakalamak için elimizde güvenilir belge yoktur.

Dil

Kaygusuz Abdal'ın dilini şiirlerinden, düzyazılarından öğrenmek kolaydır. Bu dil, onun sanat alanında kişiliğini, özgünlüğünü oluşturan öğelerin en önemlisi, Türk Dili tarihi bakımından da en ilginç olanıdır diyebiliriz. Onun şiirleri dil bakımından bugün söylenmiş gibidir, Arapça-Farsça sözcükler bile Türkçenin uyumuna uydurulmuş izlenimini uyandırır. Sözgelişi Türkçeye son dönemlerde girdiği ileri sürülen (dilde tutucularca) "ırgad" sözcüğünün (Rumca *ergetes*'ten) o çağda bile halk dilinde söylenmesi ilginçtir:

Kelebek buğday ekmiş
Manisa ovasına
Sivrisinek derilmiş
Irgad *olup biçmeğe*

dizelerinde geçen bu "ırgad" sözcüğü dil araştırmaları bakımından önemli bir gerçeği açıklığa kavuşturuyor. Öte yandan, bugün birer deyim, atasözü niteliği kazanan kimi dil varlıklarının bulunduğu dizeleri de önemli birer belge özelliği taşır. Nitekim alaycı bir dille söylense bile:

Balık kavağa çıkmış
Söğüt dalın biçmeğe

dizelerinde geçen "balık kavağa çıkmış" sözcükleri günümüzde de söylenmektedir, üstelik oldukça yaygındır. Bu dil özelliğinin, ozanın kişiliğini belirlemede taşıdığı önem tartışma götürmez. Kaygusuz Abdal'ın dili, söyleyiş biçimi, düşüncelerini sergilemede kullandığı alaycı-güldürücü-yerici anlatım biçemi çağının ozanlarında görülmediği gibi yazın tarihimizde de benzersizdir denebilir. Onun böyle özgün bir söyleyişi benimsemesini esrar kullanmasına yoranlar da vardır. Ancak bu yorum söyleyiş biçiminin değişmez ilkesini vurgulama anlamına gelmez. Bu nedenle Kaygusuz Abdal'ı günümüzün "gerçeküstücü" ozanlarına benzetebiliriz, dahası şiirimizin ilk gerçeküstücü ozanı odur diyebiliriz (Yunus Emre'nin bir şiirini gözardı ederek).

Bir sinek bir devenin
Çekmiş budun koparmış
Salınuban seğirdur
Bir yar ister koçmağa

Seçkilerde, genellikle, dörtlük biçiminde geçen bu dizeler, kimi yazmalarda

Bir sinek bir devenin çekmiş budun koparmış
Salınuban seğirdur bir yar ister koçmağa

dizilişiyle dize biçimindedir. Bize kalırsa, Kaygusuz Abdal'ın elinden çıkış biçimi de böyle olsa gerek. Ancak burada, günümüz söyleyişine uymayı yeğledik. Nitekim, Yunus Emre'nin birçok şiiri de, böyle dörtlüklere dönüştürülerek okunmaktadır, demek halk beğenci bunu yeğliyor. Bu ozanın dilinde iki çarpıcı öğe vardır. Birincisi bilinçaltını yansıtan çelişik kavramları gül-

dürücü, yerici bir söyleyişle yanyana getirerek okuyucuyu kendine çekme becerisi. İkincisi inanç katılıklarına karşı duyulan tepkiyi yumuşak bir yergiyle sunma başarısı. Bunda dilinin yalın bir Türkçe oluşunun da etkisi açıktır.

Hacca varam der isen
Kanda vardın hacca sen
Kılavuzsuz kuş uçmaz
Bunca dağ u dereden

demek önemli sorun bir görevi devinim olarak yerine getirmek değil, içeriğinde saklı özü gerçekleştirmektir. Hacca gitmek önemli değil, önemli olan kişinin arınması, özünün pırıl pırıl bir duruma gelmesidir. Bu dizelerde saklı anlam yüzyıllar boyunca vurgulanan bir düşünceyi kapsar. Ozan bu düşünceyi yapay buluşlara başvurmadan sergiliyor, gösterişten uzak kalmanın gereğini vurguluyor, kullandığı sözcüklerin güncel Türkçemizde bulunması da ayrı bir özellik taşıyor.

Hacca varan kişinin
Gönül yapmak işidir
Gönül Hak'kın beytidir
Pek sakın emmâreden

dizelerinde vurgulanan düşünce günümüzde de geçerlidir, bu da kullandığı dil nedeniyledir. Kötülükten (emmâre) kaçınmayı bir inanç işi sayan ozanın dilindeki açıklık düşüncenin kolayca kavranılmasını sağlıyor.

Kaba sakal istemem
Hep kesilse gam yemem
Hiç kısa uzun demem
Bu sakalı kırkarım

Oysa sakal uzatmayı bir din görevi sayanların gözünde bu dizeler biraz alaycıdır, ancak gerçeği vurgulayıcıdır. İslam dininde göbeğe değin sakal uzatmak yoktur. İşte Kaygusuz Abdal sakal kesmenin bir sakınca içermediğini böyle açık bir dille okuyucuya sunuyor.

Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu ne haldir hacı ağa
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

hangi anlamda alınırsa alınsın, dilin yalınlığı, akıcılığı okuyucuyu kendine çekiyor, ozan dilinin yumuşaklığıyla düşüncelerindeki alaycı, yerici içeriği kaynaştırmayı başarmış.

Kazımın kanadı ala
Var yürü git güle güle
Başımıza kalma belâ
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

günümüz Türkçesiyle söylenmiş gibi bir anlatım özelliği taşıyan bu dizeler biçim bakımından da günümüz şiirini andırır.

Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

dilin açıklığıyla söyleyiş özgünlüğü sözcüklerin kapsadığı yerici, alaycı içeriğin kavranmasını kolaylaştırıyor. Kaygusuz Abdal'ın böyle bir söyleyiş biçimini, dili seçmesinde ne denli bilinçli olduğu açıktır. Kimi araştırıcıların sandıkları gibi içtiği söylenen esrarın etkisiyle değildir kanısındayız.

Kaygusuz Abdal'ın "aruz" ölçüsüyle yazdığı "gazel" türündeki şiirlerinde dil, çağının dilidir, günümüze göre biraz eskidir, ancak büsbütün anlaşılmaz, ağdalı da değildir.

Erişti bâd-ı nevruz gülsitâne
Gülistan vaktı yetti kim uyâne
Temamet yeryüzi cünbüşe geldi
Behişte benzedi devr-i zamâne
Gülistan goncasın açdı donandı
Otâğun başına konmuş şâhâne

gibi dizelerin bulunduğu şiirlerinin dili çağına göre yalındır, yine, günümüz için biraz karışıksa da. Onun yine aruzla yazdığı "Dolabnâme"sinin dili de divan şiiri geleneğine bağlıdır.

Sual etdim bugün ben bir dolaba
Niçün dâim sürersin yüz bu âbâ
Niçün bağrun delükdür gözlerün yaş
Sebeb neden dolaşdun bu itâba

dizelerinde Arapça-Farsça sözcüklerin çokluğuna karşın söyleyiş kolaydır, dil akıcıdır. Dizelerde bilinmesi, anlaşılması güç bir kavram yoktur. Onun bu tutumundan dilde ne denli bilinçli olduğu, hep açıklığa yöneldiği anlaşılmaktadır. Batı Oğuz Türkçesinin özelliklerini taşıyan bu dil, sonraları, özellikle kırsal kesimlerde birtakım değişikliklere uğramış, daha yaygın bir durum kazanmıştır. Yunus Emre'nin, Sultan Veled'in şiirlerinde, Aşık Paşa'da görülen bu dil gelişimi daha yumuşak bir söyleyiş içeriği kazanarak "halk dili"ne dönüştü diyebiliriz. Buna karşın, Kaygusuz Abdal'da iki ayrı söyleyiş biçimi görülür. Onun divan yazınına bağlı şiirlerindeki söyleyişiyle "halk şiiri" diyebileceğimiz türe benzeyen şiirleri arasında bir dil ayrılığı göze çar-

par. Burada dize yapısı, biçim sözkonusu değildir, ancak dilin kullanımı kesin çizgilerle ayrılır.

Koyun bine yeticeğiz
Sürmeğe de yarağ olur
Beşyüzünü satıcağız
Harçlanmağa gereğ olur

dizelerinin diliyle, söyleyiş biçimiyle, "Minbernâme" adlı şiirin dili arasında, az da olsa, bir başkalık bulunur:

Eyâ akl ile irfanım deyenler
Eyâ mülke Süleymanım deyenler
Eyâ bildim deyenler cümle hâli
Eyâ vardum deyenler doğru yolu
Hak'ı buldum deyü irşâd edersin
Depersin minberi feryâd edersin

dizelerinde akıcılık, söyleyiş kolaylığı ilk okuyuşta seziliyor. Oysa önceki dörtlük "hece", ikinci bölüm "aruz" ölçüsüyledir. Ilkinde yabancı sözcük yok (harc dışında), ikincisinde Arapça-Farsça sözcükler çoğalıyor. Buna karşın anlaşılmada güçlük sözkonusu değil. Onun düzyazılarında da bu söyleyiş kolaylığı, değiş akıcılığı daha ilk okuyuşta sezilir. Bu da onun dilini bilinçli olarak kullandığını gösterir.

Buraya değin, dil konusunda verilen örneklerden anlaşıldığına göre, Kaygusuz Abdal çağının yazın geleneğine uymamış, daha çok halkın anlayabileceği bir dili kullanmayı yeğlemiş. Bu dille işlenen konular da halka açık sorunlarla yüklüdür. Ozan, bir geleneğin çevresine girmemiş, şiirlerini söylerken alışılmış kurallara, dil koşullarına da pek uymamış. Divanında bulunan şiirlerinin çoğu, sonradan halk şiirine özgü dörtlük düzenine uygun olarak ağızdan ağıza akta-

rılmış (Yunus Emre'de olduğu gibi.) Bu çalışmamızda seçilmiş şiirlerle ilgili örneklerden anlaşılacağı üzre, ozan dörtlük değil ikilik (beyt) düzenini benimsemiş, buna karşın aruz ölçüsünü kullanmamış (birçok şiirinde). Bunu yapmasının nedeni dilinin doğal uyumuna uymasından dolayıdır sanırız. Nitekim "kaynamaz" sözcüğüyle biten koşuğu bunun açık örneğidir.

Kaygusuz Abdal'ın dilinde görülen başlıca özellikler şunlardır: A – Dilin doğal yapısına uyarak yapay bir söyleyişten kaçınmak. B – Dilde elden geldiğince günlük konuşmayı yeğlemek. C – Arapça-Farsça sözcükleri bile Türkçenin uyumuna göre dizelere geçirmek. Ç – Söyleyiş kolay, akıcı, seçilen konunun yerici-alaycı içeriğine uygun.

Bu sayılan özellikleri, o çağın başka ozanlarında bulmak, bir genelleme yapmak güçtür, örnek bulma olanağı da pek yoktur. Yazın tarihimizde Kaygusuz Abdal'a özgün bir yer sağlayan bu özelliklerdir kanısındayız.

Bülbülün karşusuna gül olduğum
Güle karşu şöyle bülbül olduğum
Hublarun yüzünde hüsn-ü hûbcemâl
Gül yanağ üstünde sünbül olduğum

gibi büsbütün divan şiiri geleneğine bağlı görülen dizelerinde bile dilinin kolay söyleyişten yana olduğu seziliyor. Burada ozanın işlediği konu varlık birliği ortamındadır, ancak söyleyiş yeni sayılır, çağına göre.

Hece denen parmak sayısını ölçü alan koşuklarında kullandığı açık seçik, akıcı dilin kimi şiirlerinde, özellikle aruzu benimsediklerinde, dili birden ağırlaşır, ölçünün yapısı gereği uzatmalı-kısaltmalı kavramlar birbirini izler, okuyuş güçleşir.

Esselâm iy dürr-i deryâ-i cemâl
Esselâm iy âfitâb-ı bî-zevâl
Esselâm iy heşt cennetü'l-naîm
Esselâm iy bâğ-ı erzânî nihâl
İy sıfatım "kulhuvallahü ahad"
Her dem içinde kadîrsin her sahad (*)

gibi dizelerin divan geleneği içinde söylendiği, dilin açıklığına pek önem verilmediği anlaşılıyor. Ozan burada geleneğe uymuştur, tanrı, peygamber gibi üstün varlıklar övülürken, divan yazınında ağır dil kullanmak eski bir gelenektir. Bunu, Türklerin islam inançlarını benimsedikleri dönemlerden kalan bütün yazın ürünlerinde buluruz. Ahmed Yesevi'nin "Hikmet"leri, "Kudadgubilik" gibi yapıtlarda, islam inançlarının etkisiyle Arapçadan kavram aktarımı hızla yayılmış, Türk dilinde bulunmayan islam diniyle ilgili sözcükler olduğu gibi alınmıştır. Yine bu dizelerin bulunduğu şiirde:

Birlik idi olmaz idi ayrulık
Yoğidi ölmek direlmek sayrulık

gibi salt Türkçe dizeler görülür. Demek ozan, kimi yerde, dil kaygısı çekmiyor, ölçünün gereğine uyarak sözcükleri dizelere geçiriyor.

(*) dizelerin günümüz diliyle söylenişi:
Esenlik sana ey güzellik denizinin incisi
Esenlik sana ey ölümsüzlüğün güneşi
Esenlik sana ey yedi uçmak
Esenlik sana ey uyum bağında fidan olan
Ey niteliği "söyle tanrı birdir" olan
Gücünün, etkinliğinin süresi sonsuzdur.

Tanrı Kavramı

Kaygusuz Abdal, izini sürdüğü Abdal Musa'nın görüşlerini benimsemiş, insan-tanrı özdeşliğine inanmış, insanla tanrı arasına dinin koyduğu uçurumu ortadan kaldırmıştır. Onun alaycı, yerici dilinde katı şeriat yanlılarının inandıkları tanrının yeri yoktur. Cennet, cehennem, yargı günü, suç gibi şeriatla gelen kavramlar karşısında sarsıcı, ürkütücü bir alaycılıkla davranır, ne cehennemin yalımlarından korkar, ne de şeriatın asıp kesen tanrısından.

Dost senin yüzününden özge
Ben kıble-i can bilmezem
Pîrin hüsnünü severim
Bir gayri iman bilmezem

Bana derler ki şeyâtin
Senin yolunu azdırır
Ben şu zerrak sofilerden
Gayri bir şeytan bilmezem

Sûfi-i sâlûs nedendir
Hüsne münker geçindiği
Ne aceb belâ gelibdir
Şu ki ben dosttan bilmezem

O şâh-ı hüsnün aşkına
Özümü viran kılmışam
Kaygusuz Abdal'dır adım
Cübbe vü kaftan bilmezem.

Bu şiirde tanrının yerini "dost" almıştır besbelli, bu da tanrı-insan özdeşliğinin tasavvuf diliyle açıklanışıdır.

Yücelerden yüce gördüm erbabsın sen koca tanrı
Âlim okur kelâm ile sen okursun hece tanrı
Erliği ile anılır filan oğlu filan deyü
Anan yoktur atan yoktur sen benzersin piçe tanrı
Kıldan köprü yaratmışsın gelsün kulum geçsün deyü
Hele biz şöyle duralum yiğit isen geç e tanrı
Garib kulun yaratmışsın derde mihnete katmışsın
Anı âleme atmışsın sen çıkmışsın uca tanrı
Kaygusuz Abdal yaradan gel içegör şu cür'adan
Kaldır perdeyi aradan gezelim bilece tanrı.

Halk dilinde dörtlük düzeninde söylenen bu şiir "divan"da böyledir, gazel biçimindedir. Burada konu edinilen tanrı kavramını yorumlamanın, açıklamanın gereği yoktur; ozanı kızdıran, öfkelendiren katı bir din anlayışının nitelediği tanrı olsa gerek. Nitekim Yunus Emre'nin buna benzer, ancak bunun gibi ağır olmayan bir şiiri vardır. Ozan "gezelim bilece tanrı" derken tanrıyla insan arasına konan uçurumla alay ediyor, böyle saçma bir anlayışı yermenin tadını çıkarıyor. Şeriatın sergilediği tanrının, özellikle tasavvufta, büyük bir tepkiyle karşılandığını, dahası böyle bir tanrı anlayışının Kur'anda bile bulunmadığının yetkililerce ileri sürüldüğünü biliyoruz. Kaygusuz Abdal'ın islam dinini yeterince bilmediği söylenemez, öyleyse ortada bambaşka bir durum, bir sorun vardır. Bu da tanrı karşısında kişinin benimsediği özel tutumdur, şeriatın önerdiği uygulama türü değildir.

Bildiğimize göre, islam dininin anladığı tanrıyı kendine göre yorumlayarak korkunç kılığa sokan şeriat yanlılarıdır. Tasavvuf ise sevecen, güler yüzlü bir tanrı düşünür, onu insanla özdeşleştirir. Kaygusuz Abdal da bir tasavvuf ozanıdır, insan-tanrı özdeşliğinden yanadır. Nitekim Kaygusuz Abdal "Sarâyı" tapşırmalı bir şiirinde şöyle söyler:

Âşıklar can içinde
Âşikâr'gördü hak'kı
İşitmenin manası
Olmaya görmek gibi

diyerek tanrının kişi özünde, onunla özdeş olduğu görüşünü vurgular. Başka bir şiirinde yine tanrı konusuna değinerek:

Allah tanrı yaradan
Gel içegör cür'adan
Yâr ile yâr olagör
Çıksun ağyâr aradan

dizelerini düzenleyerek tanrıyla (sevgiliyle) özdeşleşmenin gereğini savunur, başkalarının (ağyâr'ın) araya girmelerini istemez.

Kaygusuz Abdal'ın tanrı sorununa böyle yerici bir tutumla yaklaşması, onun özgün bir buluşu değildir, şeriatın katılığından yakınan birçok islam ozanında benzer şiirleri bulmak kolaydır. Nitekim Kaygusuz Abdal'dan dörtyüz yıl önce yaşamış ünlü Arap ozanı *Maarri* de şeriatın nitelediği tanrı karşısında yerici, ağır bir tutumu benimsemiştir. Durum Zerdüşt dinine bağlı İran ozanlarında da böyleydi. Kaygusuz Abdal'ın bu ozanları okuyup okumadığını bilemiyoruz, ancak yergilerinde onları anımsatan bir özgünlük vardır. Tanrıya karşı gösterilen bu olumsuz davranışların, ni-

telemelerin kaynağını yine şeriat yanlılarında aramak gerekir.

Sen insanı sorarsan
Hak'tan ayrı değildir
Sıfâtı zât-ı mutlak
Hırkası çâr pâreden

dizelerinde insanın tanrıyla özdeşliği vurgulanıyor, insan özünün tanrısal özle birliği (zât-ı mutlak) ileri sürülüyor. Ozanın "çâr pâre" dediği de kişinin nesnel varlığını oluşturan toprak, yel, od, su gibi dört öğedir (eski Anadolu-Yunan düşüncesinden kaynaklanan bu görüş tasavvufun odak konularından biridir).

Kaygusuz Abdal, tanrı konusundaki görüşlerini "Minbernâme"de anlatırken kaba sofuluğun olumsuzluğunu vurgular, tanrının ancak insan özünü tanımakla bilinebileceğini ileri sürer:

Hak'ı buldum deyü irşâd edersin
Depersin minberi feryâd edersin
Ne bildin neye erdin işbu halde
Akıllar mat olubdur bu hayâlde
Buna akl ile kimse ermemiştir
Gözüyle kimse Hak'kı görmemiştir
.....
Dilersen bulasın kevn-ü mekâni
Özünden fâriğ ol Rabbini tanı
Ki sen benliğini gider aradan
Bilesin tâ seni kimdir yaradan.

Daha önce tanrıyı çok ağır bir dille yeren, alaya alan ozanın bu dizelerde vurguladığı tanrı karşısında tutum değiştirdiği sanılmasın. Onun yerdiği tanrı şeriatın anladığı tanrıdır, ozan ise kendi gönlünde, kendisiyle özdeş olan tanrıyı seviyor. Nitekim, düşüncelerini açıklarken

demekten geri kalmıyor. Özünü bilen tanrısını da bilir (men arefe nefsehu fakat arefe rabbehu) sözleri oldukça yaygındır, ozanın savunduğu da budur.

Sen ü ben eylemek şeytan işidür
Sen ü ben eylemez ol kim kişidür
Özünden ayrı kul görmez arada
Hak'ı hâzır görür ağ u karada

Dizelerinde tanrıyı kimin bilebileceği vurgulanırken kaba sofuluğun, bağnazlığın etkinliği de gözler önüne seriliyor.

Hemen birbirinin aybın gözedür
Gönülden dürlü fitneler gözedür
Ne idüb nice edeceği bilmez
Birinin unduğun biri dilemez
Eğer malın var ise kavm-ü kardaş
Cihan halkı senünle cümle yoldaş.

İşte ikiyüzlü kişinin, kaba sofunun tanrı karşısındaki durumu budur. Kaygusuz Abdal'ın yerdiği, yadsıdığı tanrı böyledir.

Ârifler Hak'dan özge nesne bilmez

dizesinde dilegelen tasavvufun "varlık birliği" anlayışıdır, bu anlayışa göre insan tanrıyla özdeştir.

Hak'kı ister isen âlemde iste
Irak'ta Mekke'de Hac'da değildir

İşte Kaygusuz Abdal'ın anladığı gerçek tanrı budur.

Kaygusuz Abdal, "Gevhernâme" adlı, Peygamber Muhammed'i konu edinen, öven 144 dizelik yapıtının başında tanrıyı anlatırken şunları söyler:

Cümle sırrı sen bilürsin iy kadîr
Bî-şeriksin bî-misalsin bî-nazir
Küllî sensin âşikâre vü nihân
Yirde gökde yine sensin cisme can

.....

Ma'like'l-mülksün kadîm ü lem-yezal
Mahlükun hâliki sensün zül-Celâl

bu dizelerle anlatılan tanrı Kur'an "kulhuvallahu ahad / söyle tanrı birdir" sözleriyle başlayan bölümünün şiir diline aktarılışıdır. Ozan tanrının bir olduğunu, eşinin, denginin, benzerinin bulunmadığını, insanları, yaratıkları yarattığını, yerde gökte, evrenin bütün bucaklarında bulunduğunu, nereye bakılsa orada gizli açık varolduğunu vurguluyor. Daha önceki örneklerde geçen yerici, alaycı, güldürücü söyleyişinin yerini tanrısına içtenlikle bağlı bir ermişin sözleri alıyor. İlk bakışta bu sarsıcı bir çelişkidir, ancak konu tasavvuf gözlüğüyle görülürse, varlık birliği inancının, insan-tanrı özdeşliğinin gerektirdiği bir durum görülür. Ozanın yerdiği, inanmadığı tanrı gerçeğin değil, ona göre şeriatın yarattığı tanrıdır, arada tasavvuf-şeriat çekişmesi vardır. "Delabnâme"nin sonlarında:

Alâi Gaybi bunda tekye kılan
Hak'un fazlı durur ancak tayağı
Sabır seccadesin altına almış
Tevekkülde kuşanmışdur kuşağı
Sözini Kaygusuz ârife söyle
Ni bilsün şekkeri tana buzağı

dizeleriyle yine tanrıya (Hak'a) sığınır. Bunların söylenmesinde başka nedenler aramak gereksizdir, biricik neden tasavvuftan alınan esindir.

Us Kavramı - Oluş Sorunu

Kaygusuz Abdal, özellikle *Budalaname*'sinin başında, insanı anlatmaya koyulurken işe us (akl)dan başlar, bütün tasavvufçularda, islam düşünürlerinde olduğu gibi usu biri *akl-ı ma'âş* (geçimi, yeryüzüyle ilgili yaşamsal sorunları, işleri düzenleyen us), öteki *akl-ma'ad* (bilim, ötedünya, tanrı gibi yüksek konularla ilgilenen us) adını verir. Birinci us anlayış yetisi olmayan, yüzeysel niteliktedir, ikincisi derindir, kapsamlıdır, insan için önemli olandır. Yaşamsal olayların geçtiği yeryüzü kalıcı değildir, gelip geçici bir yerdir, bir "görünüş alanı"dır, bu görünüşün arkasında, gerçek ölümsüz evren vardır. Bir yansıma olan bu nesnel yaşam alanının başlıca özelliği ölümsüz olanı yansıtmasında, anımsatmasındadır. Bu anlatma, bu tanımlama Kaygusuz Abdal'ın özgün bir buluşu değildir.

Kaygusuz Abdal, adı geçen düzyazılı yapıtında, nesnel yaşam işleriyle ilgilenen usu (akl-ı ma'âş) anlatırken olumsuz bir dil kullanır: "akl-ı ma'âş anadan gözsüz toğmışdur. Akl-ı ma'âş dünyada ve ahiretde a'madur. Eger Kur'anı başdan başa manasın dahı virsen yine kara renkden gayrı renge inanmaz. Zehî nâdân ki Hak'kı ister. Akl-ı ma'âş etegine yapışmışdur. Aklı refîk itmiş, âfitâb nûrun bulam diye çahşur." Görülüyorki bu us başarısız, becerisiz, eksiktir. " zira

akl-ı ma'âş ancak zâhir mimarlığını bilür. Bâtın ilminden haberi yoktur.."

Ozanın burada yetersiz bulduğu us, felsefenin, bilimin anladığı yönlendirici, denetleyici yeti değildir; tasavvufun gönül bilgisi denen sezgiyle edindiği duyulurüstü varlığı kavrayan gücün karşısına koyduğu algı yetisidir. Ortaçağ düşüncesinde us sezginin buyruğundadır, sezgi ise inanın ışıklandırdığı duyulurüstü özgün bir yetidir. Tasavvufun bu görüşüne dayanarak Kaygusuz Abdal'ın usa değer vermeyen, usdışı bir evren tasarlayan ozan olduğu sanılmasın. O, bu yapıtında, tasavvufun benimsediği bir konuyu, yine tasavvufun anladığı niteliklerle yazıya geçirmiş. Daha doğrusu, o konuda da bildiklerini açıklamayı yeğlemiştir. Bu konuları işlemesi şiirine önem kazandırmaz, düzyazılarında da eski bilgileri yeniden aktarıcı bir özelikten öteye geçemez. Ancak, dilinde yabancı sözcükler çoğalsa bile çağının Türkçesine özgü biçim ilk okuyuşta kavranır.

Onun us kavramından anladığı tanrısal evrenden nesnel evre gelirken (tanrı özünden görünüş durumuna geçerken) hangi evrelerden geçip son insan biçimini alışıdır. O, bu oluş sorununu anlatırken, bu yaşamla ilgilenen usun ne gibi işlerle karşılaştığını dilegetirir: " canumuza emr itdi ki ademden (yokluktan) âleme (varlığa) geldük. Çün bana dahı nevbet irdi. Âdem tonın giyüb bu mülke seyrana geldüm. Bir nesneden haberüm yoğ idi. Çün nefs çerisine duş oldum. Ayık iken sarhoş oldum. Hoş hâl iken hem ma'âş (geçimle ilgili) oldum. Togrı iken kallaş oldum. Nihâh iken âleme fâş oldum. Burada bir yandan, us kavramından ne anladığını, bir yandan da tasavvufun benimsediği "yaratılış" olayını açıklığa kavuşturuyor. Sözcükler üzerinde incelikle durulursa ozan hep "geldüm", gizliyken açıklığa kavuştum, bilmezken bilir oldum anlamında bir

söyleyiş benimsemiştir. Açıkça ben "yoktan yaratıldım" demiyor, görünmeyenden görünene geldim, diyor.

Yaratılış olayında da özgün bir görüş sergilenmez, nitekim "Tanrı Kavramı" başlıklı bölümde tanrıdan ne anlaşıldığı, "İnsan Sevgisi" bölümünde insan-tanrı özdeşliği düşüncesi sergilenmiştir. İnsanı tanrıyla özdeşleştiren düşünce yoktan yaratılma savı anlamsızdır.

Zihî fursat bugün sultanı gördüm
Açıldı ten hicabı canı gördüm
İkilik hayâlür terk eyleyelden
Bir imiş gevher-i madeni gördüm

dörtlüğü açıkça insan-tanrı birliğini, özdeşliğini savunuyor, ikiliği, özden ayrılığı ortadan kaldırıyor. Ozan, bu gövde denen örtü açılınca canı gördüm diyor. Oysa yukarda yaşamsal usun yetersizliğinden, körlüğünden, eksikliğinden yakınıyordu. Bu dizelerde bir çelişkiye dönüş yoktur, tasavvufun benimsediği "gönül gözüyle görme" sorunu vardır. Gerçek ancak gönül gözüyle görülür, bu gönül gözü "sezgi"nin başka bir adıdır. Ozan şaşmayan, kesin usun yerine bu gönül gözünü koyuyor.

İnsan Sevgisi

Kaygusuz Abdal'ın şiirinde iki türlü insan görülür. Bunlardan biri sevilen, sevecen, yumuşak, tatlı dilli, güler yüzlü insan. Ozan buna genelde "dost" diyor. Öteki katı, asık yüzlü, çatık kaşlı, somurtkan insan. Birincisi tarikatta, ikincisi şeriatta bulunur. Onun "dost" dediği kimi yerde tanrısal nitelik taşıyan, insan-tanrı özdeşliğine varan olgun, etkin kişidir. Ötekiyse gereğince yetişmemiş, bilgisiz, eğitimsiz kaba yaratıktır. Nitekim bir şiirinde

Dost senin yüzünden özge
Ben kıble-i can bilmezem

diyerek "dost olarak nitelediği insanı kutsallaştırır, onda tanrısal bir öz görür. Bu insan nesnel bir varlıktır, yaşamda yanımızdadır, bizimle yanyana yüzyüzedir, soyut bir kavram değildir. "Dost" sevecendir, doğaya, doğa varlıklarına karşı saygılıdır, bütün eksikliklerden arınmıştır. Dahası "dost" onun bütün varlığıyla bağlandığı kişidir (Şeyh'idir). Nitekim Abdal Musa'ya söylediği bir övgüde insana duyduğu sevgi bütün ayrıntılarıyla şiire yerleşir, şiir nesnelleşerek dosta dönüşür.

Ben bu zerrak sûfilerden
Gayri bir şeytan bilmezem

dizelerinde dostun karşıtı olan ikiyüzlü (zerrak), yalancı, katı, asık yüzlü sofu ortaya çıkar. Ozan, çağlar boyunca sürüp giden bu olumsuz varlıklardan yakınır, iyinin yanında kötünün bulunduğunu gösterir.

Sûfi-i sâlûs nedendir
Hüsne münker geçindiği

derken ikiyüzlü sofunun güzelliğe, güzele karşı çıkışını vurgular, bu olumsuz davranışa bir anlam veremez. Güzelliği yadsımanın, insanı katılaştırmanın, sevecenliğin yerine katılığı koymanın nedenini bilmediğini söyler. Ozana göre dost açık gönüllü, iyi düşünceli, özü sözü doğru kişi olduğundan, ondan bir kötülük, bir eğrilik beklenemez:

Ne aceb belâ gelibdir
Şu ki ben dosttan bilmezem

dost görünen, dost kılığına girerek insanın başına yıkım getiren kişinin gerçek bir dost olamayacağı açıktır, böyle bir kimse dost değildir, ancak dost görünüşlüdür. Ozan bunları söylerken çevresinden etkilenmiştir besbelli. Ondördüncü yüzyılla ilgili konuları, olayları içeren kaynakları incelediğimizde, Anadolu'da bir kargaşanın yaşandığını öğreniriz. Özellikle şeriat yanlılarının ortalığı karıştıran, yaşamın tadını kaçıran ikiyüzlüce girişimleri anlatmakla bitmez. Bunu başka ozanlarda da görmekteyiz. Sorun şeriatla tarikat arasındaki uyuşmazlıktan geliyor. Şeriat insanı, tanrı karşısında bir "görev varlığı" olarak görür. İnsan yaratılmıştır, yoktan varedilmiştir, bu nedenle yaradanına karşı birtakım görevleri, yükümlülükleri vardır, onla-

rın eksiksiz yerine getirilmesi gerekir. Görevi yapmayan suç işlemiş sayılır, suç işleyenin yeri de cehennemdir. Oysa tarikat böyle düşünmez, insanı bir "sevgi varlığı" diye görerek tanrıyla özdeşleştirir, suçu ortadan kaldırır. İşte bu karşıt görüşler iki kurum arasında bir uçurum yaratmıştır. Kaygusuz Abdal'ın "zerrak sûfiler", "sûfi-i sâlus" diye "iki yüzlü sofu" olarak niteelediği kimseler şeriat yanlılarıdır. Ozan onları yererken alaya almayı da unutmuyor. Gerçekte sofu, şeriatçı kimse islam dininin özüne aykırı davranmayı başarı sanan bilgisiz, becerisiz, çıkarcı bir yaratıktır.

Ne bildin neye erdin işbu halde
Akıllar mat olubdur bu hayalde
Buna akl ile kimse ermemiştir
Göziyle kimse Hak'kı görmemiştir
Bu bir deryadürür akıllar ermez
Özünden geçmeyen Rabbini bilmez.

Kaygusuz Abdal, "Minbernâme"sinde kaba sofulara seslenerek, tanrıyı bilmenin öyle kolay olmadığını, kuru bir usla tanrıyı kavramanın olanaksızlığını vurgular. Odak sorun insandır, gerçeğe ancak insandan geçilerek, insandan yola çıkılarak varılabilir. Oysa, şeriat yanlıları konuyu saptırarak:

Bulurlar bir sözü bin söz ederler
Koyub doğru yolu eğri giderler.

Böylece insan, kendi gerçeğinden, tanrısal özünden uzaklaştırılır, nesnel kimliğinden soyutlanarak boşlukta kalan bir görüntü durumuna getirilir. İnsan için önemli olan usunu kullanmayı bilmek, us ilkelerinin ışığında yürümektir, usa uymayan, aykırı gelen, usla kavranamayan bir konu üzerinde durmanın gereği yoktur. Bu nedenle kişi tanrısını kendi özünde sezer,

duyar, usun süzgecinden geçirerek açıklamaya kalkışmaz.

Kaygusuz Abdal'ın gönlünde yeşeren insan sevgisinin Abdal Musa'nın kişiliğinde odaklaştığını yazılı kaynaklardan, onunla ilgili açıklamalardan öğreniyoruz. Bu iki kişiyi birbirine bağlayan geyik olayını yukarda görmüştük. Olay, insan sevgisine, ermişliğe yönelik bir öyküdür, bir söylencedir, bunun tartışma götürür yanı yoktur. Bu olay bize, o çağın Anadolu'sunda insan sevgisinin Bektaşilik'le ilgili kuruluşlarda yoğunlaştığını öğretiyor. Daha önceki dönemlerde Hacı Bektaş Veli'nin çevresinde toplananlar arasında hayvanların ne denli sevgi kazandığını biliyoruz. Hacı Bektaş Veli "Vilâyetnâme"sinde domuz yavrularıyla ilgili öyküyü bilmeyen yoktur. Hacı Bektaş Veli bu yavrulara acı çektirilmesini kınar. Geyikli Baba, Abdal Musa, Karaca Ahmed Sultan gibi ermişlerin hayvanlara duydukları sevginin sınırı yoktur. Kaygusuz Abdal-Abdal Musa yakınlığının bir geyik aracılığıyla başlaması da gelişigüzel değil bilinçli bir olaydır. İşte aşağıya alınan koşuğun içeriğini oluşturan da bu sevginin yarattığı tanışmadır.

Beğlerimiz elvan gülün üstüne
Ağlar gelür şâhım Abdal Musa'ya
Urum Abdalları postun eğnine
Bağlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

Urum Abdalları gelir dost deyü
Eğnimizde aba hırka post deyü
Hastaları gelir derman isteyü
Sağlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

Hind'den bâzergânlar gelir yayınur
Pişer lokmaları açlar doyunur
Âşıkları gelir bunda soyunur
Erler gelür şâhım Abdal Musa'ya

Her matem ayında kanlar saçarlar
Uyandırıb Hak çerağın yakarlar
Demine Hû deyüb gülbang çekerler
Nurlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

Meydanında dâra durmuş gerçekler
Çalınur koç kurbanlara bıçaklar
Döğülür kudüm açılır sancaklar
Tuğlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

İkrârıdır koç yiğidin yuları
Muannidi çeksem gelmez ileri
Akpınar'ın Yeşilgöl'ün suları
Çağlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

Ali'm zülfikarın almış destine
Sallar durmaz Yezidlerin kastine
Tümen tümen Genç Ali'nin üstüne
Sırlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

Benim bir isteğim vardır Kerim'den
Münkir bilmez evliyânın hâlinden
Kaygusuz'um ayrı düşdüm pîrimden
Ağlar gelür şâhım Abdal Musa'ya.

Gerek halk dilinde, gerekse kimi kaynaklarda bu koşuğun oldukça değişik bir söylenişi daha vardır:

Beglerimiz çıkdı Avlan üstine
Onlar gelür sultan Abdal Musâ'ya
Urum abdalları postın egnine
Baglar gelür sultan Abdal Musâ'ya

Urum Abdalları gelür dost diyü
Giydükleri nemed ile post diyü
Hastalar gelür derman isteyü
Saglar gelür sultan Abdal Musâ'ya

Talib oldur birün nefsün haklar
Pîr oldur talibi hatâdan saklar
Çalınur kudümler altun sancaklar
Tuglar gelür sultan Abdal Musâ'ya

Er oglınun ikrarıdur yuları
Muhannidi çeksen gelmez ileri
Ak Pınar'ın Yeşil Göl'ün suları
Çaglar gelür sultan Abdal Musâ'ya

Hind'den bezirgânlar gelür yayılur
Lokması çekilür açlar toyulur
Hakk'a âşık olan canlar soyulur
Bagler gelür sultan Abdal Musâ'ya

Ali Zülfikarın aldı destine
Bâtın saldı kâfirlerün üstine
Tümen tümen olur Gencel(i) üstine
Baglar gelür sultan Abdal Musâ'ya

Aşûre aylarunda kanlar dökerler
Çeraglar uyarub gülbenk çekerler
Anlar bir olmuş birlige giderler
Birler gelür sultan Abdal Musâ'ya

Bir niyazum vardur Gani Kerem'den
Münkir bilmez evliyânun sırrundan
Kul Kaygusuz ayru düşmiş pîrinden
Onlar gelür sultan Abdal Musâ'ya.

Bu koşuğun sonradan büyük bir değişikliğe uğratıldığı, Kaygusuz Abdal'ın dilinin, söyleyişinin başkalaştırıldığı, bu işi yapanın da şiirden pek anlamadığı açıkça görülüyor. Şiire katı bir şeriat düşüncesi sığdırılmış, o da beceriksizce, ölçüyü tartıyı bozarak yapılmış (*).

(*) Doç. Dr. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri* 1983, s. 23-24. Yazar bu koşuğu "Menakıbnâme, AG. nüshası, s. 45-46" diye belirtmiş.

Birinci koşuk, kendi türünde, benzersizdir uzmanlara göre. İkinci koşuk gerçeğin saptırılmış örneğidir, bize göre. İşlenen konu birincide belli, Abdal Musa'nın kişiliğinde yoğunlaşan olgun insan sevgisi. Bu sevginin yeşerdiği, geliştiği toprak tasavvufun tabanıdır, onu başka ozanlarda da buluruz. Kaygusuz Abdal sevgiyle insanı birlik-bütünlük içinde görüyor, insanı bir "seven varlık" niteliğinde düşünüyor, örnek olarak da Abdal Musa'yı alıyor.

Urum Abdalları gelür dost deyü

dizesinde geçen "dost" sözcüğü insanlar arasındaki içtenlikli yakınlığın örneğidir, ancak karşılıklı "dost" olanlar birbirleriyle söyleşebilirler, görüşebilirler. Dostluk olgun, yetkin kişiler arasında kurulmuş bir bağlılıktır, çıkardan, benlikten uzaktır, salt sevgiyle doludur. Ermişlerin tanrıya dost demeleri de bundandır. Dost kimseyi incitmez, arkasından atıp tutmaz, koğuculuk etmek, ikiyüzlülükten uzaktır.

Döğüb bir kardaşın hatırın yıkma
Eğilüb kılduğun secde değildir

dizelerinde bir aktöre anlayışı vurgulanıyor. Bir kimseyi döğmek, incitmek, gönlünü yıkmak sonra dönüp namaz kılarak tanrıdan bağışlanmayı istemek ermişin, olgun kişinin işi değildir. Oysa şeriatçının yaptığı da budur, bütün suçlarından sıyrılmak için namaza durarak tanrıya yakarmak. Tasavvuf yolunda böyle bir davranış ikiyüzlülüktür, tanrıyı kandırmaya çalışmaktır.

Var bir gerçek erden kuşan kuşağı

diyor Kaygusuz Abdal, bu "gerçek er" tanrısal gizemle-

re eren, olgunluğun doruğuna yükselen, bütün bencil eğilimlerden sıyrılan kimsedir, "ermiş"tir. Doğruluk, sevgi, saygı, iyilik, dostluk ancak böyle sağlanabilir, görünüşlere yönelmekle değil. Bu durumu saptamak için eğitimden geçmek gerekir, kişi ancak eğitimle, bir olgun erin ışığında yürümekle eksikliklerden kurtulabilir, kendi benliğinin anlamını kavrayabilir.

Kaygusuz Abdal'ın, insan sevgisi konusunda, böyle düşünmesi yaşadığı çağın doğal bir olayıdır. İnsanlar arasında süregiden çekişmeler, özellikle şeriat yanlılarının biçime ağırlık veren din anlayışı, düşünen kişiyi ister istemez etkiler, eğrilikten uzak bir aktöre bulmaya iteler. Nitekim, tasavvuf akımının doğmasında da böyle bir gereksinme vardı. Sevgide biçimsel görevin yeri yoktur, sevgi bir görev değil, içten gelen bir eğilimdir.

Tama'ımız ne azadur ne çoğa
Kanâatiz kani'olmuşus Hak'a
Kimsenin hakkında tama'kılmazız
Bizim dahi hâlimize Hak baka
Mârifet ehline hizmet kılmayan
Mânâ boncuğunu yana boş taka

diyen Kaygusuz Abdal, yine bir aktöre sorununa değinerek, kişinin hangi koşullar altında, hangi davranışlarla eğrilikten, eksiklikten kurtulabileceğini vurgular. "Bizde tutku, açgözlülük yoktur, azla çokla ilgisisiz, tanrıya yaslanmışız, bizi ancak o anlar, o korur, kimsenin varlığında gözümüz yok; bilgili, olgun kimselere yardımcı olmayan anlam boncuğunu boşuna takmış." Bu sözlerin anlamı açıktır, ozan sevilesi, sayılası bir insan örneği vermek istiyor, insanı biçimsel görevlerden uzaklaştırmayı, öze yaklaşmayı öngörüyor. Başka bir koşuğunda da:

Aşk ile ölegör Kaygusuz Abdal
Aşk ile ölmezsen güçte değildir

dizeleriyle sevginin (aşk) önemini dilegetiriyor. Tasavvufta "aşk ile ölmek" ölümsüzlüğe ulaşmak anlamındadır, yorumculara göre. Nitekim halk ağzında "sevenler ölmez" diye bir deyim vardır. "Dolabnâme"de geçen şu iki dize, "dost" kavramıyla ilgisi bakımından önemli bir anlam taşır:

İnilerim ben anda dost deyüben
Gözüm yaşı sular bûstân ü bağı

bostan dolabı "dost" diyerek inler, çektiği suyla bağı, bahçeyi sular. Doğa varlıklarını konuşturmak Doğu şiirinde çok eski bir gelenektir. Burada "dost" sözcüğüne ozanın verdiği anlam "varlık birliği" görüşüne dayanmaktadır besbelli, ancak insan sevgisini içerdiği de açıktır.

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem mânaya derler
Sûret ile kaş değil

Gerçi et ü deridür
Cümlennün serveridür
Hak'kın kudret sırrıdür
Gayre bakmak hoş değil

Âdem mâna-yi mutlak
Âdemdedür nutk-i Hak
Âdemden gafil olma
Nefsi de serkeş değil

dörtlüklerinde insan-tanrı özdeşliği açıklığa kavuşur,

ozana göre insan (âdem) biçimsel görünüş değildir, gerçek kişiliği onun anlamsal içeriklerle donatılmış görünmeyen özündedir. Ozan buna "mâna/anlam" diyerek, insanın "tanrı sözü" olduğunu, tanrının insanda dilegeldiğini, konuştuğunu vurguluyor.

"Nefsi de serkeş değil" dizesinde olgun kişinin dikbaşlı, bencil, başkaları karşısında üstünlük savı güden bir kimse olmadığının anlamı saklıdır. Başkalarına üstünlük taslamak, bencillik etmek eğitim eksikliğinden gelen bir yetersizlik belirtisidir. Kaygusuz Abdal bu anlayışı açıklığa kavuştururken yine aktöreye dayalı bir düşünce ileri sürüyor.

Kendi özünü bilen
Maksudun bulan kişi
Hak'kı bilen doğrudur

dizelerinde doğruluk tanrıyı bilmekle, onun varlığını kavramakla bağlantılı görülüyor. Ozana göre ereğe ulaşmak için, gerçeği kavramak için, önce kişinin kendini bilmesi, kendi varlığının bilincine varması gerekir. Bu görüşler yeni değil, yeni olan Kaygusuz Abdal'ın konuyu özgün bir dille, çok kolay anlaşılan akıcı bir söyleyişle açıklığa kavuşturmasıdır. Burada dilin, Türkçenin anlatım olanakları beliriyor, ozanın söyleyiş gücüyle dilin anlatım gücü birleşiyor, böylece anlamla dil kaynaşıyor.

Özüne gel özüne tanrı dostu
Sana direm budur sözün dürüstü

"Minbernâme"de geçen bu dizelerde de bir aktöre kuralı saklıdır. Ozan, kişiye seslenirken, "ey tanrıyı seven kişi önce özünü bil, kendini tanı, sana söylüyorum, sözün doğrusu budur," demektedir. Tanrı kişinin özündedir, özünü seven, tanrıyı sever, özünü bilen tanrıyı

bilir. Demek bütün yollar sevgiden (dostluk) geçiyor, varlığın anlamı ancak ona duyulan sevgiyle kavranabiliyor. İnsan sevgisinden yoksun, yüreği kararmış bir şeriat yanlısı:

Eğer söyler olursan Hak sözünü
Çevirür yüzünü örter gözünü

başka türlü davranamaz. Bu dizelerin içerdiği bilgece anlam günümüzde de geçerlidir, bir aktöre kuralı niteliğindedir. Demek, insanlar arasında yaygın uygulamaların birçoğu eskimiyor, çağdan çağa geçerek etkinliğini, özlülüğünü koruyor. Bir ozana ölümsüzlük kazandıran da bu düşünce öğelerini şiirine yerleştirmedeki başarısıdır.

Kaygusuz Abdal, "Tanrı Kavramı" başlıklı bölümde görüldüğü üzre, insanla tanrı arasında bir özdeşliğin bulunduğunu vurgulamıştı. Başka şiirlerinde şeriata uygun bir anlatım kullandığı görülür. Ancak tasavvuf ağırlıklı olanlarda bu ikiliği aradan kaldırarak insanın gönlüne tanrıyı yerleştirir:

Aceb niçün yabandasın
Hak sende sen ki kandasın
Irak yire uzanmagıl
Kendüzüne gel hazır ol

bu dizelerde tanrının insanda bulunduğu inancı yorum gerektirmez, açıktır. Ozan yine bu konuyu işleyen başka bir koşuğunda da:

Cümle ilmün hem kabı olmuş gönül
Nutk-ı Hak gönüle eyler hem nüzûl
Ol ki nûtkîn âdeme can eyledi
Kendüyi gönülde pinhân eyledi
Bu gönülün sırrını sen ey yiğit
Gel beri Kaygusuz Abdal'dan işit.

İmdi böylesine açık, tasavvuf kıvancıyla insan-tanrı özdeşliğini savunan bir ozanda çelişik sanılan söyleyişlerin bulunması, bizce bir evre değişimi değil, varlık birliği inancının başka bir anlatımla sergilenmesidir.

Bülbüle gülzâr gerek
Tûtiye şeker gerek
Sarrafa gevher gerek
Lâilâhe illallah

Can olanı can bilür
İnsanı insan bilür
Her sırrı sultan bilür
Lâilâhe illallah.

Tanrının birliğine inanmak, insan-tanrı özdeşliğini yadsımak anlamına gelmez. Bu birlik insan varlığında tanrısal özü görmekle açıklanır, tasavvuf öyle söyler.

Yergi-Alay

Kaygusuz Abdal'a ün kazandıran, onu ölümsüzlüğe kavuşturan ürünlerinin başında yerici, alaycı koşukları gelir. Türk yazınında böylesine başarılı, özgün söyleyişli, Türkçenin bütün olanaklarını beceriyle kullanan bir ozan daha bilmiyoruz. Yerici-alaycı şiirlerinin başlıca konusu kötü, eğri, bilgisiz, koyu şeriat yanlısı, anlayışsız kimselerdir. O, insanları iyilerle kötüler, bilgililerle bilgisizler, pişkinlerle çiğler diye ikiye ayırır. Kötü, yalancı, katı kişinin tanrısına bile saldırmaktan kaçınmaz, dilinin bütün gücüyle yerginin iğnelerini gövdesine batırır. Bu konuda bütün buluşları, söyleyişleri, sözcükleri yenidir, alışılmışın dışındadır. Önce kendi kendini öne sürerek söylediği yergileri, alayları, iğnelemeleri görelim:

Yamru yumru söylerim
Her sözüm kelek gibi
Ben âvâre gezerim
Sahrada leylek gibi

İşim kalb sözüm yalan
Ben değil adım filan
Bu halk insana derem
Sözümü gerçek gibi

Aşk kuşları derilse
Aşktan dane verilse
Usûlüm toya benzer
Avazım ördek gibi

Terketmedim benliği
Bilmedim insanlığı
Sûretim âdem velî
Her huyum eşek gibi

Ârifler sohbetinde
Mârifet söyleseler
Ben de hemen düşünmem
Ürerim köpek gibi

Gerçi Hak'kın halkıyım
Mârifetsiz aylakım
Ârifler sohbetinden
Kaçarım ürkek gibi

Bu mârifet ilminden
Haberim yok câhilim
Benden mâna sorarlar
Sözlerim sürçek gibi

Aşıklar can içinde
Aşikâr gördü Hak'kı
İşitmenin mânası
Olmaya görmek gibi

Miskin Sarâyı kıydın
Kul oldun sen nefsine
Senin hırs u hevesin
Tuttu seni fak gibi.

Bu uzun koşuk, gerçekte, ikilik düzenindedir, dörtlük değil. Ancak yaygın biçimi böyledir. Ozan, kendi benliğinden, özünden yola çıkarak anlayışsız, bilgisiz, kaba saba, becerisiz bir topluluğu yeriyor, bütün tutarsızlıkları, dengesizlikleri, saygısızlıkları ortaya koyuyor. Kuşkusuz burada yergiyle alaya alma, iğneleme üçlüsü içiçedir. Yergi öğeleri ise kelek, leylek, ördek, eşek, köpek gibi halk dilinde de, okumuş yazmışlar dilinde de yangın sözcüklerden seçilmiş, bugün bile geçerlidir. Ozanın başarısı sesleneceği kimseye kolay anlaşılan, bilinen sözcüklerle yönelmesindedir. Anlam dördüncü dizeye yüklenmiş, önceki üç dize konuyu içeriyor. Koşuğun bütünlüğünü bozacak bir alıntı yok, sözcükler yerli yerine oturtulmuş. Bu koşuk, günümüzde bile, yerilmek istenen kişilere kolayca söylenebilir. Olduğu gibi görünmek-göründüğü gibi olmak deyiminin bütün özelliklerini taşıyan bu koşukta Türkçenin anlatım gücü belli. Ozanın bunda ne denli bilinçli olduğu da yorum istemez.

Terketmedim benliği
Bilmedim insanlığı

derken bilgece bir görüşü sergiliyor gibi. Kimi aktöre anlayışına göre, kişinin benlik savında bulunması, başkalarına karşı üstünlük taslaması, olduğu gibi görünmekten kaçınması bilinçsiz bir eksikliktir. Büyüklük duygusu gerçeği kavramayı, insanın özünü anlamayı engeller.

Sûretim âdem velî
Her huyum eşek gibî

dizeleri görünüşte insan, davranış alanında eşek gibi olmanın açıklanışıdır, besbelli. Ozan, tasavvuf anlayı-

şına bağlı kalarak, görünüşe değil kişinin özünde saklı insancıl öğeye göre düşüncesini sergiliyor. Öte yandan, tanrıyı anlamanın da sevgiyle (aşk) gerçekleşebileceği kanısındadır:

Aşıklar can içinde
Âşıkâr gördü Hak'kı

gibi dizeler, tanrıyı görmenin sevmeye dayandığı anlamını kapsıyor. Önce seveceksin, sonra anlayacaksın.

İşitmenin mânası
Olmaya görmek gibi

bilgece bir söyleyişle karşılaşıyoruz. Görmek, algının en sağlıklı, en güvenilir eylemidir. Başkalarından duymak yanıltabilir, gerçeği değiştirebilir, oysa sağlıklı bir gözle görmek daha güven vericidir. Kaygusuz Abdal, bu yerici, alaycı söyleyişiyle, yukarda görüldüğü gibi, bilgece sorunlara da değinir. Bize kalırsa bu dizelerde derin bir "ironi" saklıdır. (Bu yabancı sözcüğü alaycı bir söyleyişle özlü bir konuyu vurgulama anlamında kullanıyoruz.)

Ben bu aşka düşeli
Bu sakalı kırkarım
Dost ile bilişeli
Bu sakalı kırkarım

Ben kırkarım o biter
Çimende bülbül öter
Usta berber der yeter
Bu sakalı kırkarım

Aşka olub mülâzim
Bilindi cümle râzım
Gayrı sakal ne lâzım
Bu sakalı kırkarım

Ben çalarım tanbura
Giyinirim tennûre
Hak çerağın uyara
Bu sakalı kırkarım

Var mı bunda bir hatam
Gayrı gönülden atam
Çok mu gelir bir tutam
Bu sakalı kırkarım

Ben gezerim yazıda
Kuvvetim var bâzûda
Ne işim var kazıda (kadıda)
Bu sakalı kırkarım

Kaba sakal istemem
Hep kesilse gam yemem
Hiç kısa uzun demem
Bu sakalı kırkarım

Sakalımla başımı
Bıyığımla kaşımı
Hak onara işimi
Bu sakalı kırkarım

Kaygusuz Abdal menem
Fartı furtu bilmenem
Bir tüyünü koymanam
Bu sakalı kırkarım.

Şeriat yandaşlarınca sakala verilen önem, yüklenen değer bellidir, ozan bundan yola çıkarak görünüşe değer vermenin anlamsızlığını vurgularken, bir de abdallarda yaygın olan, "çar-darb/saç, sakal, bıyık, kaş kesme" geleneğine uyduğunu söylüyor. Bu "çar-darb/dört vuruş" gösterişten kaçmanın belirtisi olarak

yorumlanır, kaba sofular sakallarını olabildiğince uzatırlar. Kaygusuz Abdal, bir yandan abdal geleneğini sürdürüyor, bir yandan da kaba sakalın anlamsızlığını öne sürüyor.

Okuyucu, burada, bir çelişkinin bulunduğunu anımsayabilir. Kaygusuz Abdal'ın bağlandığı ermişlerin çoğunun sakalı vardır. Öyleyse neden sakala karşı çıkıyor? Nedeni şudur: abdallar arasında bu gelenek yaygındır. Kaygusuz da o topluluktandır, bağlandığı kimselerin sakallarıyla ilgisi yoktur. Çelişki gibi görünen bu uygulama, ozanın kendi kişisel tutumuna dayandığından başkalarını ilgilendirmez. Ayrıca bir ermişe bağlanmak da sakal uzatmayı gerektirmez. Kaygusuz Abdal, bu geleneği gençliğinde uygulamış, sonradan bırakmış olabilir. Özellikle Mısır'da Bektaşi tekkesi açmayı üstlendiğinde bu uygulamaya son vermiştir denebilir, bilemiyoruz.

Kaplu kaplu bağalar kanatlanmış uçmağa
Kertenkele derilmiş diler Kırım geçmeğe
Kelebek ok yay almış ava şikâra çıkmış
Donuzları korkudur ayuları kaçmağa
Ergene'nin köprüsü susuzluktan bunalmış
Edirne minaresi eğilmiş su içmeğe
Kazzâza balta koydum çervişin deremezem
Çuval çayırda gezer seğirdüben kaçmağa
Allahımın dağında üçbin balık kışlamış
Susuzluktan bunalmış kanlı ister göçmeğe
Leylek koduk doğurmuş ovada zurna çalar
Balık kavağa çıkmış söğüt dalın biçmeğe
Kelebek buğday ekmiş Manisa ovasına
Sivrisinek derilmiş ırgad olub biçmeğe
Bir sinek bir devenin çekmiş budun koparmış
Salınuban seğirdür bir yâr ister koçmağa
Bir aksacık karınca kırk batman tuz yüklenmiş
Gâh yorgalar gâh seker şehre gider satmağa

Donuz düğün eylemiş ayuya kızın vermiş
Maymun sındı getirmiş kaftan gömlek biçmeğe
Deve hamama girmiş dana dellaklık eder
Susığrı natır olmuş nöbet ister çıkmağa
Kaygusuz'un sözleri Hindistan'ın kozları
Bunca yalan söyledin girer misin uçmağa.

Bu şiirin de yazınımızda benzeri yoktur. Türkçe sözcüklerin yoğunluk kazandığı dizelerde gizli alay-gülmece öğeleri şiire ayrı etkinlik kazandırıyor, okuyucuda anlam arama çabalarını geliştiriyor. Oysa, işin yorumlanacak, uzun boylu açıklamaları gerektirecek bir yanı yoktur. Üstelik dizelerde tasavvuf kavramı bulmak da güçtür, ozan öylesine açık konuşuyor. Kaygusuz Abdal'ın söyleyişleri, alayları, yergileri bize eski Yunan-Lâtin güldürülerini anımsatıyor, bizi sessizce Anadolu ilkçağına, *Aisopos*'a, *Lukianos*'a götürüyor. Onun, bu ilkçağ yazarlarını incelediği, onlardan bilinçli olarak esinlendiği söylenemez. Ancak bütün büyük ozanların, birbirlerini tanımadan, belli konularda birleştikleri de bilinen bir yazın olayıdır. Nitekim, bir Hitit kabartmasında da eşek, ayı, devekuşu, kaz (?) gibi hayvanlardan oluşan çalgılı-oyunlu bir topluluk biliyoruz.

Bu uzunca şiirde, ilginç olan, karşıtların yanyana getirilmesi, çelişkilerden bir bütün oluşturulmasıdır. Sinek devenin budunu koparmış, balık kavağa çıkmış, domuzun kızıyla ayı evlenmiş, kaplumbağalar kanatlanıp uçmaya koyulmuş, çuval çayırda geziye çıkmış, leylek bir koduk (eşek yavrusu) doğurmuş, kelebek yayını gerip ok atmış, sivrisinek buğday biçmeye gitmiş bg. birbiriyle bağdaşmayan yaratıklar topluluğu. Bu dizeleri okuyunca, daha eskilere, daha geniş bir yaratı alanına gitme gereği duyuyoruz. Kaygusuz Abdal, burada, yalnız gülmeceye, yergiye, alaya yönelmiyor, kavramlarla oynamayı seviyor, çelişkilerle dolu bir bü-

tün önümüze koyarken ilgilerimizi de derinleştiriyor. Öte yandan gülmecenin hangi koşullar altında, hangi sözcüklerle sağlanabileceğinin örneklerini de veriyor. Bu söyleyiş biçimi Türk halkının doğasına uygundur, nitekim "dağ fare doğurdu" diye bir atasözümüz de vardır. Daha önce Yunus Emre'nin:

Bir serçenin kanadın kırk katıra yükletdüm
Çift dahı çekemedi şöyle kaldı yazılı
Bir sinek bir kartalı salladı urdı yire
Yalan değül gerçekdür ben de gördüm tozunı

gibi dizelerin bulunduğu bir şiirinde de böylesi gülmece-alay-yergi öğeleri görmekteyiz. Demek bu tür koşuk düzenleme Anadolu Türk şiirinde bir gelenek niteliğindedir. Öte yandan Hind yazarı Beydeba'da, İranlı ozan Attar'da hayvanları konuşturma, onlara alaylı-güldürücü sözler söyletme geleneği var. Bu geleneğin nerede, kimler eliyle başladığını saptama olanağı yoktur.

Dedim ey dilber kulunum
Yürü hey torlak der
Sen dahı yolunmamışsın
Sözlerin taslak der

Dedim ey dilber lebinden
Bir bûse versen n'ola
Alnına sapan kayası
Ensene tokmak der

Sordum suçum nedir benim
Halime kılmaz nazar
Bu söz senin ne hakkındır
Söyleme küstah der

Haline bak çuluna bak
Bu dahi sevmiş beni
Niyyetü'l-gaza değil mi
Dönüben ahmak der

Yürü hey derviş yoluna
Sende yokdur sim-ü zer
Akılsız sersem zavallı
Cimri vü çıplak der

Serteser gezmiş cihanı
Kurt üşmüş tabanına
Borusu yanını döver
Kabağı tak tak der

Yatağı külhan bucağı
Yüzü gözü is ü pas
Giydiği eski kepenek
Eteği sak sak der

Kaçuban kurtulamadım
Şol torlağın elinden
Her seher karşıma gelir
Çağırır Hak Hak der

Hoş gelir bu Kaygusuz'a
Bir kazan kuzlu pilâv
Yüzelli yağlıca çörek
Ol dahı yumşak der.

Alayla karışık yergi, başka bir söyleyişle, sürdürülüyor. Ancak işin içine varlıklı kimselerde bulunan altın, gümüş (sîm-ü zer) girivermiş, böylece güzelin de varlıklığı özlediği, yoksuldan, dervişten kaçındığı anlatılmak istenir gibi bir izlenim uyanıyor okuyucuda. Ozanın düşündüğü alaya almak, gösterişe, varlığa düşkün

olanları yermektir besbelli. Ancak, bu düşüncesini gizlemeyi, koşuğun dizeleri arasında okuyucuya alay edercesine göz kırpmayı başarıyla sergiliyor Kaygusuz Abdal. Kullandığı sözcüklerde anlaşılmayan, halkın dilinde söylenmeyen yoktur. Bu koşukta ilginç yanlardan biri de torlak, taslak, tokmak, çıplak, taban, üşmüş, sapan, kaya gibi Türkçe sözcüklerin ağırlığıdır. Dizelerin anlamı onlarla düğümlenmiş. Ozan, ilerde görüleceği üzre, hep halk deyimlerini, atasözlerini şiirine aktarmış, dili anlama egemen kılmış.

Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun sorudan
Kırk abdal kanın kurudan
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kaza verdik birkaç akça
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kaz değilmiş be bu azmış
Kırk yıl kaf dağını gezmiş
Kanadın kuyruğun düzmüş
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kazı koyduk bir ocağa
Uçtu gitti bir bucağa
Bu ne haldir hacı ağa.
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kazımın kanadı selki
Dişi koyun emmiş tilki
Nuh Nebi'den kalmış belki
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kazımın kanadı sarı
Kemiği etinden iri
Sağlık ile satma karı
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kazımın kanadı ala
Var yürü git güle güle
Başımıza kalma belâ
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Suyuna biz saldık bulgur
Bulgur Allah deyü kalgır
Be yârenler bu ne haldır
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

Kaygusuz Abdal n'idelim
Ahd ile vefa güdelim
Kaldırıb postu gidelim
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz.

Çok ünlü, yaygın bir şiirdir bu, okul kitaplarına bile girmiştir, gülmece örneği olarak. Dil açık, söyleyiş kolay, akıcı, ancak ozanın bunu düzenlemekle ne düşündüğünü açıkça bilme olanağı yoktur. Üstelik yoruma elverişli bir içeriği de görülmüyor. İşin içinde yerme, alaya alma, güldürme gibi eylemler geniş yer kaplıyor. Buna karşın ozanın kime yöneldiği pek açık değil. Katı, anlayışsız, kendini beğenmiş, büyüklenmeyi seven, şunu bunu kandıran bir kimsenin gözönünde bulundurulduğu da düşünülebilir. Bunların hepsini bir yana

bıraksak bile güldürücü öğenin etkinliği okuyucuya yeter.

Kaygusuz Abdal, yalnız bu şiiriyle bile, başarılı bir yergi, alay ozanı olduğunu kanıtlıyor. Daha önce söylendiği gibi, çelişik kavramların yanyana gelmesiyle etkin bir güldürü öğesi ortaya çıkıyor. Kaz sözcüğü Yunus Emre'de de böyle alaycı nitelikte geçer:

Bir öküz buğazladum kakıldum serekodum
Öküz ısısı geld(i) aydur buğazladun kazımı

İki ozanın "kaz"la ilgili söyleyişleri ayırımlı olsa bile şiirde yeri belli, alaycı, güldürücü özellikte. Ancak "kırk gün kaynamaz" sözcüklerinin arkasında anlamsal bir katılığın, yozluğun saklandığı da seziliyor. Kaz sözcüğü, bir kavram olarak, yazında geçtiği gibi söylencelerde de yeralır. Eski bir söylentiye göre, Roma'ya saldırıp yönetimi elegeçirmek isteyen bir komutan, ilin surlarına yaklaşınca gürültüden ürken kazlar (Juno'nun söylencesel kazları) bağrışmaya başlayınca kale koruyucuları uyanmış, böylece saldırgan ordu Roma'ya girememiş, püskürtülmüş. Bu öykü Roma tarihinde geçmektedir. Ancak kazın neden böyle nitelendirildiğini bilmiyoruz, neden başka bir hayvan değil de kaz? Öte yandan, kazın yerici, anlayışsızlığı vurgulayıcı bir anlamda söylendiği de bilinmektedir. Günümüzde kişinin anlayışsızına da "kaz" demek bir dil alışkanlığıdır. Kaygusuz Abdal da böyle mi düşünmüş? Bilemeyiz.

Atasözlerimiz arasında kazla ilgili olanların sayısı dokuzdur (*). Ayrıca kazla ilgili deyimlerimiz de az değil. Bundan kazın yazınımızda eski bir geleneğin öğesi olduğu anlaşılıyor. Kaygusuz Abdal'ın kazı konu edinerek böyle uzunca bir koşuk düzenlemesi de bilinçli bir iş olsa gerek. Kimbilir, onun yaşadığı dönemde de kaz

(*) Ertuğrul Kemal Eyuboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* 1973, c. 1. s. 152.

önemli bir yergi-alaya alma öğesiydi. Ozan, kazın kolay pişmediğinden, kemiğinin etinden çok olduğundan yakınırken işi yalnız bilinen hayvancığa yüklemiyor besbelli, bütün suç onu satan, genç diye yutturan kişide, bu da işin içinde bir kandırmaca, bir oyun olduğunu sezdiriyor. Öyledir, kötünün iyi diye yutturulması, alıcının kandırılması yeni bir olay değildir. Öte yandan kazların din adamlarıyla da ilgisi vardır. İmamlar kazı çok severler, kadıların yargılamada kaz getirenden yana oldukları bilinmeyen bir durum değildir.

Kaza verdik birkaç akça
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe

dizeleri alayın, yerginin, güldürünün abartılmış birer örneğidir, ozan ne denli kolay kandırıldığını açıklamadan kaçınıp üstü kapalı yergiye yöneliyor.

Koyun bine yeticeğiz sürmeğe de yarağ olur
Bc yüzünü satıcağız harçlarımağa gereğ olur
Berktir erenler barusu bine sayılır birisi
Eli(i) ki teke derisi pabucuma yorağ olur
Bin batmandan olsa kazan ustager değil mi düzen
Hayranlık esince cana bengilik de gereğ olur
Oniki kazan aşıyı yiğirmi dokuz başıyı
Otuzüç yağlı döşüyü sonra için ferağ olur
Doymaz isen yalvar Hak'ka nazar kıl bucağa yüke
Onsekiz kalınca yuka tam gönlünce gevreğ olur
Kaygusuz Abdal bulunca gel otur pilâv gelince
On tekne hamur salınca bir onarı çöreğ olur.

Doymak bilmez bir kimseyle alay eder gibi söylenmiş bu dizelerde, gerçek başkadır, açgözlüyü yermek değil sanırız. Ozan, konuyu alaya dönüştürerek, alışkanlığı üzre çelişkileri, terslikleri yanyana getiriyor, okuyucu-

ya özlü bir gülmece odağı sunuyor. Dizelerin içeriği bugün için de yenidir, geçerlidir. Ozan, insanın değişmeyen tutkulu bir eğilimini başarıyla şiire aktarmış, gülmeceyi bu kişisel eğilimle pekiştirerek genişletmiş. Kaygusuz Abdal, bu şiirinde de öteki örneklerde görüldüğü gibi, hep nesnel örnekler veriyor, okuyucuyu elle tutulur, gözle görülür nesnelerle karşı karşıya getiriyor, soyut bir alana kaydırmıyor; başka bir söyleyişle şiirini toprağa bastırıyor, kavramların ayakları yerdedir. Ozanın verdiği örnekler aş, baş, çörek, börek, koyun gibi yemeye, beslenmeye elverişli nesneler. Burada yanıtı güç bir soru vardır: Kaygusuz Abdal bunları söylemekle neyi anlatmak, açıklamak istemiş? Bunun yanıtını bulacak durumda değiliz, onu ancak ozanın kendisi verebilir.

Tasavvufta da, şeriat yanlılarında olduğu gibi, yorumu sevenler, bir sözcükten birçok anlam çıkarmaya çalışanlar vardır. Bu kandırıcı bir tutumdur, saptayıcı, kanıtlayıcı değil. Okuyucu, bu tür şiirlerden, ne anlıyorsa ozanın düşündüğü de odur. Başka türlü bir girişimle ozan-okuyucu bağlantısı kurulamaz, okuyucu ozandan uzaklaşır.

Berktir erenler barusu bine sayılır birisi
Elli iki teke derisi pabucuma yorağ olur

dizelerinde alaycı bir övünme vardır, ozan bunu "erenler" dediği tasavvufta seçkin kişileri övmek için söylüyor: erenlerin kalesi öylesine güçlüdür ki biri bine değer, elli iki teke derisi de ancak ayakkabının üstlüğü olabilir. Ozan bu sözlerle kendini övmüyor, bağlı bulunduğu tasavvuf yolunda görülen güçlükleri anlatıyor, ancak dilinin alaycı içeriği okuyucuyu yüzeysel anlam ortamına çekiyor.

Kaygusuz Abdal'ın, buraya değin, gördüğümüz alaycı-yerici şiirlerinde soyut kavramlara yüz vermedi-

ği, hep nesnelden yana olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda ozan doğal yaşama ortamı dışına çıkmamış, güncel olayların akışı içinde kalmayı yeğlemiştir. Kullandığı sözcükler, çağının Türkçesine girmiş, kırsal kesim insanlarının diline yerleşmiştir. İmdi, okuyucunun belleğinde şöyle kıpırdama olabilir: bu sözcükler, o çağda geçerli miydi? Kuşkuya kapılmaya gerek yok, geçerliydi, Kaygusuz Abdal halkın diliyle söylemeyi yeğlemişti. Onun yerici, alaycı, güldürücü sözcükleri bile halkın günlük konuşma dilinde vardı. Öyleyse Kaygusuz Abdal, halkın diliyle yergilerini, alaylarını şiire geçirmiştir. Bu nedenle de, halkın diliyle söylenen yergiye, alaya almaya yönelik deyimleri başarıyla kullanır. Bu başarı, Türk yazınında önemli bir evredir, etkinlikleri sonraki dönemlerde görülür.

Kaygusuz Abdal, hep kişisel tutkuların yarattığı eğilimleri diline dolayarak, kişinin özünü, ırasını açıklığa kavuşturur, özel tutkuları sergiler. Bu da yazınımızda seyrek görülen bir olaydır.

Beng ile seyretmeğe ah bize bir bağ olsa
Issı soğuk olmasa havası hub sağ olsa
Pireden incinmesek kar u yağmur olmasa
Sinek hey vızlamasa ana hem yasağ olsa
Dobruca ovasından büyük yağlı çörekler
Akkirman'ın yağından benzimiz hey ağ olsa
Cümle cihan koyunun semiz yahni etseler
Biz yemeğe başlasak engeller ırağ olsa
Gaziler helvasından cihan dopdolu olsa
Zülbiye halkaları sütü dahı çoğ olsa
Kanda bir gül varısa badem pâlûze olub
Bir yanından diş ursak çevresi bal yağ olsa
Düpdüz bu yaş ovalar her biri boş durmasa
Sulu şeftalusi çoğ bin üzümlü bağ olsa
Kaygusuz Abdal otur kimin ye kimin götür
Sûfiye koz kalmadı Abdala kaymağ olsa.

İlk okuyuşta derin bir yemek-içmek özlemi sezilir, biraz düşününce alaya almanın iplikleri sökülmeye başlar. Ancak, bu dizeler açlık çeken, yeterince karnını doyuramayan bir kimsenin özlemlerini içermez. Kaygusuz Abdal, burada tartışmadan uzak, bir *Epikuros* öğrencisidir. Bunu ister bilerek, ister bilmeyerek yapsın sonuç değişmez. Onun, bilge Epikuros'un yazılarını okuduğu, öğretisini benimsediği söylenemez, ancak tutumu bir Epikuros izleyicisi olduğunu göstermektedir. Ozan yaşamın tadını çıkarma, istediği gibi yeme-içme eğilimindedir, yaşamdan başka bir mutluluk beklediği de yoktur, bütün isteklerini bu şiirde sergilemiştir. Dilinin alaycı, güldürücü olması düşüncesinin özünü değiştirmez. Nitekim, ilkçağın Epikurosçu düşünürleri de böyle alaylı, yerici bir dil kullanmayı severlerdi. Kaygusuz Abdal bir eli yağda, bir eli balda bir yaşam istiyor, şiiri öyle söylüyor. (*)

Kaygusuz Abdal, bu şiirinde, yeryüzü yaşamını seven, alaycı diliyle öven bir tutum içindedir. Dobruca çöreği, Akkirman yağı yaşadığı çağda ünlüydü besbelli. Gazi helvası, koyun yahnisi, zülbiye, badem ezmesi, sulu şeftali gibi yiyecekler günümüzde bile yeme isteğini kabartır. Bu sözcükler, ozanın nesnel bir anlayış ortamında bulunduğunu, doğaya bağlılığını da kanıtlar. Ozan sözcüklere doğal varlık dışında, soyut denebilecek, bir anlam yüklemiyor, elle tutulur nitelikleriyle görüyor. Kaymak, şeftali, badem sözcükleriyle sevgilinin şurasını burası anlatmak istemiyor.

Kaygusuz Abdal'ın şiire geçirdiği bu konuları, bu doğa varlıklarını, nesnel anlamda, başka ozanlarda bulmamız sözkonusu değildir. Onun, böyle bir şiir anlayışını benimsemesinde hangi nedenler, hangi etken-

(*) Bu tür istekleri, özlemleri divan ozanı Nedim'de (18. yy.) buluyoruz, onun şiirlerinde de taban sorun içmek, sevip sevişmek, yaşamın tadını çıkarmaktır. Özellikle "şarkı"ları Kaygusuz Abdal'ın bu şiirini anımsatır.

ler vardır bilemeyiz, bildiğimiz onun çağına göre gerçekçi, yeni bir anlayışla davrandığıdır, bunu da şiirlerinden çıkarabiliyoruz. Başka ozanlarda görülmeyen bu yenilik, Kaygusuz Abdal'ın şiir anlayışından, yaşama bakış biçiminden kaynaklansa gerek diyeceğiz, başka türlü bir açıklama yolu bulunmuyor. Onun böyle şiirler yazmasını esrara düşkünlüğüne bağlama eğilimi gösterenler de olabilir. biz buna katılmak istemiyoruz, bilinçli olduğu kanısındayız. Onun esrar içtiği, boynunda esrar kabağı taşıdığı söylenir, ancak bu durum şiirini açıklamaya yetmez; şiirinde egemen olan tutarlılık, konuyu sergileyiş biçimi böyle olumsuz bir nedene dayanmaya engeldir. Düşüncelerinde bir çelişme, bir tutarsızlık da göremiyoruz. Nitekim Yunus Emre'de de böyle alaylı, çelişkili şiirler vardır demiştik. Oysa Yunus Emre'nin esrar kullandığını kanıtlayacak en ufak bir belge görmedik. Öyleyse bir tutum sözkonusudur. Bu tutumun özellikle tekke yazınındaki etkinliği, Kaygusuz Abdal'ın izini sürenlerden anlaşılmaktadır Onun yakındığı, yerdiği davranış biçimleri (özellikle şeriat yanlılarında) bütün tekke ozanlarınca yeniden işlenmiştir.

Kadın

Kaygusuz Abdal'ın şiirleri arasında, kadını konu edinen alaycı-yerici, güldürücü olanlar da vardır. Bunlarda kadının kötüsü, beceriksizi, üşengeni işlenir, istenmeyen davranışları sergilenir. Ancak bu bütün kadınlara seslenmez, özellikle "eksik avrad" diye nitelenen yetersiz kadın sözkonusu edilir. Ozan bu şiirinde, bize göre, gerçekçi bir davranış içindedir, yaşamında tanıdığı, bildiği kadınlardan birini göz önünde bulundurmuştur. Nitekim Bektaşilik'te kadını yermek, küçümsemek, kötülemek gibi bir tutum yoktur, Kaygusuz Abdal'ın böyle bir koşuk düzenlemesi de boşuna olmasa gerek.

Eksik avradın kötüsü
Dizini dikib oturur
İşinin kolayın bilmez
Yüzünü yıkıb oturur

Boğaza takmış akiki
Aşına bulmaz kekiği
Yeni donunun söküğü
Dizine takıb oturur

Ayağında meşin mesi
Kolunda gümüşün hası
Soyunmaya elbisesi
Taşraya bakıb oturur

Yata yata karnı şişer
Eşiğin başında işer
Bitler kanatlanmış uçar
Sirkeye bakıb oturur

Eline yakmış kınayı
Ocağa vurmuş tavayı
Suya batırmış kovayı
Akara bakıb oturur

Çocuklar oynar aşığı
Köpekler yur bulaşığı
Karga da kapmış kaşığı
Havaya bakıp oturur

Başa bağlamış emiri
Rençberler sever demiri
Danalar yemiş hamırı
Tekneye bakıb oturur

Kaygusuz aydur atılmaz
Pazara çeksen satılmaz
Soyunup koyna yatılmaz
Bir manda çöküb oturur.

Bu yerici, çekici şiiri okuduktan sonra, yeryüzünde böyle bir kadın var mı? diye düşünmemek elde değil. Kaygusuz'un yaşadığı çağa değin, Türk şiirinde kadını böylesine gülünç durumda sergileyen bir şiir bilmiyoruz. Bize kalırsa, ozan bunu alay olsun diye yazmamış, içine yaşanmış bir gerçekten de biraz katmıştır. Kadı-

nın beceriksizi, pisi, düzensizi çekilmez, evine tatsızlık getirir, yaşamın tadını kaçırır, ancak ozanın anlattığı gibi olanı da pek bulunmaz. Dizelerde bir öfke, bir usanmışlık izlenimi sezilmiyor, ozan bütün sorunu kadının beceriksizliği, düzensizliği, dağınıklığı üzerinde yoğunlaştırmış.

Eksik avradın kötüsü
Dizini dikib oturur

dediğine göre "kötü" kadını diline dolamış, üşengenliğini şiirin akışı içinde alaycı bir dille niteleyip durmuş. "İşinin kolayını" bilmeyen bir kadının övülesi yanı olmaz pek, kadını sevdiren becerisi, başarısıdır.

Boğaza takmış akiki
Aşına katmaz kekiği

demek kadın süslenmeyi biliyor da pişirdiği yemeğe tad verecek gereçlerin neler olduğunu bilmiyor, öyleki "donunun söküğünü" bile dikecek durumda değil. Ozan, bunu biraz da alay olsun, gülünç duruma düşsün diye yapıyor, konuyu bağımsız, çözüm bekleyen bir sorun niteliğinde görmüyor, görmeyi gereksiz buluyor. Bütün şiirlerinde tuttuğu yoldan ayrılmıyor. Nitekim anlatış biçiminden, onun özel olarak böyle bir konuyu seçtiği, öteki şiirlerinde olduğu gibi işin alayına kaçtığı anlaşılıyor. Bundan, onun kadını insan saymadığı, ona önem vermediği sonucu çıkarılamaz.

Yata yata karnı şişer
Eşiğin başında işer
Bitler kanatlanmış uçar

dizeleri alayın, güldürmenin ötesinde bir anlam taşımaz. Ancak ozan bütün yaratıcı gücünü yansıtan alay-

cı tutumuyla okuyucuya gerçekten ilginç bir görüntü sunuyor. Kadın burada, abartılmış bir betimlemeyle, oldukça gülünç kılıkta karşımıza çıkarılıyor.

Çocuklar oynar aşığı
Köpekler yur bulaşığı
Karga da kapmış kaşığı

olacak iş değil, oysa ozan konuyu, alaya almanın son sınırına vardırarak, ilginç nitelikte sergiliyor, bunda başarı sağlıyor, özgün bir ürün ortaya koymanın tadına varıyor. Onun, bu koşuğu yazdıktan sonra, bir daha okuyup gülmeye başladığını düşleyebiliriz. Köpekler bulaşıkları yalarken kaşığı kapıp uçan karganın ardından bakan bir kadını göz önüne getirince kimse gülmekten kendini alamaz.

Anadolu kadını, çalışma konusunda, erkekten başarılıdır, evin geçimsel yükünü, tarım işlerinin büyük bir bölümünü, çocukların bakımını yalnızca kadın üstlenir, erkek onun pek az işte yardımcısıdır. Bu kadın yorgundur, çağından önce yıpranmış, kocalmıştır. Kaygusuz Abdal bunu çok iyi bilir, kadının günlük yaşamdaki yerini, etkinliğini anlamakta güçlük çekmez. İşte böylesine ağır görevler üstlenmiş bir kadın soyu içinden beceriksiz, üşengen birinin çıkışı yadırgatıcıdır. Ozan, kadının bu olumsuz yanını yakalayarak abartmalı bir söyleyişle bize ilginç, özgün bir şiir sunmuştur.

Kaygusuz aydur atılmaz
Pazara çeksen satılmaz
Soyunup koyna yatılmaz

dizelerinde alayın, yerginin etkinliği okuyucuyu güldürmekle kalmaz, biraz da düşündürür. Burada kadın işe yaramaz, değersiz, geçersiz bir nesne durumunda-

dır, alsan alınmaz, satsan satılmaz, yatağa girip yatılmaz. Peki böyle bir kadın ne işe yarar? Erkeğinin başını sıkıntıya sokmaktan öte bir eylemi yoktur. Kaygusuz Abdal'ın, bir ozan olarak, başlıca özelliği de budur, alaya almayı en ince ayrıntılarına değin sürdürmek, sonra insanı acınası bir nitelikte ortaya getirmek. O, bu becerisini bütün konularda gösterir, sorun yalnızca kadın değildir. Nitekim "Dolabnâme"sinde de ağacı ormandan kesen, ile götürüp yontarak dolaba dönüştüren kimseyi de böyle acı bir dille gülünç duruma düşürüp alaya almıştır. "Bir kaz aldım ben karıdan" dizesiyle başlayan şiirinde de abartmalı yerginin bütün özelliklerini sergilemiştir. Bu şiirleri okuyunca, Kaygusuz Abdal'ın gülmekten-güldürmekten başka bir eğilimi olmadığı sanısı doğar.

Kaygusuz Abdal elealdığı bütün konulara güldürücü-yerici bir tutumla yaklaşır, insanı kendi biçimlendirdiği özel bir yanından görür, bu arada kadın da kendine düşeni alır. Bu, onun bir ozan alışkanlığıyla, özel tutumudur, onu öteki ozanlardan ayıran özgün yanı da budur. Bu nedenle, insanı hep olumsuz yanlarıyla düşünen bir ozan diye anlaşılmamalı. Yazın tarihinde böyleleri çoktur. Özellikle ilkçağ Yunanistan'ında yetişen güldürü yazarlarının hepsi böyle bir yöntemi benimsemiştir. Bilge *Sokrates*'i alaya almak, halkın gözünde gülünç duruma düşürmek için, *Aristophanes*'in "Nephelai/Bulutlar" adlı yapıtında yapmadığı kalmamıştır. Ünlü bilgeyi gerçek kişiliğinden soyutlayarak bulutlarda dolaşan bir sapkın kılığına sokmuştur. Buna karşın, bu olumsuz yapıtın yazın tarihinde önemli bir yeri vardır.

Kaygusuz Abdal'ın alaya almalarında, yergilerinde bayağılaşmadığı, yıpranmış, tiksindirici sözcüklere önem vermediği görülür. Oysa, yergiyi, alaya almayı iş edinen divan ozanlarında kadın insan bile sayılmaz, yergiler ağıza alınmadık, utanç verici sözcüklerle dü-

zenlenir Kaygusuz Abdal'da böyle bir düşüklük yoktur, bütün sözcükler ince iğnelemelerle, özgün yergilere uygun içeriklerle şiire sokulur Sözgelişi onda *Mevlânâ*'nın ünlü yapıtı "Mesnevi"de bulunan bayağılıkları, yüz kızartıcı betimlemeleri, yakışıksız nitelemeleri göremeyiz.

Hey erenler hey gaziler
Avrad bizi döğeyazdı
Çekdi sakalım kopardı
Bıyığımı yolayazdı

dizeleriyle başlayan bir şiirinde de, yine alaylı-güldürücü bir dille kendi karısından yakınıyor izlenimini uyandırır.

Baltanın sapını kaptı
Kağnının küpünü söktü
Silkindi üstüme çıktı
Kemiklerim kırayazdı

bunları alay olsun diye söylediği belli, ancak dilinin akışı, söyleyişinin çekiciliği yüzünden okuyucuyu şaşırtıyor, gerçekten karısından böyle bir dayak yemiş mi? sorusunu gündeme getiriyor. Bu, onun alaycı tutumunun sınır tanımadığını gösterir.

Avrad sormadı suçumu
Çekdi kopardı saçımı
Kırdı eğemin ucunu
Yine bizi döğeyazdı

Avrad oldu bize vezir
Bizi etdi köye kizir
Gâhi tuz ister gâh bezir
İnek gibi sağayazdı

Kaygusuz'um der ki n'idem
Başım alam nere gidem
Ben bu avradı ne idem
Bizi köyden koğayazdı.

Yazınımızda, kadından böylesine yakınan bir şiir daha bilmiyoruz (o dönemde).

Doğa Varlıkları

Kaygusuz Abdal, şiirlerinde doğa varlıklarına en çok yer veren bir ozandır, bir yolunu bulup değişik yaratıkları yanyana getirmekte çağının çok ilerisinde bir başarı gösterir. Aşağı yukarı bildiğimiz bütün kuşlar şiirde yerini bulur.

Gülistan goncasın açdı donandı
Divane oldu bülbüller divane

dizeleri "aruz"un "mefâilün mefâîlün faûlün" ölçüsüyledir, buna karşın Farsça uzun okunması gereken "dîvâne" sözcüğünü Türkçenin ses yapısına uydurarak kısa okumuştur (ilk bölümünü: di, doğrusu dî'dir). Burada bülbül karşımıza çıkar. Daha sonraki dizelerde:

Yine simurga haber virdi hüdhüd
Otağın başına konmuş şâhâne
Güvercin çifti ile ötegeldi
Dudak dudağa virdi cânı câne

Yine bülbül gülistan arzu kıldı
Tutiye şekker ü baykuş virane

güvercin, hüdhüd, simurg (söylence varlığıdır), tuti, baykuş gibi kuşlar ardın ardın ortaya gelir. Kadınla ilgili şiirinde de:

Köpekler yur bulaşığı
Karga da kapmış kaşığı

diyerek köpek, karga şiirde yerini bulur.

"Koyun bine yeticeğiz sürmeğe de yarağ olur"

dizesinde koyun, başka bir şiirinde kaz (Bir kaz aldım ben karıdan dizesiyle başlayan şiirde) karşımıza çıkar. "Kaplu kaplu bağalar kanatlanmış uçmağa" dizesiyle başlayan şiirinde kaplumbağa, kertenkele, kelebek, domuz, ayı, balık, leylek, sivrisinek, deve, karınca, maymun, susığırı (manda), başka bir yerde tilki, ördek, eşek, buzağı gibi yaratıklar bulunur. Ozan, bu yaratıkları, belli bir betimleme için kullanır, karşılaştırmalar, benzetmeler yaparak yergiyi, alaya almayı başarır. Demek, düşten çok yaşanan gerçeklerle ilgilenir, doğaya yönelir, şiirinin kavramsal yapısını belli bir tabana oturtur. "Dolabnâme" adlı şiirinde de ormandan kesilip sudolabı yapılan bir ağacı konuşturur, onun uğradığı değişiklikleri yer yer alaycı, yer yer üzüntülü bir anlatımla sergiler. Dolap insan elinden çektiğini anlatırken acılarını da vurgular.

Suâl etdüm bugün ben bir dolaba
Niçün dâim sürersin yüz bu âba
Niçün bağrun delükdür gözlerün yaş
Sebeb neden dolaşdın bu itaba
İnildinden delindi derdli bağrum
Firâkından ciğer döndü kebaba.

Dolab eydür eyâ gözüm çerağı

İşidmeğe cevabum aç kulağı
Benim budur sorarsan sergüzeştim
Ki ben yaylar idüm bir yüce dağı
Geçinmişdim serâdan gönlümü ben
Yetirmiştim serâpa hem budağı
Yetişmezdi boyumdu yetmiş arşın
Koçamazdı belümden er kucağı
Durağa derneşüben kamu kuşlar
Budağumda kurarlardı otağı
Öterdi tûti vü kumrî vü dürraç
Geçürdüm bir zaman bu resme çağı
Hevâ mürgi heves bağın gezerken
Üzüldü ömr kuşunun tuzağı
Kaza erdi meger dest-i kaderden
Ki bir şahs irişüb çaldı naçağı
Yıkılub yüzümün üstüne düştüm
Kırıldı kalmadı cismüm durağı
Delüben bağrumı takdı kemendi
Sürüdüler dolaşdum her sokağı

Zekeriyya gibi bağrum delüben
Dolab içün düzettiler yarağı
İnilerim ben anda dost deyüben
Gözüm yaşı sular bûstân u bağı.

Şiir bu üzüntülü, yakınmalı söyleyişle uzar gider. Bütün sorun yazgıdan yakınmadır, uğranılan değişiklikler, çekilen acılardır (*). Ozan, burada, ormandan kesilip dolap yapılan ağacı konuşturuyor, onu insan kılığına sokuyor, insanın yakındığı sorunları, başından geçen istenmeyen olayları dolaba anlattırıyor. Yazın tarihinde bu yeni bir uygulama değildir. Kaygusuz Abdal'ın özgünlüğü dilinde, anlatımında, konuyu işleyiş

(*) Burada şunu belirtelim: Kaygusuz Abdal'ın şiirleri değişik yazmalardadır. bu yazmalar birbirini tutmuyor, önemli değişiklikler vardır.

biçimindedir. Ozan, önce dolabın yanına gidiyor (kendi düşünce evreninde), ona başından geçenleri, neden inleyip durduğunu soruyor, aldığı yanıtları da dizeleştiriyor, sözün kısası doğayı konuşturuyor, böylece bir insan sorununu dilegetiriyor.

Dolab eydür eyâ gözüm çerağı
İşidmeğe cevabum aç kulağı

bu dizeler başka bir yazmada değişik olarak şöyledir:

Dolab aydur eyâ çeşmim çerağı
Cevâb işidmeğe tutgıl kulağı

yalnızca söyleyiş değişiyor, anlam olduğu gibi kalıyor. Burada, bizce, önemli olan dolabın söyleyecekleridir, bir insan kılığına girerek içini dökeceğidir. Ozanın bilinçle işlediği bu konunun örtüsü altında insan vardır. Verilen yanıtta dolap, ormanda bir ağaçken durumunu, özelliklerini, yaşamını açıklar, sonra başından geçenleri anlatmaya koyulur. Üzüntü, acı çekme, yakınma daha sonra başlar.

Kaza erdi meger dest-i kaderden
Ki bir şahs irişüb çaldı naçağı

işte insanın acılı yazgısı, dolabın varlığında, böyle başlıyor. Yazgının gereğine göre biri gelip ağaca baltayı çalmış, ağaç aldığı derin yaradan:

Yıkılub yüzümün üstüne düştüm
Kırıldı kalmadı cismüm durağı

dizeleriyle yakınmaya başlar. Ozan, insanı doğal ortamının dışına çekerek konuştururken, sorunlara çekicilik kazandırıyor, insanı kendi dışında aramaya koyu-

luyor, bunu da yazgıya bağlıyor. Yazgıdan yakınmak, kendi isteği dışında bir gücün egemenliği altında bulunmaktan sıkıntı duyan, düşünen insanla yaşıt bir sorundur, bunun çözümü de yoktur:

Felek kime tadırdı bir kaşuk bal
Sonunda sunmadı tas ile ağı

yazgının acıyla tatlıyı yanyana getirdiği inancına dayanan bu söyleyiş de dolabın dilinden insana seslenıştir.

Süleyman'ın sürerken tahtını yel
Fenâ toprağına erdi yatağı

başka bir söylenceden, Tevrat'tan kaynaklanır, Süleyman'ın tahtını esen yeller taşırmış, sonunda o da yatağını yokluk toprağına sermekten kurtulamamış. Demek kim olursa olsun yazgının elinden kurtulamaz. Kaygusuz Abdal bunları söylerken alaycı-yerici bir dil kullanmaz duygulu bir anlatıma yönelir, okuyucuyu üzüntülü bir ortama çeker.

Kaygusuz Abdal, ağaçların, hayvanların yanında akarsuları da konuşturur, dillendirir. Nitekim Abdal Musa için yazdığı ünlü şiirinde:

Akpınar'ın Yeşilgöl'ün suları
Çağlar gelür şâhım Abdal Musa'ya

diyerek duygularını açıklar. O, nerdeyse bütün şiirlerinde esinlerini doğadan almış görünür. Daha önceki çağlarda, özellikle İran şiirinde, sonra Selçuklu-Osmanlı yazınında doğa varlıklarını konuşturmak, insan düşüncelerini onlar aracılığıyla sergilemek bir gelenekti. Kaygusuz Abdal'ı bu geleneğin dışında göremeyiz, ancak söyleyiş biçimi, konulara yaklaşımı başka

ozanlarda bulunmayan bir özellik taşır. O, en duyarlı bir insan sorununu eğlendirici diliyle gülünecek duruma düşürerek anlatmakta benzersizdir. Bu doğa varlıklarını konuşturması bile yadırganmıyor, okuyucu dilin çekiciliğine kapılarak doğal bir anlatımla karşılaştığını sanıyor. Ozan doğayı anlatmıyor, doğa varlıklarını kendi doğal yapıları içinde sergilemiyor, bir doğa araştırıcısı gibi davranmıyor, yine de okuyucuyu doğal ortamın içine çekiyor. Yazınımızda sağladığı özgün yer de bu söyleyiş biçemi nedeniyledir.

Anlatım

Kaygusuz Abdal'a ün kazandıran şiirleri sayılıdır, "divan"ında bulunan bütün koşuklarında üstün başarı sağladığı söylenemez. Ağırbaşlı, alaya-yergiye kaçmayan, özellikle "aruz" ölçüsüyle düzenlenmiş şiirleri de vardır. Onda önemli olan, yazın araştırıcısını ilgilendiren dildir, söyleyiş biçimini sağlayan anlatımdır. Bu anlatım iki yanlıdır. Biri halk diliyle, çağının yaygın Türkçesiyle söyleme, öteki "divan geleneği"ni sürdürme. Birincisi bütünüyle özgün, ikincisi belli bölümleriyle özgündür. Birincisinde konuyu kendi yaratmış, kendi anlayışına, beğencine göre biçimlendirmiş, ikincisindeyse az çok geleneğe uymuştur. Özellikle "aruz" ölçüsünü kullandığı şiirlerde bu geleneğe bağlılık görülür. Gül, bülbül, bûstan, simurg, tûti, nevrûz gibi sözcükler İran şiirinden aktarılmış kavramlardır, bunları kullanmakta özgünlük aranmaz. Oysa Anadolu insanının, Asya'dan göçüp gelen Türk topluluklarının anladıkları dilde, salt Türkçede söyledikleri ona şiirde kişilik kazandıran dil varlıklarıdır. Okuyucu bu dil, bu söyleyiş özelliğini yakaladığı yerde Kaygusuz Abdal'ın özgünlüğünü anlayabilir. Sözgelişi:

Suâl etdim bugün ben bir dolaba
Dedim niçün sürersün yüzün âba

dizelerinde bir söyleyiş, anlatım yeniliği yoktur, böylesi konuları içeren şiirlerin hepsi böyle başlar. Oysa:

Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun borudan

dizeleri geleneğe bağlı bir anlatım özelliği taşımaz, özgündür. Okuyucu bu özgünlüğü bu tür dizelerde yakalayabilir. Bu anlatım özelliği, ozanın Türkçe söyleyişindeki becerisinden geliyor. Ozan, kimi "aruz" ölçekli şiirlerinde de çok kolay söylendiği izlenimini uyandıran dizeler düzenlemiştir, ancak bunlar sayılıdır, kiminde Türkçe sözcükler ölçüye göre uzatılır:

Güvercin çifti ile ötegeldi
Dudak dudağa virdi canı cane

dizeleri akıcı, ancak uzatmalar var. Sözgelişi "çifti ile" de "ile" sözcüğünün uzun okunması gerekir, "ötegeldi" de de "ö" uzatılmalıdır. İkinci dizede "dudağa" sözcüğünün "duda" bölümü gereksiz yere uzatılmalıdır.

Kışın hâmûş olan kuşlar aceb kim
Firâk u derd ile geldi lisâne

dizelerinde ancak ikinci dizenin "le-di" bölümcükleri uzun okunmazsa ölçü bozuluyor. Bu tür uzatmalar o çağda kaçınılmazdı, seçilen ölçü Türk dilinin ses yapısına uymuyordu.

Neden bağrın deliktir gözlerin âb
Dökersin gözlerinden yaş türâbâ

dizelerinde Türkçenin uyumuna uyulmuş, söyleyiş akıcı, "dökersin gözlerinden" sözcükleri söyleyiş kolaylığını sağlıyor. "Neden bağrın deliktir" sözcükleri de öyle,

ölçü Türkçeye, Türkçe ölçüye uymuş. Anlatım özelliği kimi dizelerde Türkçeden, kimi dizelerde de ölçüden geliyor.

Yetişmezdi boyumdu yetmiş arşın
Koçamazdı belimden er kucağı

çok kolay söylenmiş, akıcılık da var, buna karşın kimi sözcükler ölçü gereği uzatılmış, okurken tutukluk yapıyor.

Gelirdi her taraftan türlü kuşlar

ise bugün söylenmiş gibi, yalnız ilk sözcüğün "di" sesi uzalıyor.

Kaygusuz Abdal, ölçü kaygısı çekmediği koşuklarında şaşırtıcı bir anlatım başarısı gösteriyor, okuyucu anlamı düşünmeden okuma kolaylığı buluyor. Dil, anlatımın itimiyle, çekicilik-akıcılık kazanıyor.

Eline yakmış kınayı
Ocağa vurmuş tavayı
Suya batırmış kovayu
Akara bakıp oturur

dörtlüğünün, ondördüncü yüzyılda söylendiğine konuyu bilmeyen bir kimsenin inanması kolay değildir; kimi sözcüklerin biraz değiştirilmesi de buna engel sayılmaz "bakub", "elüne", "baturmuş" gibi.

Kaza verdik birkaç akça
Eti kemiğinden pekçe
Ne kazan kaldı ne kepçe
Kırk gün oldu kaynadırım kaynamaz

gibi dizeleri, Kaygusuz Abdal'ın yazma "divan"ında görmeyen bir kimse, bugün söylendiğine kolaylıkla inanabilir. Sözcükleri büyük bir beceriyle seçiyor, özellikle yergi-alaya alma-güldürme gibi eylemlere elverişli olanları şiirine aktarıyor, böylece sözün şiire uygun olanını buluyor, ayıklıyor. Kimi koşuklarında tok sesli sözcükleri kullanıyor.

Dedim ey dilber kulunum
Yürü hey torlak der

ile başlayan koşuğunda taslak, tokmak, ahmak, çıplak, tak tak, sak sak, yumşak gibi kalın sesleri sevdiği anlaşılıyor. Bu tok sesler şiirine ayrı bir anlatım özelliği kazandırıyor.

Yamru yumru söylerim
Her sözüm kelek gibi

dizeleriyle başlayan koşuğunda da: leylek, gerçek, ördek, eşek, köpek, ürkek, sürçek, görmek gibi eş uyumlu sözcükler görülür. Bunda, yineleme sözcüklerinin "ek"le bitmesi, uyumun onunla sürdürülmesi de sözkonusudur. Ancak, ozan istese, özdeş sesi veren başka sözcükler de bulabilirdi.

Kaygusuz Abdal'ın anlatımını, şiirlerinden örnekler vererek, açıklarken divan geleneğine uygun yazılarını da göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle düzyazılı yapıtlarında dilinin Arapça-Farsça sözcüklerle karıştığı görülür. Çağına göre kolay sayılan bu düzyazılar günümüz için biraz ağdalıdır. Bu yapıtlarda söyleyiş biçemi çağına uygun bir özellik taşırsa da şiirleri gibi etkili, çekici olmamıştır. Bu yazılarda, özellikle *Dil-güşâ*'da (*Budala-nâme*) yazgıdan yakınır, başına gelen üzücü olayları ilginç anlatımla, Arapça-Farsça karışımı dille sergiler. Kendini bir testiye benzetir,

çömlek çamuru gibi yuğurulup ayaklar altına alındığından yakınır, sonra döner gül olup başüstünde tutulmakla mutluluk duyduğunu açıklar. "Hâlikın emri beni kûzeger (çömlekçi) balçığı gibi devranın çarhı üzerine koyub dolab gibi döndürdü. Gâh beni kûze (testi) düzdü, gâh bozdu. Gâh kâse düzdü, gâh saraylarda kerpiç eyledi, gâh ayaklar altında hiç eyledi, Gâh gül eyledi başa çıkdım, gâh gil (toprak) eyledi hâke (yere) düştüm. Gâh halk içre aziz eyledi, gâh zelil eyledi.." biçiminde tümceler uzayıp gider. (*)

Kaygusuz Abdal bir konuyu şiire geçirirken, çokluk, deyimlerden yararlanmayı yeğliyor. Halk diline, günlük konuşma diline yerleşmiş, geçerlik kazanmış bir deyimin şiire girmesiyle okuyucunun ilgisi daha kolay çekiliyor. Ozan bunu çok iyi biliyor, onun yaşadığı çağda okuyucu edinmek düşüncesiyle şiir yazdığını ileri sürmemizi gerektirecek, yeterli gösterecek bir sanat ortamı yoktu. Bütün yazın ürünleri ancak elle çoğaltılabilirdi, bu nedenle de okuyucu sayısı azdı, üstelik yapıttan gelir sağlama olanağı da yoktu. Kaygusuz Abdal bunları bilirdi kuşkusuz. Öyleyse şiirinde halka açık bir dil kullanması çevresinde toplananlara seslenme eğiliminden, isteğinden kaynaklanıyordu. Çevrede toplanan kimselerin bilgi birikimi neyse ozanın da o düzeyde bulunması kendi yararına olurdu.

Yamru yumru söylerim
Her sözüm kelek gibi

dizelerinde (yazma divanında bu bir dizedir) "yamru yamru" bir deyimdir, ölçüsüz, tartısız, eğri büğrü gibi anlamlara gelir, "kelek" ise daha olmamış kavun ya da karpuza denir. Ozan, alaylı bir dille, ben eğri büğrü

(*) Abdülbakı Gölpınarlı, bu ozanın düzyazılarını çok başarılı, ilginç bularak hakıkaten üstadçadır" der (Kaygusuz Abdal, 1953, s. 8.).

konuşurum, incelikten, özentiden yana değilim demek istiyor, anlam yamru yumru ile başlayıp kelekle bitiyor.

İşim kalb sözüm yalan

derken yapmacıktan, yapay bir dil özentisinden kaçınarak iğneleyici dilinin altında saklı düşüncesini:

Bu halk insana derim
Sözümü gerçek gibi

taşlamasını sergiliyor. Demek, bu halka ne söylesem inanır, yalan da söylesem gerçek diye anlar. Bu apaçık bir yergidir, halkın anlayışsızlığını vurgulamadır, ancak hangi halk? Kuşkusuz anlayışı az, kaba saba davranan, incelikten yoksun kimseler.

Terketmedim benliği
Bilmedim insanlığı

çok ince bir açıklamadır, insanın değerini, önemini kavramak için benlik savından, başkalarına karşı üstünlük taslamadan kaçınmak, alçakgönüllü, içtenlikli olmak gerek, işte ozanın işlediği düşünce budur, bu dizelerde.

Sûretim âdem veli
Her huyum eşek gibi

diyor, kendini anlatır gibi davranıp, kendini bilmezleri yeriyor, eşeğe benzetiyor, görünüşte insan olmanın yanıltıcı etkisine değiniyor, insan denen yaratığın özüyle, anlayış varsıllığıyla değer taşıdığına değiniyor. Buna, günümüzün diliyle, bir "özeleştiri" de diyebiliriz.

Ârifler sohbetinde
Mârifet söyleseler
Ben de hemen düşünmem
Ürerim köpek gibi

anlayışsız, dengesiz, ölçüsüz, eğitimsiz bir kimsenin ne denli kendini bilmezliği bu dizelerde en açık bir anlatımla sergileniyor. Hepimiz böylesi anlayışsız, sözünü bilmez, saygısız, kaba kimselerden yakınırız, bilgili kimselerin toplantılarında, söyleşilerinde hep bu tür kişilerden kaçınılır, bunları çevremizde görmek istemeyiz bile. Kaba sofuların, özellikle şeriat yanlısı olup bilgin geçinenlerin davranışları böyledir.

Bu âdem dedikleri
El ayakla baş değil
Âdem mânaya derler
Sûret ile kaş değil

bu kolay söylenmiş dizelerde, ozanın "insan" kavramından ne anladığını ilgili bölümde açıklamıştık, burada görünüşe, biçime aldanmanın anlamsızlığı ortaya konuyor, öze önem veriliyor. Nitekim günümüzde bile hep bu tür görünüşlerden, görünüşe önem verenlerden yakınılır, demek yüzyıllarca öncesinde bile böylesi yakınmalar yaygındı. Ozan, bu gerçeği yakalayınca günümüzle bağlantı kurmayı başarıyor, bu anlatım türü ozana çağını aştırıyor. Bu özelliği bütün büyük ozanlarda, yazarlarda görürüz.

Doymaz isen yalvar Hak'ka nazar kıl bucağa yüke
Onsekiz kalınca yuka tam gönlümce gevreğ olur

"onsekiz kalın yufka"dan yapılmış bir yemek, bir tatlı bir kişinin yiyebileceği nitelikte değildir, oysa ozan anlatımın abartmalı gücüyle işi alaya alarak açgözlülü-

ğü, doymazlığı açıklamak istiyor. Bu dizelere dayanarak ozanın gerçekten uzaklaştığı söylenemez, anlatımın etkinliği bu olağanüstü isteklerin sergilenmesindedir.

Esrar

Kaygusuz Abdal'ın esrara düşkünlüğünü, onunla ilgili yazılar yayımlayan yazarların birçoğu öne sürer, dahası şiirlerinde özgünlüğü, alışılmış ölçülerden, anlatımdan uzak kalışını da esrara yorarlar. Biz bu görüşe katılamayız. Bektaşilik'te içki, esrar yasağı yoktur, Mevlevilikte de böyledir. Anadolu da ortaya çıkan "Abdallar" topluluğunda esrar içmek, boynunda "esrar kabağı" denen Hindistancevizi kabuğuna esrar koyup dolaşmak yaygındı. Hatâyi tapşırmasıyla koşuk düzenleyen Şah İsmail'in de esrar kullandığını yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Mevlânâ'nın çok yakın arkadaşı Tebrizli Şems'in de esrar kullandığı, onun adına düzenlenen "Makalât"tan anlaşılmaktadır. Bu konuya daha önce değinildiğinden, buradaki açıklama, soruna geniş bir yorum getirmek içindir. Esrarın düşgücü devindirdiğini, geniş bir düş evreni oluşturduğunu içenlerden de, konuya bilimsel yönden yaklaşanlardan da çok dinledik. Ancak, esrarın yetenek oluşturacağı kanısında değiliz. Yazın tarihinde esrar içenlerin sayısı az değildir, oysa içlerinde sivrilen, önemli başarı gösteren birkaç kişiyi geçmez. Demek, önemli olan kişideki yetenektir, yeşeren yaratıcı güçtür. Barak Baba'nın esrar içtiği bilinir, onun "risâle"sini okuduğumuzda böyle bir yaratıcılık, özgünlük bulamayız,

dahası anlam verilmesi çok güç sözcüklerle karşılaşırız.

Esrarı, Kaygusuz Abdal'ın adıyla özleştirmek bir gelenek olmuştur, nitekim kimi Bektaşiler esrara "Kaygusuz" derler, bu da onun bu işle ne denli yakın olduğunu anımsatır. Onun şiirlerinde, yer yer, esrarı öven dizeler vardır. Farsça esrara "beng" denir, bu sözcük çok geçer.

Beng ile seyretmeğe ah bize bir bağ olsa
Issı soğuk olmasa havası hub sağ olsa
Pireden incinmesek kar u yağmur olmasa
Sinek hey vızlamasa ana hem yasağ olsa
Dobruca ovasından büyük yağlı çörekler
Akkirman'ın yağından benzimiz hey ağ olsa
Cümle cihan koyunun semiz yahni etseler
Biz yemeğe başlasak engeller ırağ olsa
Gaziler helvasından cihan dopdolu olsa
Zülbiye halkaları sütü dahı çoğ olsa
Kanda bir göl varısa bâdem pâlûze olub
Bir yanından diş ursak çevresi bal yağ olsa
Düpdüz bu yaş ovalar her biri boş durmasa
Sulu şeftalusi çok bir üzümlü bağ olsa
Kaygusuz Abdal otur kimin ye kimin götür
Sûfiye koz kalmadı Abdala kaymağ olsa.

gerekli bilgileri edinmiş bir yazın uzmanının bu şiirden çıkaracağı çok ilginç sonuçlar vardır. Ozan esrarı seviyor, ancak kuru, yavan bir esrar düşkünü değil ağzının tadı gibi yaşamın tadını da biliyor. Onun özlemle andığı yiyecekleri bugün bile bulmak kolay değildir pek. Ozan esrarı içtikten sonra piresiz, karsız, yağmursuz bir yer arıyor, gezecek, eğlenecek, gözü gönlü açılacak. Üstelik gezeceği yerin havası da sağlığa elverişli, güzel olacak (hub sağ). Esrarın yanında Dobruca çörekleri, Akkirman yağı, koyun yahnisi, gazi helvası,

badem, pelte, bal-yağ, şeftali, üzüm, bağ. Bunların hepsini bulsa, önüne getirseler yiyebilir mi? Ancak ozanın düş evreni öylesine genişlemiş, öylesine mutluluk verici bir nitelik kazanmış ki "istemem" diyecek gücü kalmamış.

Yukarıya alınan şiir özgündür, söyleyiş, dil, anlatım bakımından çağında da, günümüzde de benzersizdir. ozan sonu "k" ile biten sözcükleri "ğ" sesiyle yumuşatmış, böylece dizeler arasında elverişli bir ses uyumu yaratmış. Ak, çok, ırak, kaymak, yasak sözcükleriyle yağ, sağ, bağ (hepsi ğ sesiyle biter) kurduğu uyum şiire bütünlük kazandırıyor. Bu başarıyı esrara bağlayamayız.

Koyun bine yeteceğiz sürmeğe de yarağ olur
Beşyüzünü satacağız harçlanmağa gereğ olur

dizeleriyle başlayan şiirinde, yine esrara değinerek:

Bin batmandan olsa kazan ustager değil mi düzen
Hayranlık esince cana bengîlik de gereğ olur

diyerek, kişinin içi açılınca, düşler genişleyince (hayranlık başlayınca) esrar içimi (bengîlik) de gerekir artık, yerine getirilmeli. Ozan, esrar içilmesine "hayranlık esince cana" deyimini gerekçe gösteriyor. "Cana hayranlık esmek" deyimi onun bir buluşudur, pek duyulmamıştır sanırız.

Burada, yeri gelmişken, başka bir konuyu gündeme alalım. Esrar kullanmak, Anadolu'ya nereden gelmiştir? Eski kaynaklarda böyle bir konu işlenmemiş, yalnızca suçlamalar var. Esrarın, Anadolu'da, en yaygın olduğu dönem Selçuklular çağında ortaya çıktıkları bilinen Abdallar, Ayyarlar diye anılan toplulukların yaşadıkları evredir. Bunların boyunlarında "esrar kabakları" yöre yöre dolaştıkları biliniyor. Bu topluluklar

Anadolu'ya Asya'dan göçen Türk oymaklarıyla gelmiştir, çoğunun yolu İran'dan geçer. İran'da, Hind'de, Çin'de (kimi söylentilere göre) esrar içimi yaygındı, özellikle çoktanrıcı din görevlileri bunu kullanmaktan geri kalmazlardı. Daha sonra "Haşhaşiler" adıyla anılan esrar içici topluluk da İran'da etkinlik göstermiştir. Hasan Sabbah gibi, uyuşturucu gereçler kullanarak insanları kendine bağlayan bir mezhep kurucusunun da İran'da etkinlik gösterdiği, esrar içimini nerdeyse yasallaştırdığı (kendi çevresinde) biliniyor. Onun yaşadığı Alamut kalesi uyuşturucu kullanmada benzersiz bir topluluğun yaşadığı yerdi. Bu nedenle esrar Anadolu'ya İran'dan gelmiştir kanısındayız. Birçok İranlı ozanın, yazarın esrara düşkünlüğü bilinmeyen bir gerçek değildir. Üstelik esrar içimiyle ilgili şiirlerin çoğunu İranlı ozanlar üretmişlerdir. Mevlevilikte esrara düşkün kimselerin çoğu Asya'dan, İran yoluyla gelmiştir (Tebrizli Şems gibi). Haşhaşiler'in Ortadoğu ülkelerinde büyük etkinlik gösterdikleri, Selçuklu sultanlarını bile ürküttükleri biliniyor (Sultan Sencer gibi).

Kaygusuz Abdal, yalnız esrarı övmekle, ona olan eğilimini belirtmekle kalmıyor, günlük yaşamdan da hepimizin başından geçebilen görüntüler yansıtıyor, bir yaşam gerçeğini vurguluyor:

Pireden incinmesek kar u yağmur olmasa
Sinek hey vızlamasa ana hem yasağ olsa

derken, bugün bile yakındığımız bir doğa olayını düşünüyor. Özellikle Anadolu'nun kırsal kesimlerinde sinek, pire, bit, sivrisinek boyuna yakınılan doğa varlıklarıdır, tedirgin edici asalaklardır. Bu, ilk okuyuşta, önemsiz bir olay diye görülebilir, ancak yaşamın gerçeği öyle değil. Pire, sinek, sivrisinek yüzünden uykuları kaçan bir kimse için bu dizeler çok anlamlıdır, yalnız-

ca alay olsun diye söylenmiş değildir. Ozan, alaycı diliyle, yaşamın içinden seçtiği bir olayı anlatırken ayağı toprağa basıyor, soyut bir ortamda dolaşmıyor. Karısının geçimsizliğinden, dırdırından yakındığı gibi pireden, sinekten çektiklerini de açıklaması yadırganacak bir iş olmasa gerek, ikisi de yaşamın içinden seçilmiş, şiire aktarılmış.

Esrarı gördüm bugün binmiş gider bir ata
Şöyle kim derviş olmuş hergiz söylemez hatâ
Hızır donudur donu Hak'ka doğrudur yönü
Şöyle cüst eyler beni erişince gizlü tâ
Kırmızı don giyinür yeşil kubbe sarınur
Miskinlikden görünür iner alçak sıfata
Sûfiler bunu yerer bittiği yeri sorar
Gazel olmadan derer hissesi var kuvvete
Sûfi yemez haram der gizlice de görem der
Gelen yıl çok derem der ister birazın sata
Bir kişi kim ayıkdur yabanda bir o yukdur
Anın hiç aklı yokdur ta'neyleye bu ota
Bir kişi kim hayrandır yer gök ana seyrandır
İnsan değil hayvandır başın bürüye yata
Gel iy miskin Kaygusuz esrardan al öğüdün
Bu âşıklar otudur yemez vermez her tata.

Kaygusuz'un bu şiiri esrarla olan yakınlığı vurgularken yararlarını, şeriat yanlasının ona duyduğu gizli ilgiyi de dilegetiriyor. Yukarda kimi dincilerin esrara düşkünlüğünü söylemiştik, nitekim Kaygusuz da bu olayı doğruluyor.

Konu Özgünlüğü

Eski Türk yazınında, özellikle şiirde, konular bellidir, ozan hangi düşünce aşamasında bulunursa bulunsun, geleneğe uymayı yeğler, en azından biçim, ölçü bakımından yeni bir öğe önermekten kaçınır. Şiirin belli bir biçimi, yine belli bir işleniş, düzenleniş türü vardır. Bu ölçü ya "aruz", ya da "hece" adını alır, ozan bunun dışına çıkmaz. Asya Türklerinde bu iki ölçüye uymayan, islam çevresi dışında kalan şiirler de vardır, buna bugün "eski Türk şiiri" deniyor. Elimizde bu şiirin en eski örnekleri vardır (*). Dizelerin hece sayısı eşit değildir. Yine bu şiir türünün en güzel örneklerini "Dede Korkud"ta buluyoruz. Kaygusuz Abdal, bize kalırsa, bilinçli olarak bu geleneği yıkmıştır. Nitekim "Bir kaz aldım ben karıdan" dizesiyle başlayan ilginç şiiri bu konuda önemli bir örnektir.

Bu tasavvuf ozanı, konuya bağlanma geleneğini bir yana attığı gibi, ölçüye de pek bağlı kalmamıştır. Aruz ölçüsüyle düzenlediği şiirlerinde bile Türkçe sözcüklerin uyumunu bozmayı düşünmemiş, seçtiği elverişli sözcükleri, uzunluk-kısalık düşünmeden, şiire sokmuştur. Ölçüye bağlı kalarak şiir okumayı seven bir okuyucu için sözcükleri uzatmak-kısaltmak sıkıcı, olumsuz sayılabilir. Ancak biçimi ilgilendiren ölçüyü

(*) Prof. Dr. R. Rahmeti Mat: *Eski Türk şiiri*, 1965.

değil de anlatılmak isteneni, içeriği göz önünde bulunduran kimse bundan tedirgin olmaz, şiirin içine girmek, söyleneni yakalamak ister. Kaygusuz Abdal, şiirinin konularını seçerken, okuyucuların beğenilerini önceden düşünmüş gibidir, kimine şöyle, kime böyle seslenir. Karısından dayak yemek, onun dırdırından usanmak, bitten, pireden, sinekten yakınmak; bilgisiz kaba sofulardan kaçınmak; yemeklerin en iyisini aramak; içaçıcı yerlerde, kırlarda, akarsu kıyılarında, gölgeli-üzümlü bağlarda gezinmek; içki içmek; bilgili, olgun kişilerle söyleşmek-tartışmak, doğanın yaşama elverişli olanaklarından yararlanmak; bunların ötesinde ince-iğneleyici alaya almalarla, yermelerle okuyucunun ilgisini çekmek, bunların hepsi, onun bir ozan olarak, seçtiği işlediği konulardır. Bu alanda geleneğin değişmeyen, alışılmış kurallarına uymuyor, özgürce bir seçişle şiirini üretiyor. Biti, sineği, pireyi şiire sokmak pek alışılmış bir olay değildir, kimine göre gereksiz bir iştir. Oysa Kaygusuz Abdal'ın şiirinde bu asalaklar nerdeyse önemli bir sorun gibi karşımıza çıkıyor. İmdi Dobruca ovasının yağlı çöreği, Akkirman'ın yağı, gaziler helvası, koyun yahnisi gibi içaçıcı yiyeceklerin yanında bitin, pirenin, sivrisineğin işi ne? diye bir soru ortaya atılabilir. Şiirden, hep beğenileni, canın çektiğini, gönül uyarınca olanı beklemeye alışmış bir okuyucu için bu durum yadırgatıcıdır, ancak yaşam gerçeği öyle değildir. Yaşamda sivrisinek de, pire de vardır, ozanın başarısı bunları en uygun durumda şiire sokmaktır, bunu da Kaygusuz Abdal başarmıştır kanısındayız. Güzel, görkemli bir kadınla sevişmenin tadını çıkarmak istemeyen, böyle bir olanağı yakalamak için canatmayan ozan yoktur sanırız. Oysa böyle gönül çeken, erkeği ardınca koşturan bir kadında pire de, bit de olabilir, onunla yatılan yatakta sinekler tedirginlik yaratabilir.

Kaygusuz Abdal, kimi okuyucularca, yadırganabi-

len bu konuları seçerken yaşamla olan yakınlığı dışlamıyor, konuyla yaşam birlikte yürüyor, kendi yaşamından örnekler veriyormuş gibi bir izlenim uyandırıyor. Bu tür konuları işleyen başka ozanlar da bulunabilir, ancak Kaygusuz Abdal gibi yaşamın içinde diriliğini koruyanı bilmiyoruz.

Dedim ey dilber kulunum
Yürü hey torlak der
Sen dahı yolunmamışsın
Sözlerin taslak der

konu yeni, ölçüde geleneğe bağlılık yok, söyleyiş ozana özgü, benzeri pek yok; içeriği ise sevgilinin sevene karşı alaycı, yerici tutumu. Bu sözlerin bulunduğu dizeleri, günümüzden altıyüz yıl önce söylenmiş, önemi, yazın bakımından, şiir yönünden değeri de bu eskiliğinde.

Ergene'nin köprüsü susuzluktan bunalmış
Edirne minaresi eğilmiş su içmeğe

gibi gerçeküstücü bir anlatımı içeren bu dizelerde konunun yeniliği ilk bakışta etkisini gösteriyor, iş yorumcuya kalınca, ozanın özgünlüğüne gölge düşüyor, ozanın düşünmediğini yorumcu düşünmeye başlıyor.

"Dolabnâme"de bostan dolabını konuşturuyor, ağacın ormandaki mutlu, görkemli yaşamını anlattıktan sonra, insan elinden çektiklerini ayrıntılarıyla işliyor, sonra konuyu tanrısal varlığa bağlıyor, böylece "varlık birliği" görüşünü dilegetiriyor. Anadolu'nun kimi yörelerinde tarımsal sulamanın dolaplarla sağlandığını biliyoruz, ozan düşlere kapılarak bilinmeyen bir aracı sergilemiyor.

Dervişlik hırkada tacda değildir
İsilik oddadır saçda değildir

dizelerinde gerçeğin, olgunluğun görünüşte değil özde, kişinin tinsel varlığında olduğunu söylüyor; burada ozanın, yine yaşanan olaylardan yola çıkarak, önemli bir gerçeğe değindiği belli. Hepimiz gösterişe düşkün, dış biçime değer veren ikiyüzlülerden kaçınmaz mıyız?

Şiir, yalnız düşüncede kalırsa, belleğin bir çekmecesine yerleştirilerek anı gibi saklanırsa yaşamı etkilemez, okuyucuda geliştirici bir izlenim uyandırmaz. Kaygusuz Abdal, bu gerçeği çok iyi biliyor olmalı ki, seçtiği konuyu dört ucundan yaşama bağlıyor, arada bir boşluk bırakmak istemiyor, yaşama giren ne varsa hepsini şiire sokmakta bir sakınca görmüyor. Karısından dayak yiyen bir kimsenin güçsüzlüğünü, beceriksizliğini sergileyen şu dizeler yaşamın suyuyla sulanmıştır:

Kaygusuz'um der ki n'idem
Başım alıp nere gidem
Ben bu avradı ne edem
Bizi köyden kovayazdı

yoruma gerek yok, anlam açık, konu ise çoklarının başından geçebilecek bir yapıdadır, ozan burada birçok kişinin içini dışına çevirip yansıtıyor. Ozanın amacı kadını yermek, gözden düşürmek gibi olumsuz bir içerik taşımasa gerek, işi biraz alaya almak, biraz da kadınların tedirgin edici tutumlarından yakınmak, biz öyle anlıyoruz. Nitekim:

Aldık avradın hasını
Çekdik değneğin yasını

derken, iyi, seçkin bir kadınla evlendik dayaktan, değnekten kurtulamadık anlamında bir yakınma değil dü-

şünülen. Seçkin (has), iyi bir kadının kocasını değnekle dövmesi sözkonusu değildir. Ozanın yaptığı bir konu özgünlüğü bulmak isteğinden öteye geçmez. Onun alaya alma örtüsü altında yapmak istediği konuya güldürü niteliği kazandırmaktır, sanırız.

Kaygusuz Abdal, eğlenceli, alaycı, yerici şiirleri yanında bağlı bulunduğu Bektaşilik anlayışını içeren özlü, duygulu koşuklar da düzenlemiştir, bunlar kendinden sonra gelen Bektaşi ozanlar üzerinde büyük etki yapmış ürünlerdir. Daha sonra karşılaştırmalı olarak işleyeceğimiz bu konuyla ilgili birkaç örnek verelim:

Allah Tanrı yaradan
Gel içegör cur'adan
Yâr ile yâr olagör
Çıksın ağyar aradan

Imdi,bu dizelerde başlayan şiirin yazmalarda, yazmalara dayanan alıntılarda değişiklikler olduğunu da vurgulayalım. Bu dizeler başka bir kaynakta şöyledir:

Allah Allah yaradan
İçtik kandık cür'adan
Yâr ile yâr olagör
Engel çıksın aradan. (*)

Bu değişikliklerin nereden kaynaklandığını saptamak güçtür, yazmalar değişik dönemlerin, değişik kişilerin ürünüdür, hangisinin en doğru, en güvenilir olduğunu burada söylemek, okuyucuya kesin bir yargı bildirmek pek kolay değildir kanısındayız. Bizim için önemli olan, Kaygusuz Abdal'ın işlediği konuların bağımsızlığı, türlülüğü, bir de bu konulara duyulan geniş ilgidir. Bu konuda çalışmış, çağdaş uzmanlar arasında bile

(*) Besim Atalay: *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 1341, s. 109. Birinci alıntı ise A. Gölpınarlı: *Kaygusuz Abdal*, 1953, s. 37. Değişiklik yazma kaynaklarda da böyledir.

uygunluk, birlik göremiyoruz. Bütün sorun, Kaygusuz Abdal'ın kullandığı dilin konuşulduğu çağda, ayrıntılarıyla saptanamaması, bir de yazmaları düzenleyen kişilerin özel tutumlarının yeterince belirlenememesi gibi odaklarda düğümleniyor. Saptayabildiğimiz başlıca özellik bu ozanın belli bir konuya saplanmadığı, belli bir söyleyiş biçimiyle yetinmediğidir.

Etkisi

Kaygusuz Abdal'ın gerek tarikat inancı, gerekse benimsediği şiir anlayışı nedeniyle, Yunus Emre çizgisi üzerinde bulunduğu, yer yer ondan esinlendiği, onun gibi yalvarıp yakardığı tanrıya gereğinde başkaldırdığı, özellikle şeriatın tanrı düşüncesine karşı çıktığı açıkça bilinmektedir. Daha önce, ilgili bölümlerde verilen örneklerden bu yakınlığı anlamak, iki ozan arasındaki gönül birliğini kavramak kolaydır. Yunus Emre'den esinlenen Kaygusuz Abdal, kendinden sonra gelen, bütün Bektaşi ozanlarını etkilemiş, onlara ışık tutmuştur dememize bir engel yoktur. Bu konuda en çok etkilediği ozanlar Hatayi, Pir Sultan Abdal, Vizeli Alaêddin (Kaygusuz), İbrahim Mihrabi Baba, Edib Harabi gibilerdir: " Kaygusuz Abdal, bu edebiyatın kuruluşunda büyük bir âmil olmuş ve nihayet Bektaşi-Kızılbaş edebiyatı onaltıncı asırda Yunus'tan sonra en lirik şairi olan Pir Sultan Abdal'ı ve yine Yunus'tan sonra en kudretli bir didaktik şairi olan Hatâi'yi kazanmış ve son asırda ise İbrahim Mihrabi Baba ile en sofî ve ârif, Edib Harâbi ile de en müstehzi şairini yetiştirmiştir." (*)

(*) Abdülbakı Gölpınarlı: *Yunus Emre,* 1936, s. 176. Bu değerli yapıtta, bu konuya değgin geniş, tutarlı, karşılaştırmalı, eleştirel bilgiler vardır. Yazar sorunlara, genellikle, Bektaşilik-Alevilik açısından yaklaşmayı yeğliyorsa da verdiği örneklerde görülen tutarlılık tartışma götürmez.

Yukarda alıntılanan görüşe katılınama olanağı yoktur. Nitekim bu adı geçen ozanların şiirleri incelendiğinde Kaygusuz Abdal'ın etkisini en ince ayrıntılarına değin sezmek kolaydır. Bu etki, kuşkusuz, Kaygusuz Abdal'ın özgünlüğünden, işlediği konuların çokluğundan, dilinin benzersizliğinden, bir de söyleyişindeki akıcılıktan kaynaklanır. Kaygusuz Abdal'ın düşünceleri önyargılı birer sav olarak ileri sürülmez, okuyucuyu çeken etkinliğiyle, içtenlikliğiyle anlaşılır. Özellikle dil, konuya yaklaşım biçimi, söyleyiş kolaylığı onun etkinliğinin başlıca öğeleridir diyebiliriz. Konu bulmak, güçlü bir ozan için, güç değildir, kimi konular gelenekseldir, benimsenen anlayışın geliştiği, sürdürüldüğü ortamda vardır. Önemli olan konuyu okuyucuya sunarken dilin kullanımında görülen özgünlüktür.

İmdi, önce, Kaygusuz Abdal'ın şu koşuğunu okuyalım:

Behey kardaş yolumuza
Giremezsin demedim mi?
Bizim gizli sırrımıza
Eremezsin demedim mi?

Bu sırrı değmeniz bilmez
Bilenler de haber vermez
Bu sırrı gayri göz görmez
Göremezsin demedim mi?

Evvel bir mürşide ulaş
Akıt gözünden kanlı yaş
Yezid'den kaç behey kardaş
Kaçamazsın demedim mi?

Erenlerden bu bir nâme
Ne gezersin Haleb Şame
Gel uy Oniki İmame
Uyamazsın demedim mi?

Üçler yediler erkânın
Bilenler sürer devranın
Kırklar cem'inde kurbanın
Kesemezsin demedim mi?

Ali'ye "ismillah" derler
Yüzüne secde kılarlar
Taş yerine baş koyarlar
Koyamazsın demedim mi?

Bu Kaygusuz ezelîden
Himmet almış ol veliden
Oku ilmini Ali'den
Duyamazsın demedim mi?

Bu koşuk, yazmalarda biraz değişiktir (biz Besim Atalay'ın yukarda adı geçen yapıtından aktardık). Şimdi, yine adı geçen kaynaktan Pir Sultan Abdal'ın bir koşuğunu alalım:

Behey âşık cevrimizi
Çekemezsin demedim mi?
Bu bir rıza lokmasıdır
Yiyemezsin demedim mi?

Yemeyenler kaldı nâçâr
Gözlerinden kanlar saçar
Bu bir demdir gelür geçer
Duyamazsın demedim mi?

Bu dervişlik bir dilekdir
Bilene büyük hürmetdir
Yensiz yakasız gömlekdir
Giyemezsin demedim mi?

Çıkalım meydan yerine
Girelim Ali seyrine
Canı başı Hak yoluna
Koyamazsın demedim mi?

Abdal Pir Sultan Şeyhimiz
Hak'da doğrudur yolumuz
Oniki İmam oluruz
Uyamazsın demedim mi?

Bu koşuk da, değişik biçimlerde söylenmiştir, elimizde bulunan yeni basımlı kaynaklarda kimi dizeleri bambaşkadır. Burada kaynak eleştirisi yapmadığımızdan karşılaştırmalı örnekler vermekten kaçındık. Bir karşılaştırma gerekirse; sözgelişi son dörtlük şöyledir:

Pir Sultan Abdal şahımız
Hak'ka ulaşır yolumuz
Oniki İmam katarımız
Uyamazsın demedim mi?).

Bu değişiklikler bile ozanın ne denli ilgi çektiğini, geniş bir okuyucu ortamını oluşturduğunu kanıtlar. Anadolu halkının başat özelliklerinden biri budur: yazılı kaynaktan çok belleğinin gücüne güvenir, duyduğunu kendi dilince söyler. Bu tutum eski şiir dergilerini, bugün "yazma" adı verilen kaynakları düzenleyen kimseler için de geçerliydi.

Kaygusuz Abdal'ın geliştirdiği güldürü-yergi-alay üçlüsünün eşliğinde şiir düzenleme bir gelenek niteliği kazanmıştır. Aşağı yukarı ondokuzuncu yüzyıl sonlarıyla yirminci yüzyıl başlarına değin sürmüştür. Bu gelenek, genelde, Bektaşilik çevresinde yerleşmiş, karşıt görüşlerin eleştirilmesinde kullanılmıştır. Bu alaycı-yerici gelenek halk ozanlarınca da benimsenmiş, sürdürülmüştür. Yaşadığı çağ kesinlikle bilinemeyen,

bize göre onaltıncı yüzyıl çevresinde olduğu varsayılan *Azmi*'nin:

Yeri göğü ins ü cinni yarattın
Sen ey mimarbaşı eyvancı mısın?
Ayı günü çarhı burcu varettin
Ey mekân sahibi rahşancı mısın?

dizeleriyle başlayan, aşağı yukarı bütün seçkilere giren şiiri Kaygusuz Abdal geleneğine göre düzenlenmiştir. Yunus Emre'nin ünlü:

Yâ ilahi ger sual itsen bana
Cevabum işbudurur anda sana

dizeleriyle başlayan şiirinden sonra, bu tür karşı çıkışların hızla yayıldığını biliyoruz. Bunun en açık, en etkili örneğini de Kaygusuz Abdal

Yücelerden yüce gördüm
Ersabsın koca tanrı

başlıklı şiirinde vermiştir. Bu tutumun güçlü bir gelenek oluşturduğunu burada tartışmanın gereği kalmamıştır artık. Nitekim yaşadığı çağ bile kesinlikle bilinmeyen *Behlül* adlı bir ozan da, bu geleneğe uyarak:

Âdem'i balçıkdan yoğurdun yaptın
Yapıp da neylersin bundan sana ne
Halk etdin insanı saldın cihana
Salıp da neylersin bundan sana ne

dizeleriyle başlayan ünlü şiirini söylemiştir. Şiirin içeriği, tanrıya sesleniş biçimi, daha ilk dizelerde, Kaygusuz Abdal'ı anımsatır.

Bu örneklerden anlaşıldığına göre, Kaygusuz Abdal bir ışık tutmuş, bir yol göstermiş, ondan sonra gelenler arasında onun düşüncelerini benimseyen ozanların çoğu izini sürmüş, işlediği konuyu değişik biçimlerle gündeme getirmiş. Bu ardıl ozanların hepsi de şeriatın katılığından, yaşama aykırı gelen, insan doğasıyla bağdaşmayan tutumundan yakınmışlar. Şeriatçı, ozanın karşısına çıkarak: "şöyle yap, böyle yap, şunda suç var, bunda yasak var" diye baskıya dayalı öneriler getiriyor, oysa tanrının buyrukları arasında böyle bir uygulamayı gerektireni yok. Peki şeriatçı kim adına, hangi yetkiyle konuşuyor? İşte Kaygusuz Abdal yolunda gidenlerin sordukları soru, bu soruya verdikleri yanıtlar birer alaya alma, yergi niteliğindedir. Nitekim *Kazak Abdal*, adından anlaşıldığına göre, "abdallar" topluluğundandır, şöyle demekten kendini alamamış:

Eşeği saldım çayıra
Otlaya karnın doyura
Gördüğü düşü hayıra
Yoranın da anasını

Köyüne sokma bed-huyu
Yıkar harab eder köyü
Ölüsüne meyyit suyu
Dökenin de anasını

Gammaz ile madrabazın
Bir de olup da yemezin
Ölürse meyyit namazın
Kılanın da anasını...

Koşuk böyle sürüp gidiyor (bu koşuk A. Gölpınarlı'da böyle, başka kaynaklarda değişiktir, sözgelişi:

Münkir munafıkın huyu
Yıktı harap etti köyü
Mezarına bir tas suyu
Dökenin de anasını.

Bu tür değişikliklerin özgün biçimini saptama olanağı yoktur, bize göre ilginç olan ozanın anlamsal tutumudur, bu tutumun esin kaynağıdır burada.

Burada, özel bir düşünce sergilemek istiyoruz, etki konusunda. Bize kalırsa etki "kapalı etki", "açık etki" diye iki türlüdür. Birinci türe giren etki esinlenmeyle, bir aydının başka bir aydının düşüncelerinden beslenme sonucu bir düşünce ortaya atmasıyla bağlantılıdır. Etkileyici düşünce doğurtucu bir içeriktedir, aydınlatıcıdır; ancak etkilediğine nesnel öğe vermez, konunun uzmanı bile ince eleyip sık dokuma gereğinde kalır. Öykünme denen işlemin bu konuda geçerliği yoktur. Uygarlık tarihinde "çığır", "öğreti" adı verilen büyük düşünce akımları bu bölüme girer, belli bir öncünün açtığı yolda, onun geliştirdiği düşünce ilkelerine bağlı kalınarak yürünür. Bu tür etki (kapalı etki) büyük bir bilgi birikimini de gerektirir. Bildiğimiz felsefe çığırları, sanat akımları bu bölüme girer. Bu bölümün kuralları bilimsel alanda da geçerlidir. Örnek vermek gerekirse, Batı uygarlığında İdealizm, Realizm, Romantizm, Sürrealizm, Naturalizm, İmpresyonizm gibi yabancı kavramlarla adlandırılan akımları sayabiliriz. Bu akımlarda bir düşünce başka düşünceleri besleyerek geliştirir.

"Açık etki" ise biçimci niteliğiyle anlaşılır, tabanında yüzeysel bir öykünme, öğrendiğini boyasını değiştirerek sürdürme gibi özellikler taşır. Bu etkide özgünlük, evrim sözkonusu değildir. Bunun açık örneklerini islam düşüncesinde görürüz. Önemli bir yenilik, geliştirici bir içerik sözkonusu değildir, bütün ağırlık biçime verilir. Başkasından alınan düşünce

öğesinin kabuğu değiştirilir, içeriğine bir katkıda bulunulmaz. Sözgelişi şeriat yanlıları, suçladıkları Avrupa'dan bütün yeni uygarlık araçlarını almakta, kullanmakta, onlardan yararlanmakta bir sakınca görmezler. İslam dininin bütün uygulamalarında Avrupa'nın en gelişmiş araçlarından yararlanılır, sonra döner Avrupa insanlarını "gâvur" diye yererler. Dahası müslüman olmalarına karşılık, birbirlerine sömürmede Avrupa'nın yardımını sağlamaktan bile çekinmezler (başta televizyon olmak üzere bütün iletişim araçlarından yararlanmada izlenen yol böyledir). Önce basımla ilgili buluşlar yerilir, kötülenir sonra islam inançlarıyla ilgili düşünceler bu yerilen araçlarla yayılır. Bu olayda açık etkinin bilinçsizliğe yolaçtığını görmek güç değildir. Şiire gelince, iş biraz değişiktir, konuya kavram aktarmacılığı karışır. Bunda da ilginç örnek Osmanlı yazınının İran yazınına bir öykünme oluşudur. Bu gerçeği öğrenmek için Osmanlı şiirinde kullanılan kavramların kökenini araştırmak yeter. Ortada özgün bir kavram bulmak için elverişli veri yoktur.

İmdi, bu açıklamadan sonra, yine Kaygusuz Abdal'ın etkisine dönelim. Bu etki, Hatayi, Pir Sultan Abdal, Kazak Abdal gibi ozanlarda "kapalı etki" niteliğindedir. Vizeli Alaeddin (Kaygusuz tapşırmasıyla şiirler söylemiştir) nitekim:

Evliyâdan gelen kelâm
Okunan Kur'an değil mi
Gerçek evliyânın sözü
Sûre-i rahman değil mi?

dizeleriyle başlayan koşuğu Kaygusuz Abdal'ın insantanrı özdeşliğini konu edinen ünlü:

Sen insanı sorarsan
Hak'tan ayrı değildir
Sıfatı zât-ı mutlak
Hırkası çar pareden

dizeleriyle başlayan koşuğunu anımsatır. İki ozanın koşuklarında görülen içerik yakınlığı nedeniyle kimi yazma dergilerde birbirine karıştırılmıştır. Bu benzerliğin nedeni iki ozan arasındaki varlık birliği inancı yakınlığıdır. Aralarında söyleyiş başkalığı açıktır, Vizeli Alaeddin (öl. 1566) Kaygusuz tapşırmasını kullanmakla birlikte, Kaygusuz Abdal'ın derinliğine, dildeki egemenliğine varamamış, genellikle tasavvufun yaygın konularını işlemekle yetinmiş, şiirine dil özgünlüğü kazandıramamıştır, buna karşın güçlü, etkili bir ozan olarak bilinir. Kaygusuz Abdal'ın iğneli, alaylı, yergili söyleyişi biraz değişik nitelikte de olsa halk ozanlarını da etkilemiştir. Nitekim Seyrani'nin (öl. 1866) şu ünlü koşuğu bu esinlenmenin izlerini taşıyor:

Mahkeme meclisi icad olduğu
Çeşme-i rüşvetin ahmaklığından
Kazâ belâ ile âlem dolduğu
Kazların kadıya uçmaklığından

Bülbülün aşkıdır dalda öttüğü
Çobanın südedir koyun güttüğü
Toprağın Hâbil'i kabul ettiği
Şüphesiz yüzünün yumşaklığından
Dünyadan ahrete gidip gelmemek
Olmasa iktiza eder ölmemek
Balık baştan kokar bunu bilmemek
Seyrani gafilin ahmaklığından.

Arada yalnızca söyleyiş başkalığı vardır, o da iki ozan arasında geçen uzun süre içinde dilde görülen değişikliklerdendir. Halk şiirine alaya alma, yergi, güldürme gibi konular divan yazınından geçmemiştir, divan yazınında böyle bir söyleyiş özgünlüğü yoktur. Yine ünlü bir halk ozanı olan *Derdli* (öl. 1844) Kaygusuz Abdal'ı anımsatan bir söyleyişle:

Telli sazdır bunun adı
Ne âyet dinler ne kadı
Bunu çalan anlar kendi
Şeytan bunun neresinde

Abdest alsan aldın demez
Namaz kılsan kıldın demez
Müftü gibi haram yemez
Şeytan bunun neresinde

Ardıç ağacından kolu
Venedik'ten gelir teli
Be Allahın sersem kulu
Şeytan bunun neresinde?

dizeler bu nitelikte, bu söyleyiş akışıyla daha üç dörtlükle uzayıp gider. Söyleyiş değişik, ancak içerik özdeş, kaba sofuluktan, dargörüşlülükten yakınma. Bu yergi türünün Yunus Emre ile başladığı söylenirse de, sonradan görülen gelişmenin Kaygusuz Abdal'ın izi üzerinde olduğu kolayca anlaşılır. Yerici ozanın dili, biçemsel tutumu Kaygusuz Abdal'ın anlatım özelliğini taşıyor, konu belli bir kişiyi değil de olumsuz nitelikli bir topluluğu kapsıyor, güneş gözlüğü gibi birçok kimsenin gözüne takılabiliyor. Bu tutum, Türk halk şiirinde yaygın bir gelenek olmuş, belli bir şiir anlayışını odaklaştırmıştır.

Ey zahid şaraba eyle ihtiram
Müslüman ol terk et kıyl-ü kali
Ehline halaldır na-ehle haram
Biz içeriz bize yoktur vebali

Sevaba girmekçün içeriz şarab
İçmezsek oluruz duçâr-ı arab
Aklın ermez senin bu başka hesab
Meyhanede bulduk biz bu kemali

Kandil geceleri kandil oluruz
Kandilin içinde fitil oluruz
Hakkı göstermeğe delil oluruz
Fakat kör olanlar görmez bu hali

Sen münkirsin sana haramdır bâde
Bekle ki içersin öbür dünyâde
Bahs açma Harabi bundan ziyâde
Çünkü bilmez haram ile halâli.

Bu koşuk Kaygusuz Abdal geleneğinin, bu yüzyılımızın başında ölen (1917) son güçlü, alaycı ozanı Edib Harabi'nindir. Şiirlerinde korkusuz, özgün buluşlar, ataklıklar bulunan bu ozan da varlık birliği inancına bağlıdır, bu nedenle insan-tanrı-evren özdeşliğine inanır, kaba sofuluğu yerici, ezici, alaycı bir dille batırır çıkarır. Bize kalırsa, bu gelenek, bu son ozanla son sözünü söylemiştir.

Yaşanan Gerçek

Kaygusuz Abdal'ın şiirlerini bilinçli bir biçimde inceleyen, onun değindiği sorunları yöntemle araştıran bir kimsenin ilk gözüne çarpan durum, bu ozanın yaşama bağlılığı, gerçekötesi bir evrenle çok sıkı ilişkiler içinde bulunmadığıdır. Varlık birliği görüşüne bağlıdır, tasavvuf yolunu seçmiştir, ancak ayakları hep toprağa basmıştır. Öteki Bektaşi ozanlarının çoğu gibi yalnızca Ali sevgisiyle yetinmemiştir. Esrara, seçilmiş yemeklere olan düşkünlüğü yaşama bağlılığının doğal sonucudur sanırız. Yemeklerle ilgili dizelerini yalnızca eğlenmek, güldürmek, alaya almak için yazdığını sanmıyoruz, içinde yeşeren yaşama sevincini açığa vuruyor. Ona bir Türk Epikurosçusu dememizin nedeni de buydu.

Ey yüzü gül kameti serv-i hıramanım pilâv
Sâde yağlı kara benli misk-i Hutenim pilâv

dizeleriyle başlayan şiirini boğazına düşkün bir kimsenin yemeğe eğilimi diye anlamak, başka bir anlam düşünmemek yanlıştır. Yemek, içmek yaşamın değişmez olaylarıdır, başka türlü sağlığı koruma olanağı yoktur. Daha açığı kişinin neden yaşadığını dilegetirmektir.

Kaygusuz Abdal bulunca gel otur pilâv gelince
On tekne hamur salınca bir onarı çöreğ olur

derken de pilâvı sevdiğini vurgular. Başka bir şiirinde de:

Sarı öküzün başı ile
Pişse gelse döşü ile
Seksen sini bişi ile
Üç beş ahbab bir saz olsa

derken gönüldeşlerle toplanıp çalgının eşliğinde yemekli, içkili bir söyleşinin tadını vurgular. Kişinin yalnız başına, içine kapanıp yaşaması ancak kendini yeryüzünden soyutlamış bir tutumun sonucudur. Bunlara bakarak o, yalnızca yemek, karın doyurmak için yaşamak istiyor, yaşamdan başka beklediği yoktur diyemeyiz. Yaşamak yemek için değil, yemek yaşamak içindir.

Kaygusuz Abdal, yaşamın tedirgin olayları karşısında bile güler yüzlüdür, alaycıdır, yericidir. Kendini üzüntüye kaptırarak bunalıma düşecek bir yaratılışta değildir, yaşadığını seviyor, sevdiğini yaşıyor. Bu direnici, sağlıklı tutumu nedeniyle de yaşam karşısında bıkkınlık, çekingenlik duymuyor, önüne çıkabilecek bütün engeller, olumsuz tutumlara gülmekle, eğlenmekle yanıt verebiliyor. Şiirinin özüne yerleşen alaycılığı da yaşama bağlılığından geliyor. İlkçağın Sinoplu *Diogenes*'i gibi bütün doğal isteklerden, gereksinmelerden uzak kalmayı düşünmüyor. Onun evreninde esrar, içki, çalgı, tatlı yemekler, bir de gönüldeşlerle söyleşme değişmez ilkelerdir, bu ilkeler uygulandığı ölçüde de mutludur. Bize kalırsa bu ozan mutluluğu yaşamın içinde, gereksinimlerin, özlemlerin giderilmesinde aramıştır, doğal ortamın ötesinde bir evren düşünmemiştir.

Kaygusuz'um kaldır elin
Şükr Mevlâ'ya doğru yolun
Ahbabımız üçyüz gelin
İkiyüzelli kız olsa

demek kadından kaçmıyor, kızlarla, gelinlerle birlikte olmak, birlikte yaşayıp söyleşmek dileğindedir. Sarı öküzün başıyla döşünü yedikten sonra başka neyi çeker kişinin gönlü?

Çıkarım çarşıya bir at alırım
Beslemesin pek kolayın bilirim
Akçası çok şaşkın adam bulurum
Eyerini soyar çıplak satarım

günlük yaşamda başkalarını kandırmanın yolu vardır, Kaygusuz Abdal bu yolu kimlerin seçtiğini bildiğinden yukarki dizeleri yazmakta güçlük çekmemiş. Bu kandırmaca içerikli olay, tarih boyunca, insanların yaşadıkları ortamda tanık olmaktan kurtulamadıkları bir konuyu içeriyor.

Kaygusuz Abdal'ın, düşünce-inanç alanında da yaşama bağlı kaldığını, konuları seçerken günlük olaylardan aldığı izlenimlerle şiirinin ilgi alanını genişlettiğini anlıyoruz. O, tanrısına bile seslenirken ayakları yere değiyor, yaşamın içinde bulduğu gerçekle konuyu bağdaştırıyor.

Heves oldum ben anın
Bînişan havasına
Özün bilmeyen körler
Uyar kervan sesine

Okuduğun bilmeyen
Bu mâniden almayan
Dere tepe seğirdür
Düşmüş yazı tasına

Âkıl beliğ olmadan
Bir taş atdum çalıya
Andan bir arslan çıkdı
Doymadım pençesine

Tapanlanmış tarlada
Doğru yürüyemeyen
Çıkuben va'z ediyor
Kulak tutun sesine

Bilmediğim şehirde
Bâzergânlık eyledim
Gevherim harceyledim
Yükümün damgasına

Değirmenden gelene
Şehirden haber sordum
Çuvalın boş getirmiş
Ederler ki nesine

Tenha deyü sırrımı
Bedestanda söyledim
Ârif oldur sırrını
Gönle kendin pusuna

Kaldum ırmağ içinde
Yüregim yandı susuz
Bana didi bir ârif
Dolan gel köprüsine

Ben beni bahir sandum
Katre gibi çağladum
Önümde deniz varmış
Uğradum dalgasına

Kaygusuz Abdal seni
Gören müderris sanur
Sen hakıkat ilminin
Ermedin zerresine.

Bu koşuk, kimi dergilerde, dörtlük değil, gazel biçimindedir, ölçüsü hecedir, yazıcıların elinde söyleyişi biraz değişmiştir, sözgelişi o dönem Türkçesinde "vaz ediyor" gibi "yor" ekiyle biten sözcük pek görülmez. Ancak, ozan düşüncelerini sergilerken kendi kendisiyle çelişkiye düşmüyor, yaşam'dan aldığı benzetme örnekleriyle olumsuz saydığı bir girişimi vurguluyor; bilgisiz, gösteriş düşkünü bir kişiyi göz önünde bulundurduğu belli. Bu kişi, bize kalırsa, kaba sofu örneğidir. Bunu, başlangıçtan beri tasavvuf ozanları dillerine dolamışlar, kaba sofunun anlayışsız tutumundan yakınmışlardır. Daha önce, Giriş bölümünde, Şeyhulislam Ebussuud Efendi'nin kahveyle ilgili yargısı da (fetvası) bu kaba sofu örneklerinden biridir.

Kaygusuz Abdal, kimi dizelerinde yol gösterici, öğüt verici bir söyleyiş içeriğiyle görüşlerini açıklar, eğrilikten, anlayışsızlıktan uzak kalınmasını, yaşam için geçerli bir tutumun benimsenmesini önerir, bir eğitici kişiliğine bürünür.

Tıfıl gibi dembedem
Dambu dumbu söyleme

dizeleri dengeli, ölçülü olmanın, çocukça işlerden kaçınmanın gereğini söylüyor, bunları yapmayanın başına gelebilecekleri de:

Mansur'layın olursun
Bilmezsen müdareden

gereğince davranmazsan, dikbaşlık edersen seni de

Hallac Mansur gibi asarlar, ortadan kaldırırlar, en iyisi ölçüyü kaçırmamak, kendini bilmektir.

Aklına akıl deme
Sözüne delil deme

birer öğüttür, yol göstericiliktir. Kişi kendini beğenmemeli, büyüklenmemeli, alçakgönüllü olmanın yolunu bulmalı.

Kaygusuz Abdal, şiirlerinde tasavvuf konularını işlemesine, varlık birliği görüşünü benimsemesine karşın bir yeryüzü insanı olarak kalmayı, gerçekötesi bir evrenin yurttaşı olmamayı yeğler. Onun şiirlerinden, yemeye, içmeye, eğlenmeye olan eğiliminden çıkan sonuç budur. Öteki tasavvuf ozanları gibi, bütün şiirlerinde geçen kavramları soyut varlıklardan seçmiyor, gerçekçi, nesnel yaşama ortamını yansıtan sözcükleri seçiyor.

Değirmenden gelene
Şehirden haber sordum

çelişkili söyleyişi bile nesnel varlık düzeyindedir. Değirmenden gelen bir kimsenin ilde, çarşıda neler olup bittiğini bilmesi sözkonusu değil, ancak ozan birbirinden uzak iki nesnel varlığı, değirmenle şehri yanyana getirerek karşıtlık oluştururken anlatımına güldürücü-alaycı bir içerik kazandırıyor.

Kaygusuz Abdal Seni
Gören müderris sanur

dizelerinde, dış biçimin, görünüşün yanıltıcılığını belirtirken kendi giyim kuşamını görünüşünü örnek alıyor, görünüşe kanmanın, gereksizliğini anlatmak için de alçakgönüllülük örtüsüne bürünerek:

demekten kendini alamıyor. Gerçeğin özünü kavramak kolay değildir, özellikle tasavvuf alanında emek ister, uzun deneyim aşamalardan geçerek olgunlaşmayı, yetkin kişi (insan-ı kâmil) olmayı gerektirir. Ondördüncü-onbeşinci yüzyıllarda yaşamış bir insandan, çağımızda görülene benzer bir gerçekçilik beklemek doğru değildir, bu tür çığırların çağların bilimsel gelişimleriyle, uygarlık alanındaki başarılarıyla bağlantılı olduğu açıktır. Bizim için önemli olan Kaygusuz Abdal'ın tutumundaki yaşama yönelmedir. İslam düşüncesinde şeriata bağlılık alışkanlığı doğaya, yaşanan gerçeklere kapalı bir gelenek oluşturmuştur. Bu geleneğin özünü kuran da "değişmezlik"tir. Bu nedenle, birkaç ozan, doğacı bilge dışında islam toplumunda devrimci atılım doğma olanağı bulamamıştır İran'da, başta Ömer Hayyam (öl. 1135?) olmak üzere özgün, gerçekçi ozanlar yetişmiştir. Türk yazınında ise, özellikle halk şiirinde, böyle bir uyanış, yaşama bağlılık görülmektedir. Tasavvuf çevresinde kalan ozanlar arasında yaşama en yakın olanı Kaygusuz Abdal'dır diyebiliriz (o çağda). Onun yaşamla yakınlığı içinde yetiştiği Bektaşilik'ten gelmiştir kanısındayız. Bu eğilimi, onun izini süren Hatayi, Pir Sultan Abdal, Seyrani gibi ozanlarda da görebiliriz. Tasavvufa gönül vermelerine karşın bu ozanların koşuklarında yaşama sevincinin, yaşama bağlılığın bütün izlerini görürüz. Kaygusuz Abdal'ın, Yunus Emre'den esinlendiği, şiirlerinin karşılaştırmalı incelenmesinden anlaşılmaktadır. Ancak, onun Yunus Emre'ye bütün yönleriyle bağlı kalmadığı, doğaya daha yakın bir ozan olduğu da tartışılmaz. Yunus Emre öncüdür, Kaygusuz Abdal ise bir akımın, tekke yazınında bir anlayışın kurucusudur. Şiirine değer kazandıran, ilgi alanını genişleten bu özgünlüktür. Yunus

Emre, daha çok, düşlediği bir evrenin özelliklerini vurgular, ölümsüzlüğü bu ölümlü yaşamın dışında arar. Kaygusuz Abdal ise, yemenin içmenin yanında gezmenin, doğayı tanımanın tadını çıkarmayı da sever. Şiirlerinde gezdiği yerlerin yemekleri, yağları, eti, kaymağı ballandırılarak anlatılır. Yunus Emre'de bu tür doğal izlenimleri bulmak pek kolay değil. Öte yandan Yunus Emre'nin esrara tutkunluğu da yoktur; kadınlarla ilgili yakınma, kız-gelin özleme gibi doğal eğilimler görülmez onda. Bu özgünlük Mevlânâ'da da bulunmaz, oğlu Sultan Veled'te de. Sultan Veled'in yemekle, açlıkla ilgili birkaç dizesi varsa da, Kaygusuz Abdal'ın özgünlüğünden uzaktır.

Kaygusuz Abdal'ın yaşamla ilgili başka bir özelliği de, belirli bir konuya saplanıp kalmamasıdır. Böreğin yanında pilâvı da sever, bal-kaymakla yağı yanyana götürür. Kadından yakınırken kıza-geline eğilim gösterir. Öte yandan esrarın etkisinden kıvanç duyar. Değirmene gider, alışveriş yerlerinde gezer, kazı kazanda kaynatıp yemeyi yeğler, ikiyüzlülerin içini dışına çevirmek için hayvan satar, üzümlü bağlarda dinlenmeyi, sulu şeftalileri sever. Bunlar, bir ozanın yaşama ortamını anlamaya yarayan nesnelerdir. Ozan, nesnel alana yöneldikçe doğanın kucağına girer, nesnel olandan uzaklaştıkça da doğadan kopar. Kaygusuz Abdal doğadan kopmayan, doğada düşündüğünün bilincine varan bir ozandır.

Eğitim

Kaygusuz Abdal'ın şiirleri arasında, tarikata giren, olgunlaşmak isteyen kişinin eğitilmesi (edeb öğrenmesi) sorununun bulunduğunu da biliyoruz. Eskilerin "edeb" diye niteledikleri bu eğitim "saygı" kavramı üzerinde yoğunlaşır. Bilimin başı saygıdır, bilimin özü saygıdır, bilimin ereği saygıdır gibi öğütler, özdeyişler islam çevrelerinde yaygındır, ancak yalnızca şeriatın bir buyruğu değildir. Eğitimin amacı kişinin kendini bilmesi, "insan" denen varlığın özünü, değerini kavramasıdır, bir de alçakgönüllülüktür. Kaygusuz bu sorunu çok açık bir söyleyişle dilegetirir:

İy özin insan bilen
Var edeb öğren edeb
İy edeb erkân bilen
Var edeb öğren edeb

.....
Edeb gerekdür kula
Tâ işi temiz ola
Edebsüz girme yola
Var edeb öğren edeb

Kaygusuz Abdal uyan
Işkı bil ışka boyan
Şöyle dimişdür diyen
Var edeb öğren edeb.

Tarikat düzeninde "edeb" sözlükteki anlamı dışında daha kapsamlı olarak söylenir, saygı, sevgi, yol, yöntem, kural gibi karşılıkları vardır. Nitekim tarikata girmek isteyen bir kimsenin ilk geçme gereğinde olduğu aşamalardan biri de "edeb"i öğrenmek, bütün davranışlarında "edeb"i kılavuz edinmektir. "Edeb"le bağdaşmayan bir davranış, bir eylem kınanmayı, aşırılığa varırsa birlikten kovulmayı gerektirir. Kaygusuz Abdal, bu konuda, bütün yapıtlarında özendirici sözler söyler, kişinin olgunluğa erişmesinde, eksikliklerden arınmasında "edeb"in önemini vurgular. Bu onun özgün bir buluşu değil, içinde bulunduğu kuruluşun yapısı gereğidir. Bütün Alevi-Bektaşi yazınında saygının değeri bilinir, öğütlenir. Dahası "edeb Yâ Hû" diye yeri gelince uyarınak da bir tarikat geleneğidir. Bu geleneğin Yunus Emre'de bile geniş bir önem taşıdığı biliniyor. Ozan, kişinin özünü bilmesini, bir insan olarak ortaya çıkmasını "edeb"e bağlıyor, insanı onunla özdeşleştiriyor. Biz, burada Kaygusuz Abdal'ın tinsel tutumunu göz önünde bulundurarak, eğitim kavramı karşılığında alırken bilgi edinmeyi, belli bir konuda ilerlemeyi de anlıyoruz. Yine tasavvuftatarikatta bilgisiz (irfansız) "edeb" olmaz denir, böylece bu Arapça sözcüğün anlamsal içeriği genişletilir. Nitekim Kaygusuz Abdal da "edeb gerekdür kula" derken bu eğitimsel anlamı göz önünde tutuyor olmalı.

Tıfıl gibi dembedem
Dambu dumbu söyleme

dizelerinde, daha önce söylendiği gibi, ölçülü olmanın gereği açıklanırken saygılı (edebli) davranmaya da değiniliyor.

Tapanlanmış tarlada
Doğru yürüyemeyen

gereğince yetişmemiş, eğitilmemiş (edeblenmemiş) kişinin durumunu anımsarız. Kaygusuz'un bu konuda daha açık seçik dizeleri vardır, onun:

Bir kaz aldım ben karıdan

dizesiyle başlayan uzunca koşuğunda da eğitim (edeb) sözkonusudur. Dahası bütün öğretici koşukları eğiticidir. "Gevhernâme"de geçen şu dizeler de eğitim (edeb) sorununun önemine değinir kanısındayız:

Yol içinde alçağa ko menzilün
Tâ ki hallolmak dilersen müşkilün
.....
Toprak olmayınca gevher olmadı
Toprağa düşen güher hiç solmadı.

Alçakgönüllü olmayı öneren dizeler bütün insanlar için geçerli bir anlam içeriğiyle doludur.

Bilinçaltı Evreni

Kaygusuz Abdal'ın şiirleri, bir bütünlük içinde ele alınırsa, onun yaşadığı döneme değin, Türk yazınında görülmeyen bir şiir anlayışıyla, bir anlatım özelliğiyle karşılaşılır. Doğa varlıklarını değişik kılıklara sokarak anlatması, insan davranışlarıyla özdeşleştirmesi, yalnızca yerici, alaycı, güldürücü bir tutumun ürünü değildir. Kaygusuz Abdal bilincin denetiminden uzak kalan bir insan gerçeğini de vurgulamakta, içten dışa taşan duyguların bütün us ilkelerini aşan özelliklerini sergilemektedir. İnsan biri duygu, öteki us olmak üzre iki odağın egemenliği altındadır. Duyguda ölçülerden sıyrılma, başıboşluk diye nitelenebilecek bir özgürlük, dahası bir taşkınlık vardır, bilincin ışığı altına gelerek seçme, ayıklama, düzenleme eğilimi yoktur. Us ile belli, değişmez, genel geçerlik taşıyan ilkelerin, kuralların şaşmaz odağıdır. Usun denetimi altında ölçüsüzlüğün, taşkınlığın, dengesizliğin, başıboşluğun yeri yoktur. Bütün tepkiler, içtepiler, duygusal eğilimler usun denetimi altına girince dinginlik, ölçülülük, denge durumu başlar. Duyguları açıklamak, yorumlamak, anlamlaştırmak bile usun denetimi altındadır. Usun duygulara egemen olduğu yerde ölçü, denge, tutarlılık başlar. Duyguların usa egemen olduğu yerde kuralın, ölçünün, dengenin anlamı kalmaz, insan bir taş-

kınlık varlığı olarak ortaya çıkar. Bu da bir insan gerçeğidir.

Kaygusuz Abdal'ın yapıtlarında duygu-us karşıtlığı bütün çıplaklığıyla görülür. Ozan kimi yerde usun, kimi yerde duyguların etkinliği altındadır, belli bir odakta çakılıp kalmamıştır. Özellikle doğa varlıklarını insan eylemlerine dönüştürerek devindirdiği şiirlerinde şaşılası bir özgünlük gösterir. Usun denetimi altında söylediği anlaşılan şiirlerinde ise geleneğe, çevrenin inanç düzenine bağlıdır, burada önemli sayılabilecek bir yaratı özgünlüğü yoktur. "Dolabnâme", "Minbernâme", "Gevhernâme" gibi uzun şiirlerinde bir gelenek ozanıdır, okuyucuyu şaşırtıcı, düşündürücü bir özgünlük yoktur. Gazel türündeki şiirlerinin çoğunda da durum öyledir, biçimsel yönden şiir geleneğine uyulmuştur. Özellikle öğüt niteliği taşıyan konuları içeren, eğitici özellikteki şiirlerinde yenilik çok azdır, o da söyleyiş-anlatım türünde görülür. Oysa parmak sayısına göre düzenlenen şiirlerinde geleneği aşan, insanın içini dışına çevirmeyi amaçlayan bir özellik görülür, özgünlük de bunlardadır. Bu şiirlerinde, Kaygusuz Abdal, yazınımızın benzeri görülmeyen bir ozanı olarak okuyucunun karşısına çıkıverir.

Özgün içerikli şiirlerinde us ilkeleri bir yana bırakılır, bilincin denetleyici gücünden kaçılır, büsbütün özgür bir alana girilir. Bu alanda Kaygusuz Abdal, günümüzün diliyle, "gerçeküstücü" bir ozandır. Bu şiirlerde bilincin baskısı altına konulmuş duygular, izlenimler bir süzgecin deliklerinden dökülen su gibi dışa doğru akar, ozan içini, bilinçaltını anlatan, anlatmasa bile gün ışığına çıkaran bir durumdadır. Bilinçaltı ülkesi değme kişinin özgürce dolaşabileceği, değme bilginin gezebileceği bir alan değildir, orada usun yerini izlenimlerin karmaşası, üstüste yığılan algılar, birbiriyle sarmaş dolaş olmuş duygusal birikimler alır. İnsan, bilinmeyen bir varlık olarak, kendi benliğini belirleyen

sınırların dışında görülür, duyguların hızı anlayış gücünün etkinliğini kırar, üstünden aşıp geçerken bambaşka bir uzayda uçmanın tadını çıkarır.

Kaplu kaplu bağalar
Kanatlanmış uçmağa
Kertenkele derilmiş
Diler Kırım geçmeğe

dizeler bilincin denetiminden uzak kalmanın kıvancını yaşayan bir duygunun ürünüdür, usun bu alana girecek gücü yoktur. Ozan, kendi bilinçaltında dolaşırken doğanın koşullarına uyma gereği duyamaz, genel geçerlik kazanmış ölçülere, tartılara uyamaz, içten gelen dalgaların yüzeydeki yansımalarını söylemekten kendini alamaz. Ozan, ister esrar çeksin, ister kaymak, helva yesin bilinçaltının taşkınlığı karşısında akarsuya kapılmış gibidir, yüzerek kıyıya çıkma olanağı kalmamıştır. Bu durumda:

Edirne minaresi
Eğilmiş su içmeğe

demenin sakıncası, kınanılacak bir yanı yoktur. Bu minare su içmek için eğilebileceği gibi kanatlanarak güneşe doğru uçmaya çalışan bir *İcarus* da olabilir, (*) başına gelecekleri önceden kestiremez.

Kelebek buğday ekmiş
Manisa ovasına

(*) *İcarus*, söylencede, mumdan kanatlar takınarak göklerde uçmaya başlamış, babası güneşe yaklaşmamasını, kanatlarının eriyeceğini söylemiş, ancak duygularının-kıvancı etkisinde kalan genç İcarus bu öğütü dinlemeyip güneşe doğru yükselince kanatları erimiş, denize gömülmüş

gibi dizeler ancak bilinçaltından yükselen bir duygusallığın, güçlü bir fışkırmanın ürünü olabilir. Kaygusuz Abdal, bilinçaltını bilinç yüzeyine çıkarırken ne yaptığını biliyordu, söylediklerinin bir bunalım sonucu olmadığının anlamını kavramıştı. Bu nedenle, bu şiiri kuru bir tasavvuf ürünü saymak, onlarda tasavvuf sorunlarını aramak da gereksizdir. Bu tür şiirlerinin kimi dizelerinde tasavvuf kavramları vardır, ancak şiirin bütünü bir tasavvuf inancının ürünü değildir.

Bülbüle gülzâr gerek
Tûtiye şeker gerek
Sarrafa gevher gerek
Lâilâhe illallah

dörtlüğünde son dizenin, ötekilerle bağlantısı yoktur, dize boşlukta kalıyor. Bülbül, tûti (papağan), sarraf sözcüklerinin ne tasavvufla, ne de birbiriyle bağlantısı vardır. Bülbül gülbahçesinde öter, papağan şeker yer, sarraf ise değerli nesnelerle uğraşır. Üç ayrı durum, üç ayrı anlam ortamı. Bunları "lâilâhe illallah"la birleştirecek, özdeşleştirecek bir içerik yok. Yorumcunun çıkaracağı anlamla ozanın düşündüğü varsayılan anlamı uzlaştırmak için elimizde güvenilir, geçerli bir kanıt yoktur. Yorumcu, bu dizeleri yorumlayıp uzlaştırmaya çalışırken, ozanın değil kendi bilinçaltını bilinç yüzeyine çıkarıyor, buna da "içinden geçeni söylemek" karşılığı "bu anlamı içeriyor" diyebiliyoruz. Oysa, apaçık bir bilinçaltı kalıntısıdır burada yorumcunun açıklamaya çalıştığı anlam.

Bilinçaltının başlıca özelliği çelişkiye kapalı oluşudur, orada çelişkinin anlamı yoktur. Bilinçaltı bir yı-

ğınlaşmadır, belleğin çekmecelerine düzenle, özenle yerleştirme değildir. Orada:

Bir kaz aldım ben karıdan
Boynu da uzun borudan

dizeleri bir birikimi, yığınlaşmayı yansıtır, düzenli yerleştirmeyi değil. Bu nedenle bu dizelerde tutarsızlık, çelişki aranmaz, tasavvuf konusunda özel bir yorumu da gerektirmez. Ozan, "karıdan" aldığı kazı "kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz" derken bir çelişki düşünmüyor, içinden geleni dilinin ucundan dışa akıtıyor, kendinde bir düşünsel boşalma oluyor, tedirginliğini gidermek istiyor da diyebiliriz.

Ey Emir Efendi bana
Dahı namaz sorar mısın

dizeleriyle başlayan koşuğunu söylerken ne gibi bir ortamda bulunduğunu saptayacak durumda değiliz. Yorumcu ortaya atılıp: birisi ozana namaz kılıp kılmadığını sormuş, onu dine aykırı davranmakla yermiş, o da içtenlikli bir müslüman olduğunu kanıtlamak için bunları söylemiş, biçiminde bir açıklama gündeme getirebilir. Ancak bu açıklamanın geçerliğini kanıtlayacak bir öğe bulmak olanaksızdır, burada. Ozan, bunları durup dururken, alay olsun diye söylemiş denirse, bu karşısavı kim, neyle çürütecek?

Bekle gönül bostanın
Susığın girmesin
Key sakın uçursun
Kandili minareden

dörtlüğünde anlam bütünlüğü, ancak alaylı söyleyiş gündeme getirilirse, aranabilir. Gerçekte ne gönül bos-

tanı vardır, ne orada otlayacak manda (susığırı), ne de minareden uçacak kandil. Bu dört dizenin içerdiği dört çelişki bilinçaltında tartışılamayan bir yığınlaşma, bir düzensiz birikimdir. Bilinçaltı kendi düzenini kendisi kurmuş, başka bir kural tanımamıştır. Bu dizeler bilinçaltı verilerinin ne denli etkili olduğunu gösteriyor. Ozan burada belli, bilinçli bir sorunu gündeme getirmiyor, alaycı dilinin gücüyle karanlıkta kalmış izlenimleri sergiliyor. Bu dizelerin geçtiği koşuğun bir yerinde, bu dizelere ters düşen, ölçülü, anlamlı dizeler söylüyor:

İnsan nûr-i kadîmdir
Hasta değil hekimdir
Sen dahı insan isen
Anla bu esrâreden

bu dörtlük bilinçlidir, anlamlıdır, insanın tasavvuf bakımından önemini, değerini vurguluyor. Oysa, yine bu koşuğun sonunda:

Kaygusuz'un hüneri
Helva vü büryan yemek
Andan özge hüneri
Umma bu bîçâreden

dörtlüğü yeralıyor. Yukarda öğütleyici, öğretici, aşağıda alaycı, alçakgönüllü, bilisizliğini öne süren bir ozan. Dörtlükler arasında anlamsal bütünlük yok. Ancak dilin alaycılığı çelişkileri silip süpürüyor.

Bin batmandan olsa kazan
Ustager değil mi düzen
Hayranlık esince cana
Bengilik de gereğ olur

dörtlüğünde de anlam bütünlüğü dilin alaycı içeriğine dayalıdır, gerçeklerle ilgisi yoktur. Yeryüzünde "bin batman kazan" olamaz, böyle bir kazanı düzenleyecek usta (ustager) da bulunamaz. Oysa bunların hepsi bilinçaltında kolaylıkla toplanabilir, gezinebilir, bir engel çıkmaz. İmdi, Kaygusuz Abdal'ın bu tür şiirleriyle, gazel düzenindeki şiirlerinde geçen, kimi dinle ilgili deyişleri göz önüne getirerek onu bilinçli bir şeriat yanlısı sayma, esrar içmediğini, bu kavramın bir tasavvuf görüşünü yansıttığını söylemek okuyucuyu anlayışsız, açıklamaları, yorumları gerektiren bir kimse diye nitelemektir.

Bir aksacık karınca
Kırk batman tuz yüklemiş
Gâh yorgalar gâh seker
Şehre gider satmağa

bu tür söyleyişlerde tasavvufa yönelik, bilinçli bir anlatım aramanın, ozanı belli bir inanç ortamına sıkıştırarak özgünlükten yoksun kılmanın gereği kalmamıştır. Çağımızın gerçeküstücü ozanlarını düşünelim, onların şiirleriyle Kaygusuz Abdal'ınkiler arasında eleştirel bir karşılaştırma yapalım, alacağımız sonuç bilinçaltı verilerinin etkinliğini kanıtlar. Araştırmacının görevi incelediği ozanı bir "yere koymak" değil, onun "yerini bulmak"tır, ozanı anlamanın biricik yolu yöntemi budur. Bunu başarabilmek için de düşünme akışının önüne dikilen önyargı türünden engelleri aşmak, bir yana atmak gereklidir.

Kaygusuz Abdal Türk yazınında yalnızca bir tasavvuf ya da islamcı ozan değildir, bilinçaltı birikimlerinin konu edilmesinde öncü durumda olan bir kişidir, bir kılavuzdur. Onun bu özelliği çağlar boyunca gözden kaçırılmış, şiirlerinin alaycı-güldürücü dili üzerinde durulmakla, onlara özenilmekle, öykünül-

mekle yetinilmiştir. Bu özelliği, ondan önce yaşamış, ona ışık tutmuş Yunus Emre'nin kimi şiirlerinde bulmaktayız.

Türkçeye Bağlılık

Türk dilinin küçümsendiğini, yerildiğini, özlü şiir söylemeye elverişli olmadığını Osmanlı tarihi boyunca sergilenen örneklerden anlamak kolaydır. Türk dilinin dışlanması Selçuklular döneminde başlamıştır. Bu dışlama eylemine şiir yazan padişahlar bile katılmıştır. Yunus Emre'nin dilini yermek, kötülemek nerdeyse yasal bir alışkanlık olmuştur. Karamanoğlu Mehmed Bey'in çıkışı, padişahlar, varlıklı kesimlerin aydınları çevresinde pek etkili olmamıştır, saygın bir yazın anısı niteliğinde kalmıştır. Selçukluların Farsçayı yasa dili olarak gündeme getirmeleri, Osmanlıların bilim dili diye Arapçaya gönül vermeleri "Türk" sözcüğünün değişik anlamlarda yorumlanmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı aydını Türk denince eğitilmemiş, kaba saba davranan, büyük illerde değil kırsal kesimlerde, köylerde yaşayan Türkleri anlamıştır, buna kimi yerde "Türkmen" demiştir. *Aşık Paşa* (öl. 1332) bir şiirinde:

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahı bilmez idi bu dilleri
İnce yolı ol ulu menzilleri

diyerek durumu açıklamaktan kendini alamamıştı. Bu düşünce, daha sonra, halk şiirini de etkileyen Kaygusuz Abdal'a yansımıştır. Onun, hangi amaçla, salt Türkçeye yöneldiğini şiirlerinden, özellikle parmak sayısına dayananlardan anlamak kolaydır. Ancak bunu bir görüş olarak öne sürmesi ilginçtir. Abdal Musa çevresinde toplananların salt Türkçe konuştuklarını anlamak güç değil.

Türk dilin tanrı buyurdı Cebrâil
Türk dilince söylegil durgit digil

dizelerini "Gülistan" adlı şiirinde buluyoruz. Burada Türkçe konuşmakla tanrının buyruğu arasında bir bağlantı kuruluyor, Türkçe yüceltiliyor, Türkçe söyle, açık konuş anlamına gelen bir içerik var. Tanrı, Cebrâil'e sen "Türkçe konuş" diyor (anladığımıza göre). Kaygusuz Abdal bunu neden, hangi etkiler altında söylemiş bilemiyoruz, iş yine yoruma kalıyor, ancak Türkçeye önem verdiği, Türklere kendi dillerince seslenmek istediği belli. Onun şiirlerini, düzyazılarını incelediğimizde, az da olsa, bu dizelerin içeriğine uyduğunu anlarız, izini sürenlerin çoğunda da halk diliyle konuşmak bir gelenek niteliğindedir. Şimdi, bir de, ondan sonra yaşamış Osmanlı aydınlarının Türk dili konusundaki dizelerinden birkaç örnek verelim:

Değme etrâk ne bilsün gam-ı aşkı Adlî
Sırr-ı aşk anlamaya haylice idrâk gerek

bu dizeleri söyleyen kişi *Adlî* tapşırmasını kullanan Sultan İkinci Bâyezid'tir. *Etrâk* (Türkler) kabadır, aşk gibi ince duygulardan anlamazlar, aşkı anlamak için anlayışlı, ince duygulu olmak gerekir.

Türk'e Hak çeşme-i irfânı haram itmişdir

dizesini söyleyerek, tanrının Türk'ü bilgisel anlayıştan yoksun kıldığını ileri süren Osmanlı ozanı Nef'î'dir.

Ser-efrâz itmese ilmin tâcı
Türk'ün asılmak olur mi'racı

bu dizeler de Atâyi adlı divan ozanınındır, Türk'ün ancak asılmakla yükselebileceğini söylüyor. Oysa onun bulunduğu çevreyi besleyen, ununu, yağını, sütünü sağlayan Türk dediği Anadolu köylüleridir.

Nedir bildin mi sen âlemde Türk'i
Ola eğninde kürki başında börki
Ne mezheb bile ne din-ü diyanet
Yumaz yüzin ne abdest ü taharet

Fakırî adlı divan ozanı da Türk'ü yüzünü yıkamayan, abdest almayan, suyla arınmayan, din, mezheb bilmeyen kaba bir kimse diye görür. Peki, Türk bunları bilmiyorsa Anadolu'yu kimler islamlaştırdı?

Başına tâc aldı çıkdı ol pelid
İtdi bî-idrâk etrakı mürid

Hoca Sadeddin Efendi bu dizeleri söylerken Türkleri anlayışsız, görgüsüz, kaba (pelid) diye nitelemekten kaçınmıyor.

Türk ehlinin ey hâce biraz başı kabadur

divan ozanı Bâkî Efendi de Türk'ü böyle kaba, anlayışsız bir kimse diye görür. Bu örnekleri istediğimiz nicelikte çoğaltabiliriz, sonuç değişmez.

Yapıtları

Elimizde bulunan kaynaklara göre, Kaygusuz Abdal'ın yapıtları kesin olarak saptanmış, gün ışığına çıkarılmış değil. Üstelik yapıt (eser) denince, günümüzde anlaşılan ürün de anlatılmıyor. Uzunca bir şiir, birkaç sayfalık düzyazı bağımsız yapıt kapsamına alınıyor. Sözgelişi "divan" denince içinde ikiyüze yakın şiirlerin toplandığı bir bütün anlaşılıyor, kimi araştırıcılara göre bu derlemede ikiyüzü aşkın şiir vardır, ancak bütün yazmalarda böyle değil. Onun *Gülistan*, *Minbernâme*, *Gevhernâme*, *Dolabnâme*, *Mesnevi* (Baba Kaygusuz), gibi uzun şiirleri birer ayrı yapıt niteliğinde sunuluyor. Oysa, bunların hepsi bir araya getirilince orta boyda bir kitap ortaya çıkıyor. Öte yandan Budalanâme, Kitab-ı Muglâte, Vücudnâme gibi düzyazı yapıtlarının özelliği de öyle. Ozan bir konuyu, ufak boyutlu bir çalışmada toplamış, başlığını koymuş. Konu bağımsız, ancak bir yapıtın bölümleri de olabilir. Araştırıcı, bunların hepsini ayrı içerikli birer yapıt diye nitelerken, çok özel bir anlama bağlanıyor. Bunlara bir de Kaygusuz Abdal'la ilgili, onun sözlerinden esinlenerek düzenlenmiş yazıları da eklersek sonuç nicelik yönünden kabarık görülür.

Önemli olan, yazın tarihi bakımından ilgi uyandırması gereken, bu yapıtların sayısı değil içerdiği sorun-

lardır. Bu sorunları, dilimizin döndüğünce, bu çalışmamızda sergilemeye çalıştık, yazınımızda yaygın bir geleneğe uyarak kendi düşüncelerimize uygun düşenlere ağırlık vermedik. Kaygusuz Abdal, bir şiirinde işlediği konunun benzerini düzyazılı ürününde de elealıyor, değişen sorun değil soruna giydirilen giysinin gövdeye uygun gelen biçilip dikilmesidir, yazı değişik biçimde bir gömlektir. Sözgelişi *Gülistan* adlı şiir varlık birliği inancını işler, ilk yaratılış olayını anlatır, sonra tasavvuf alanında dolaşır, değişik konulara değinir. Şiirlerinin içtenlikli, deyiş özelliği taşıyan "mesnevi" adıyla anılanı da tasavvufla ilgilidir. Ozan yer yer derinleşir, yer yer sığlaşır, kimi dizelerde gelenekçi, kimi dizelerde özgündür, ancak konular yeni değildir. Gazel türünde şiirlerinin toplandığı "divan"da belli bir konu yoktur, tasavvuf yer yer ağırlık kazanır, insanla tanrı bağlantısı, tanrısal nitelikler, insanı etkileyen duygusal görüntüler bütün şiirlere serpiştirilmiş durumdadır. *Minbernâme*'de kişinin anlayış ölçülerini bilmesi, kendi benliğinin anlamını kavraması, başka benlerle bağlantısı birer öğüt niteliğinde öğretici bir düşünceyle sergilenir, yine tasavvuf beğenci ağırlık kazanır.

Gevhernâme ise, daha önce açıklandığı gibi, varlık birliği görüşünü akıcı bir şiir diliyle işler. Yapıtta peygamberi bir inciye benzeterek övmek ilgiyi çekmek içindir, ozanın gerçek amacı tanrı-insan özdeşliğini vurgulamaktır. Kimi yorumcuların sandıkları, açıklamaya çalıştıkları gibi islam dininin değişmez koşullarını, değişmezliğini savunmak değildir. Peygamber burada bir "örnek insan" niteliğini taşır. *Budalanâme* önemli bir konu özelliği taşımaz, düzyazının ozana özgü düzenlenişini gösterir, bir de tasavvufun ortaçağ felsefesinden beslenen us kavramını, insan yaşamının değişik gelişim evrelerini işler. Söyleyiş dışında bir yenilik getirmez.

Kitab-ı Muglâte, düşsel içerikli bir yapıttır, düz-

yazıdır, bir dervişle düşünde karşısına çıkan şeytan arasında geçen sürtüşmeyi konu edinmiştir, içinde yer yer içtenlikli şiirler vardır. İşlenen konuyu kişinin kendine dönüşü, kendini bilmesi oluşturur: " Bu derviş durur dört yana bakar görür ki hiç kimesne yok. Yalnız özidür, tek ü tenhâ öz haliyle danışub ayıttı: yabana gitmekden yola gitmek yahşidür." Dil böyle kolay bir söyleşiyle sürer gider. Varılan sonuç kişinin kendine gelmesi, kendini bilinç ışığında bulmasıdır. Varlık birliği görüşünün işlendiği bellidir. Nitekim:

Âlem küllî vücûddur cân ben oldum
Vücûd cân câna cânan ben oldum

dizelerinden de varlık birliği inancının benimsendiği anlaşılır.

Vücûdnâme'nin ilginç bir özelliği, özgünlüğü yoktur, ortaçağ anlayışına göre insan gövdesini oluşturan öğeler (el, kol, yüz, kulak, alın, boyun, göz, göbek, erkeklik aygıtı gibi) türlü gövde bölümlerinin anlamları, işlevleri, tinsel bakımdan önemleri, düşsel imgeleri anlatılır. Bu yapıtın Kaygusuz Abdal'ın bağdaşır bir içeriği yoktur, bize göre. Bir de *Risale-i Kaygusuz Abdal* adlı yapıtı vardır, bunun bir çeviri olduğu da söylenir.

Bu yapıtlar arasında, Kaygusuz Abdal'ın kişiliğini, bir ozan olarak önemini, özgünlüğünü saptamaya yarayan yalnızca şiirlerinin toplandığı dergidir. Nitekim onun günümüze kalmasını, çevresinde birçok ozanın, yazarın toplanmasını, ardıllarının yetişmesini sağlayan bu şiirlerdir. Kur'andan, hadislerden aktarılan birkaç ufak bölümü de içeren bu düzyazılı yapıtların hangi düşünceyle yazıldığını saptamak bile kolay değildir. Ozan, özgün düşüncelerini şiirlerinde yeterince açıklamış, sergilemiştir. Ancak, din konularını işleyen, özellikle onun şeriat yanlısı bir ozan diye gösterilmek istenmesine yarayan şiirlerinde de bir yenilik,

Kaygusuz Abdal'a yaraşır etkinlik bulmak güçtür. Bunun başlıca kanıtı da o tür şiirlerinin yazılı kaynaklarda kalışı, yayılma gücü gösteremeyişidir. Demek bu tür şiirleri pek etkili olmamış, ilgi çekmemiştir, çağında bile.

Kaygusuz Abdal konusunda araştırmaları, yayınları olan Abdülbakı Gölpınarlı, bu ozanın yapıtlarını: "*Divan* (aruzla yazdığı şiirler biraraya toplanmış ve adına Kaygusuz Sultan Divanı denmiştir), *Nefesleri* (şimdiye kadar toplanmamıştır), *Dolab-nâme* (aruzla yazılmış uzunca ve dolaba sualle dolabın cevabından meydana gelmiş iki kısımdan mürekkeb bir mesnevidir), *Yaş-nâme* (hece vezniyle ve dörtlüklerle yazılmış uzunca bir manzumedir), *Caferiyye* (gelecekte vuku bulacak hadiselere ait bir mesnevidir. Kaygusuz'un olmadığı ve ona izafe edildiği zannındayız), *Budalânâme* (mensurdur. Kendisi, baş taraflarında eserini Defter-i Budalâ, delil-i âşık-ı şeydâ, gibi adlarla anar. Bazı yazmalarda *Dil-güşâ* adı da görülmektedir. Birkaç kere taş basmasıyla basılmıştır), *Muglata-nâme* (mensur bir risaledir), *Esrar-ı Huruf* (küçük ve mensur bir risaledir), Kaygusuz'un bunlardan başka eserleri de olsa gerektir." diye yazmıştır (*).

Abdülbakı Gölpınarlı'nın bu konuda, yazın tarihi bakımından, söylediklerine yeni katkılarda bulunabilecek durumda değiliz. Burada adı geçen yapıtların hepsi, İstanbul'da değişik kitaplıklarda yazma olarak vardır. Yazmalarda bulunan şiirler ise yer yer birbirini tutmamakta, kimi dizeler, dörtlükler büsbütün değişikliğe uğratılmış durumdadır. Yine bu bilginimiz, Kaygusuz Abdal'ın "risaleleri ve şiirleri"nin toplu olarak bulunduğu dergiyi bildirirken, "Nuriosmaniye K. 4904 no, hicri 940" ekini vermektedir. Bu dergi 1533' te düzenlendiğine göre, Kaygusuz Abdal'ın ölümünden

(*) Abdülbakı Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal Hatayi Kul Himmet*, 1953. s, 9-11.

aşağı yukarı yüzyıl sonradır. Bu konuda verilen kaynaklar değişmiyor. Biz, Doç. Dr. Abdurrahman Güzel'in yayımladığı, Kaygusuz Abdal'la ilgili: *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, 1983, ile *Kaygusuz Abdal*, 1981. adlı yapıtları da inceledik, önemli bir yenilik bulamadık.

Kaygusuz Abdal'ın yapıtları kimi yerde toplu, kimi yerde dağınık olarak, İstanbul'da Süleymaniye, Millet, Nuriosmaniye, Üniversite, Atatürk (Belediye) kitaplıklarında vardır. Daha önce yeterli önbilgisi olmayan bir kimsenin, yalnızca İstanbul kitaplıklarında bulunan yazmaları karşılaştırarak, eksiklikleri, yazılıştaki değişiklikleri düzeltebilmesi için en az üç-dört yıl gerekir. Buna bir de yazmalarda sık sık karşılaşılan yazı değişiklikleri eklenirse iş daha da güçleşir.

Kaygusuz Abdal'ın düzyazılarında söylediklerini şiirlerinde yinelediğini ileri sürmüştük. Bu konuda da birtakım güçlükler vardır. Yapıtlarının hangisi önce, hangisinin sonra yazıldığını bilemiyoruz (bir iki şiiri dışında), bu nedenle onun düşünce yönünden geçirdiği gelişim evrelerini, hangi evrede kanı değiştirdiğini, hangi dönemde Bektaşilik'le yakınlık kurduğunu saptayacak durumda değiliz. Bu özgün ozan, hangi yaşlarda şeriat yanlısı olmuş, hangi yaşlarda kendini tasavvufa vermiştir belirlemek güçtür. Bu konuda ileri sürülen görüşlerin hepsi birer varsayım olmaktan öteye geçemez.

Öte yandan, Kaygusuz Abdal'la, yapıtlarıyla ilgili ufak çaplı yazılar yayımlanmıştır, ancak bunlarda da ozanın düşünsel evrenini aydınlığa kavuşturacak nitelik taşıyanı yoktur. Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinin, birtakım değişikliklerle yazmalarda bulunması, iyi bir araştırıcı için gerçeği saptamaya, ozanın özgünlüğünü göstermeye engel değildir. Bizim, gördüğümüz oranda, bu ozanın düşüncelerini çarpıtan, başka bir görüş alanına çekerek gerçeğinden uzaklaştıran yazım ayrı-

lıkları değil, yapıtlar üzerinde çalışanların önyargılarıdır.

Burada başka bir konuya daha değinelim. Kaygusuz Abdal'ın elimizde bulunan yapıtları incelendiğinde başat konunun tasavvuf olduğu görülüyor. Bu arada din, şeriat sorunlarına değindiği açıksa da bu alanda alaycıdır, kılavuzu yine tasavvuftur. Onun, yapıtlarını konularına göre ayırmadığı, bir yapıtta birkaç konuya birden değindiği okuyucunun gözünden kaçmaz. Bütün yapıtlarında ağırlığı tasavvufa vermesine karşın, onu da düzenli bir anlayışla, sorunlara ayırarak incelememiştir, hep bir Ozan olarak kalmayı yeğlemiştir. Düzyazılarında bile söyleyişleri ozancadır; bilgince değildir. Bu tutum onun benimsediği yöntemden, yoldan gelmektedir. Onun taşkın bir ozan olması, bilimsel konular üzerinde kılı kırk yararcasına çalışmasına, ayrıntıları eleştirel bir süzgeçten geçirerek açıklamasına engeldir. Bu yazış türü bir ozan için eksiklik değildir. Ozanın sunduğu düşünceleri bütün yapıtlarını inceleyerek ölçülü, düzenli bir biçimde sergilemek araştırıcıya düşer. Bu yapıtlarda sergilenen düşüncelerin dağınıklığı tür bakımından varsıllığını göstermez. İşlenen konu değişik değildir, birdir. Ozan bu konunun ayrıntılarını da şiirinin bütünü içinde veriyor. Bu nedenle bütün yazılarını okuma gereğini vurgulayanlar vardır. Bu doğrudur, ancak araştırmacının, yapıtların sayısı oranında özgün sorun, özgün düşünce bulabileceği sanılmasın. Bu da bir eksiklik değildir, islam ortaçağında, ilkçağ Anadolu-Yunan düşüncesinde olduğu gibi, sorunları dizgeli biçimde düzenleyerek açıklama geleneği doğmamıştır. Tasavvuf yolunu seçen ozanların, aydınların çoğunda dizgeli düşünme gelişmemiştir, düşünceler birbirine karışır, üstüste yığılır, hangi düşüncenin nerede başladığı, hangi düşüncenin nerede sonuca bağlandığı kestirilemez. Sözgelişi Kaygusuz Abdal *Kitab-ı Muglate*'ye, *Budalanâme*'sinde olduğu gibi

düşlerle başlar, sonra tasavvuf konularına geçer, ancak belli bir konu üzerinde durmaz, daldan dala sıçrar. *Budalanâme*'de insan usunun yetersizliği öne sürülür, düşsel anlatımlarla konu genişletilir, *Kitab-ı Muglate*'de öyle, sorunların çözümü dervişin düşlerinde gördüğü görüntülerle bağlantılı kılınır. Bu tutum, bütün tasavvuf ozanlarında vardır, değişmez. Araştırmacı bu tür yapıtlardan düzenli, ölçülü bir sonuç çıkarmada çok güçlük çeker, gerçek konuyu yakalayamaz.

Kaygusuz Abdal'ın yapıtlarını sorunsal nitelikli görmek olanaksızdır, hepsinde ozanca tutumu ağır basar, konunun birdenbire ayakları yerden kesilir, çözüm düşlerin uçuş hızına bırakılır. Öyleki onun uzunca bir şiirinden bütün düşüncelerini çıkarına, özetleme kolaylaşır.

Evvel bu ten yoğidi can idüm ben
Kul degüldüm o dem sultan idüm ben
Vücûdum yoğ iken can gülşeninde
Gülistân-ı gül-i handân idüm ben

bu dörtlükte tasavvufun, Kaygusuz Abdal'ın odak düşüncesi sergilenmiştir, özellikle insanın varoluş sorunu açıklığa kavuşmuştur. Ozan insan-tanrı özdeşliğini, tasavvufun taban sorununu dilegetiriyor, yoruma gerek yok. *Kitab-ı Muglate*'de geçen bu görüş, değişmez, başka yapıtlarda da yinelenir. Ozan, düşüncelerini bir yapıtında bitirmez, hepsine dağıtır, oysa konuda bir yenilik görülmez.

Âlem küllî vücûddur can ben oldum
Vücûdda can ile cânân ben oldum
Sûretimi gören dir ki beşerdür
Sûretle sifât-ı Rahman ben oldum

dörtlüğü de *Budalanâme*'de geçer, konu değişmemiş, iki dörtlükte de ortak sorun insan-tanrı özdeşliği.

Kaygusuz Abdal menem cümledeki can menem
Evvel-ü âhır menem genc ü nihân bendedür

dizeleri de bu bölümde geçer. Bu dizeleri okurken Yunus Emre'yi anımsamamak elde değildir, bu da Kaygusuz Abdal'ın Yunus Emre'den ne denli etkilendiğine bir kanıt olabilir. İki ozanın görüşleri özdeş. Görülüyorki, Kaygusuz Abdal'ın yapıtlarının sayısıyla işlediği sorunların niceliği özdeş değil, bir konu değişik kitapçıklarda işlenmiş, bunlardan birini okumak bütün düşüncelerini öğrenmeğe yeter. Öte yandan, bu düzyazılı yapıtları değil de yalnızca şiirleri okunsa, yine bütün düşüncelerini öğrenme olanağı bulunur. Bunun nedeni de düşüncelerin sorunsal olarak, eleştirel nitelikte işlenmeyişidir.

İnsan-Tanrı Özdeşliği

Kaygusuz Abdal'ın insanla tanrı konusunda neler düşündüğünü, daha önce "Tanrı Kavramı", "İnsan Sevgisi" başlıklı bölümlerde özetlemiştik. Burada o özeti daha geniş bir sorun olarak yinelemeyi yararlı bulduk. Bunun nedeni de bu konunun çok tartışma götürmesi, insan-tanrı bağlantısının içinde evren sorununun da yeralmasıdır. Başka çalışmalarımızda evreni bağımsız bir konu olarak işlemiştik, ancak burada insan-tanrı bağlamında evrenin özel bir sorun diye gündeme getirilmediğini, Kaygusuz Abdal'ın yapıtlarında evrenle ilgili düşüncelerin insan-tanrı kavramları içinde eritildiğini anladık.

Kaygusuz Abdal'ın işlediği konular, daha önce de söylendiği gibi, yeni değildir, yeni olan onun ozanlık yanıdır. Nitekim bütün görüşlerinin en anlaşılır, özlü biçimde dilegetirildiği yapıtları da şiirleridir. Bu şiirlerde insanla tanrının özdeş oldukları, insanın nesnel varlığında tinsel bir kimlik taşıdığına inanılan tanrının somutlaşarak görünür duruma geldiğini anlamakta güçlük çekmeyiz. Bu ozana göre tanrıyla insan arasındaki nesnel özdeşliğin tabanı evrendir, duyularla algılanan, içinde, üzerinde yaşanan evren (âlem). Evren tanrısal varlığın nesnelleşmesiyle oluşmuş, görünür duruma gelmiştir, bu nedenle insanla özdeş yapı-

dadır. Evrenin nesnel varlığını oluşturan toprak-yel-od-su gibi, ilkçağ Anadolu-Yunan felsefesinden gelen, dört öğe insanın kuruluşunda da vardır. Bu dört öğe tasavvufa Yeni-Platonculuk çığırıyla geçmiştir. İşte Kaygusuz Abdal'da da bu öğretinin bütün oluş sorunlarını bulmaktayız, bu nedenle onun işlediği bu konuya yeni, özgün diyemiyoruz. Nitekim *Budalanâme*'de: "Amma bu Kaygusuz Abdal aydür ki *bu nefs* ki dirler âdemün nesidür ve neresindedür? anı bilen rabbini bilmiş ola. Bu âdem hod cümle yaradılmışun âyinesidür. Âdemün vücûdi bir şehirdür. Dört dürlü cevâhirden bünyâd olmışdur: Od, Su, Toprak, Yel'dür." Bu alıntı açıktır, yorumu gerektirmez. Bütün tasavvuf ozanlarında insanın bu dört nesnel ilkeden kurulduğu, evrenle özdeş yapıda olduğu, ancak tinin tanrısal bir nitelik taşıdığı, bu nitelik dolayısıyla tanrının insanla özdeşleştiği görüşü savunulur.

Sûretümi gören dir ki beşerdür
Sûretle sıfât-ı Rahmân ben oldum

dizeler çok açık, ben görünüşümle tanrının nesnel niteliği oldum, tanrı bende görünür durumdadır. Bunun anlamı insan tanrı özdeşliğidir, bu özdeşliği sağlayan kurucu öğe de tindir. Nitekim "âdem mânaya dirler/sûret ile kaş değil" dizelerinde geçen "mâna" sözcüğü insanın özünü oluşturur, buna "ruh", Türkçe "tin" deniyor. Gerçek anlamda "ruh" sözcüğü Arapça "yel" karşılığıdır, ilkçağ düşüncesinde varlığı oluşturan dört öğeden biri de, yukarda görüldüğü gibi, bu "yel" dir. Artık sözcükleri eğip bükerek, tersine çevirerek şeriata uygun bir anlam çıkarmaya çalışmanın gereği kalmamıştır.

Kamu şeyde benem ayn-i hakîkat
Sıfât u zât-ı mutlak bahr-i hikmet

diyor Kaygusuz Abdal, bütün varlık türlerinde gerçeğin özü, dengi benim, o kesin, tartışılmaz, üstün varlığın (tanrının) özü de, nitelikleri de benim. Bu dizelerin başka bir anlamı yok, öylesine de açık. Ozan tanrıyla insanın özdeşliğini tartışmanın ötesinde bir açıklıkla savunuyor.

Ezel görün bana ne takdir oldı
Kamu âlem vücûdumda sır oldı
Kamu dil söyledi sırr-ı ene'l-Hak
Kamu şeyde hakîkat menşûr oldı

"görün, başlangıçta bana ne gibi bir önem verildi, bütün evren gövdemde gizli kaldı, bütün diller *ben tanrıyım* dediler, bütün nesnelerde gerçek görünür duruma geldi" bu dizelerde de tanrı-evren-insan üçlüsünün özdeşliği, birliği sergileniyor. Bu düşüncelerin, bu üçüzlü birliğin Kur'ana, hadislere ters düştüğünü söylemek bile gereksizdir. "Ne yana dönerseniz tanrıya yönelirsiniz" sözlerinin anlamı, tanrı belli bir yerde değildir, bütün yönler onundur biçimindedir, tanrı bütün nesnelerde gizlidir diye yorumlanamaz.

Cânân idüm ezelden cânâ geldüm
Cânum vücûd buldı meydâna geldüm

ozan, ben tinsel bir varlıktım, canın sevgilisiydim, sonra nesnelleşerek bu görünüş alanına (dünyaya) geldim, derken yukarda söylediklerini yineliyor.

Bu tevhîdde kamu âlem yegâne
Bir oldı cümle kalmadı bigâne

dizelerinin anlamı şöyle: "bu birlik içinde bütün varlık bir oldu, hepsi birbiriyle kaynaştı arada yabancı kalmadı" Yine varlık birliğine dayanan insan tanrı özdeşliğinin savunulduğu belli.

Deryâ vü ummân menem gevher-i kân bendedür
Aç gözin anlayu bak iki cihân bendedür
Cism ile sûret menem delîl ü bürhan menem
Sûd menem ziyân menem işde dükkân bendedür
Maksad-ı insan menem gerdiş-i devrân menem
Mekteb-i irfân menem işde nişân bendedür
.....
Zâhid ü tersâ menem Mescid-i Aksa menem
Mürde-i İsa menem yahşi yaman bendedür

Evvel ü âhir menem ganî vü fakîr menem
Zâkir ü mezkür menem küfr ü îman bendedür
Cümleye mâ'bud menem Kâ'be menem put menem
Âdeme maksud menem işde fulân bendedür
Zerre ve güneş menem gizlü menem fâş menem
Her ne ki var uş menem cân u cânân bendedür
Kaygusuz Abdal menem cümledeki cân menem
Evvel ü âhir menem genc ü nihân bendedür.

"Deniz, engin, uzay, özlü inci bendedir, Aç gözünü iyi bak, iki evren de bendedir, Nesnel varlık, tinsel varlık, görünüş, kanıt, belge hep benim, Kazanç da yıkım da benim, satış yeri de bendedir, Dünyanın dönüşü de benim, kişinin ereği de, Okuma yeri de benim, bilgi de, işte belge bendedir, Müslüman da Hıristiyan da benim, İsa'nın ölüsü de benim, iyi kötü ne varsa bendedir, Önsüz de benim sonsuz da benim, başlangıç da benim, bitiş de benim, yoksul da, varlıklı da benim, hepsi, din de iman da, imansızlık da bendedir, Anılan da, anan da benim, tapılan da, tapan da benim, Kâ'be de benim, put da benim, insanın ereği de bendedir, Kırıntı, güneş hep benim, gizli açık benim, Ne varsa işde benim, seven de sevilen de benim, bendedir, Kaygusuz Abdal benim, bütün yaratıklardaki can benim, Başlangıç da, bitiş de benim, gizli açık ne varsa bendedir."

Tasavvufun taban sorunu olan varlık birliği, insan

tanrı özdeşliği bu şiirde bütün açıklığıyla sergilenmiştir, yorumun kapısı kapalıdır burada, yabancı dilden alınan sözcükleri bilmek yeter. Bu söyleyiş Yunus Emre'nindir, şiirleri dine aykırı diye yasaklanan Yunus Emre'nin. İmdi, bu şiirin, içeriğini anladıktan sonra, Kaygusuz Abdal'dan nerdeyse üçyüz yıl önce ölen, İranlı tasavvuf ozanı *Şirazlı Baba Kûhi*'den (öl. 1050) birkaç dize aktaralım:

" Çarşıda, manastırda yalnız Allah'ı gördüm
Düzde, dağda yalnız Allah'ı gördüm
O'nu gördüm mihnette hep yanımda
Sevinçte, kederde yalnız Allah'ı gördüm
Namazda, oruçta, zikirde, senâ ve temâşada
Peygamberin dininde yalnız Allah'ı gördüm
Ne ruh, ne beden, ne araz, ne cevher,
Ne keyfiyet, ne sebep, yalnız Allah'ı gördüm
Gözlerimi açtım, beni kuşatan yüzünün nuru ile
Gözün gördüğü her şeyde yalnız Allah'ı gördüm
Bir mum gibi eridim ateşinde
Parlayan alevlerde yalnız Allah'ı gördüm
Açıkça kendimi gördüm kendi gözlerimle
Allah'ın gözleriyle bakınca yalnız Allah'ı gördüm
Yoktulta fenâ buldum kayboldum
Hey, ben ebediyete erdim yalnız Allah'ı,
Allah'ı gördüm." (*)

Bu iki şiir karşılaştırılınca Türk ozanıyla İran ozanı arasında ne denli bir düşünce-inanç özdeşliğinin bulunduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. İkisi de varlık birliği inancının örtüsü altında insan-tanrı özdeşliğini vurgulamakta, evrenle tanrı arasına, yaratan-yaratılan anlamında bir açıklık koymamakta. Bu benzerlik-

(*) Reynold A. Nicholson, *İslam Sûfileri*, çev. Dr Mehmet Dağ, Dr. Kemâl Işık, Dr Ruhi Tığlalı, Dr Abdulkadir Şener, Dr Rami Ayas, Dr. İsmet Kayaoğlu, 1978, s. 50.

ler, Anadolu'da yetişen, tasavvuf yolunu seçen bütün ozanlarda bulunur, bu nedenle Türk ozanlarına, yeni bir tasavvuf görüşünün kurucusu, yaratıcısı diye bakılamaz, başarıları bu görüşü Türk diliyle işlemelerinde aranmalıdır. Tasavvufun kaynağı, düşünce yönünden besleyici odağı ilkçağ Anadolu-Yunan düşüncesidir, gelişmeye başladığı yer İran, yayılma alanı ise Anadolu'dur, genelde.

Fikreyle Hak'ın hikmetün
Cümle odur zâhir bâtın
Ko bu ikilik sıfatun
Cehd eyle bir ile bir ol

diyor Kaygusuz Abdal, burada "bir ile bir ol" sözlerinin açık anlamı tanrı birdir, sen de tanrıyla birliğe ulaş, ikilik kalksın aradan, varolan yalnızca tanrıdır, o sende sen ondasın. Savda bir değişiklik yok. Biricik özellik, bir tasavvuf yandaşı olarak, geleneksel sorunları sürdürmek, onları kendi diliyle açıklamak.

Bu konu özdeşliği, gelenekçi anlayış ortaçağın başlıca özelliğidir. Bu çağda, hangi alanda olursa olsun, sorunlar bellidir, kimi dinci kuruluşlar da değişmezdir. Bu durum yaratıcı atılımın engellenmesidir, düşünme özgürlüğünün ortadan kaldırılmasıdır, ancak yapacak başka bir iş de yoktur. Bu nedenle, ülkemizde tasavvuf alanında da olsa, birkaç ozanın dışında çığır açıcı bir patlama görülmemiştir. Bu patlama da dille, Türkçe söyleyişle sağlanmıştır, sorunlara özgünlük kazandırmakla değil.

Kamu âlem vücûdumda hayâldür
Bu hayâlde cihân nokta-misâldür
Vücûdum katresi bahre düşelden
Yine bakdı kadîm-i pür-kemâldür.

Biçim Değişiklikleri

Kaygusuz Abdal'ın şiirleri değişik dergilerde (yazma mecmualarda), dağınık olduğu gibi birkaç yerde yine yazma "divan"da toplananları vardır. Bu şiirlerin önemli bir bölümü aruz, ötekiler parmak sayısı ölçü alınarak düzenlenmiştir. Ancak, bu düzenlemelerin sonradan büyük bir değişikliğe uğradığı, kiminin dörtlük düzenine sokulduğu görülüyor. Kaygusuz Abdal üzerinde çalışan kişi, dizeleri ikiye bölerek, iki dizeyi dört dizeye çıkarıyor, böylece bir dörtlük düzeni ortaya çıkıyor. Bizim birçok yerde dörtlük düzeninde gördüğümüz "Dost senin yüzünden özge" diye başlayan şiir başka kaynaklarda gazel biçimindedir:

Dost senin yüzünden özge ben kıble-i can bilmezem
Pîrin hüsnüni severem bir gayri iman bilmezem

gibi bir gazel başlangıcı niteliğinde olup ikilik (beyt) düzenindedir. Bu şiirin ölçüsü aruz değildir kuşkusuz, sözcükler arasında bu ölçüye uyan yok. Dizeler dörder dörder olup onaltı durakla bitiyor, başka deyimle bir dize onaltı hecelidir. Demek, bu sayıya dayalı dize özelliği yüzünden, dizeler ikiye bölünerek bir ikilik dört dizeye çıkarılmıştır, böylece yukariki ikilik, bir kat daha çoğalarak:

Dost senin yüzünden özge
Ben kıble-i can bilmezem
Pîrin hüsnünü severim
Bir gayrı iman bilmezem

biçimini alıvermiştir. İlk bakışta bu önemli bir sorun diye görülmeyebilir, ancak üzerinde biraz durulunca ilginç olduğu anlaşılır. O da şudur: dörtlük düzeninde şiir söylemek, Anadolu yazınında, o da parmak sayısına göre (hece ölçüsüyle) hangi dönemde başlamıştır? Yunus Emre'nin dörtlük düzeniyle olduğu sanılan, halk yazınında öyle benimsenen şiirlerinin, hepsinin ikilik (beyt) düzeninde, "gazel" biçiminde yazıldığı anlaşılmıştır, eski yazmalarda öyle geçmektedir. Öğrence kitaplarında dörtlük düzeninde görülen, "Bir kaz aldım ben karıdan" dizesiyle başlayan şiirin gazel türünde (biçim olarak) düzenlendiğini, kimi yeni yazıyla yayımlanmış çalışmalara bile öyle alındığını görüyoruz. Bu biçim değiştirmeler, sonradan, şiiri o yeni basımdan öğrenenlerde gerçek biçimi budur kanısını uyandırıyor.

Bugün bana bir başa çok uzun börklü derviş didi
N'ola bir kez öpsem didüm sögdi bana dört şiş didi
Didüm âşıkım bakmagil beni böyle bırakmagil
Eydür ki ben bilmem seni gerek yan gerek piş didi
Didüm âşık oldum sana sen bir yana can bir yana
Eydür ki şu dervişe bak sayıklar görür düş didi

düzeninde olan, uzunca şiir, kimi yerlerde dörtlük düzeninde söylenir; üstelik ilk dizeler arasında dörtlük düzenine uygun ses uyumu da yoktur (dizelerin sonunda, eskilerin *kafiye* dedikleri). Bize kalırsa, bu türlü değiştirmeler okuma, belleme kolaylığı yüzündendir. Uzun iki dizeyi bellemek, kısa dört dizeyi bellemekten daha güçtür. Yunus Emre'nin halk ozanlarınca belle-

nen, çalgı eşliğinde söylenen koşuklarının da değiştirildiğini biliyoruz. Bu da çalgı eşliğinde dörtlüklerin daha kolay, daha uyumlu söylenmelerinden dolayıdır. Nitekim halk ozanlarının çalgı eşliğinde okudukları koşukların hepsi dörtlük düzenindedir. Dörtlük düzeni, başlangıç yıllarında olmasa bile, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış, bir gelenek niteliği kazanmıştır. Asya'da gelişen Türk şiirinde dörtlük düzeninin bulunduğunu daha önce söylemiştik.

Burada bir de şu sorun vardır: Kaygusuz Abdal'ın "Bir kaz aldım ben karıdan" dizesiyle başlayan ünlü şiirinin son dizesi bağımsızdır, çağdaş şiir biçimine uygundur.

Bir kaz aldım / ben karıdan / boynu da uzun borudan
Kırk derviş kanın kurudan kırk gün oldu kaynadırım
kaynamaz.

Bu dizelerde "kaynamaz" sözcüğü onaltı duraklık ölçüyü aşıyor. Dizeler dörder duraklı öğelerden kurulmuş, "kaynamaz"da üç durak artıktır.

Kırk derviş ka / nın kurudan / kırk gün oldu /
kaynadırım

bu dize dörderli dört bölümden onaltı durak eder, "kaynamaz"ın yeri yok. İşte bu üç duraklı artık (kaynamaz) *Dede Korkud*'ta geçen koşukları anımsatıyor.

Türk şiirinde dörtlük (rübâi, kıt'a, tuyuğ) düzeninde ürünler vardır, "tuyuğ" dışında hepsi kesin bir biçime bağlanır (tuyuğ Türk ozanlarına özgü bir tür sayılır), ancak dörtlüklerden oluşan şiirlerin çoğu aruz ölçüsüyledir. Kaygusuz Abdal'da ise aruz ölçüsüyle yazılması yazın geleneğine göre gerekli sayılan "gazel" görünümünde parmak sayısıyla şiir vardır, yukarda verilen örnekler öyledir. Bu şiirde görülen biçimsel dü-

zen değişikliğinin nereden kaynaklandığını, hangi dönemde bir gelenek niteliği kazandığını saptama olanağı yoktur. Arap yazılarında, sözdizisinde, özel adlar, dize başları eşit büyüklüktedir, bizim "büyük harf" dediğimiz onda yoktur. Bu nedenle, yazmalarda (elyazılı kitaplarda) uzun bir dizenin belli hece sayısına göre, ortasından bölünebileceği sanısı uyanabilir. Yazıcı bu özelliği göz önünde bulundurarak, yukarda geçen iki dizeyi şöyle dizebilir, bunda bir yanlışlık aranmaz:

Didüm âşıkım bakmagıl
Beni böyle bırakmagıl
Eydür ki ben bilmem seni
Gerek yan gerek piş didi

Didüm âşık oldum sana
Sen bir yana can bir yana
Eydür ki şu dervişe bak
Sayıklar görür düş didi.

Bu konuda daha ayrıntılı bir açıklama yapabilmek için, yazınımızda güven verici, yeterli kanıtların bulunması gerekir, şimdilik böyle bir olanak görmüyoruz, üstelik parmak sayısına dayalı koşuk ölçüsünün nereden geldiği de açıkça bilinmiyor. Asya'da üretilen en eski Türk şiirinde genel geçerlik taşıyan, kesin, değişmeyen belli sayılı bir ölçü yoktur.

Düşünce Değişiklikleri

Kaygusuz Abdal'ın, buraya değin şiirlerinden çıkarılan sorunları açıklamaya çalıştık, şimdi yeni bir sorunla karşı karşıyayız: bu ozan, neden kimi koşuklarında koyu bir şeriat yanlısı, kimi koşuklarında ise şeriatın bütün koşullarına karşı çıkar, tanrıyı bile yermekten, alaya almaktan geri kalmaz. Biz, bu çelişkiyi, ozanın tasavvufa bağlılığına, varlık birliği inancına, bir de ozanın bilinçaltından sesler getiren başarısına dayamıştık. Bu konuda, burada, başka bir seçeneği gündeme getirmek istiyoruz. Bu seçenek, pek verimli, inandırıcı olmasa bile, daha önce Yunus Emre'nin (bu adla şiir söyleyen birkaç ozanın şiirlerini birbirinden ayırdetmek için) şiirlerine uygulanmıştı. Bu konunun en saygın uzmanı Abdulbakı Gölpınarlı, en eski yazmalara dayanarak Yunus Emre'nin olduğuna kuşku duymadığı şiirleri ayırmış, "Yunus" adını taşıyan öteki şiirleri de "Şairin geçirdiği manevi devreler" başlığı altında, yalnızca parmak sayısı ölçüsüne göre, günümüzde söylenmiş gibi yayımlamıştı (1945). Yazarın bu görüşüne katılmak için elimizde güvenilecek bilimsel bir kaynak yoktur, onun "manevi devreler" dediği sonradan gelen, yine "Yunus" tapşırmasını kullanan, yaşamı bilinmeyen ozanların ürünleriyle bağlantılıdır. Bunlar

"manevi devreler" değil, başkalarının ürettikleri koşuklardır. Burada bizi ilgilendiren inanç değişmeleridir.

İmdi, Kaygusuz Abdal'ın gerçek yaşamıyla ilgili bütün bilgilerimiz birer varsayımdan öteye geçmiyor. Onun Alâiye Beyi'nin oğlu olduğunu, adının "Gaybi" diye anıldığını, yine kendisinden kaynaklandığı ileri sürülen alıntılardan öğreniyoruz. Yazılı kaynaklar bize gerçek kimliğiyle bir Kaygusuz Abdal bildirmiyor; söylencelerle süslenmiş, aşırıkları seven, Abdal Musa'yı bir geyik yüzünden tanıyan kimse diye gösteriyor. Bu kanıtlanamayan bilgilere dayanarak bir ozanın kesinlikle kimliğini-kişiliğini saptama olanağı bulunmadığını daha önce söylemiştik. Ancak, yazınımızda inanç bakımından göze batan tutarsızlıkları bir "gelişim evreleri" biçiminde göstermek isteyenlerin sayısı az değildir. İmdi kendimize şu soruyu soralım: tanrıyı yeren Kaygusuz Abdal'la öven Kaygusuz Abdal bir midir? Esrar içtiğini açıkça söyleyen, bilinçaltını sergilemekten çekinmeyen ozanla tanrıya övgüler söyleyen, aşırı bir şeriat yanlısı görünen ozan özdeş midir? Sözü uzatmadan söyleyelim: bugün yazın tarihimiz, bilgilerimiz bu sorunun kesin yanıtını bulacak durumda değildir.

Ortada üç değişik olgu vardır: A – Kaygusuz Abdal gerçekten yaşamış, soylu bir ocaktan gelmiş, çok iyi öğrenim görmüş, aydın bir kimsedir, üstelik bir Bey'in oğludur. Bu nedenle avlanmayı, gezmeyi sever, birçok kimseyi tanımıştır, gençliği mutluluk içinde geçmiştir. B – Kaygusuz Abdal, bir Beyin oğlu olması nedeniyle çevresinde saygınlığı vardır, sözünü geçirir, düğünlere, derneklere, eğlencelere katılır, içki içer, tarikatçılarla ilgi kurar, üstelik ozandır, gönlünce koşuklar düzenler. C – Kaygusuz Abdal bir gün kırlarda gezerken ününü duyduğu Abdal Musa'yı görmek ister, bir Beyin oğlu olması nedeniyle, isteği kolayca yerine

getirilir, bu ermişin etkisi altında kalır, tasavvufla senli benli olmanın yolunu bulur.

İmdi bu üç durumda da, Kaygusuz Abdal'ın elimizde bulunan, anlam içeriği bakımından birbirinin büsbütün karşıtı olan şiirleri yazmasına olanak yoktur. Abdal Musa ile yüzyüze gelse bile, bu onun gençlik döneminde, daha kesin kişiliğini bulmadığı bir yaş evresinde olabilir. Bu evrelerde hangi içerikli şiirlerini yazmaya başlamıştır, ya da yazmıştır? Bu evrede bu ozan şeriat yanlısı mıdır? tarikat yanlısı mı? Yanıt yok. Bütün içtenliğiyle tanrıyı, peygamberi, şeyhini, Kur'anı, hadisleri seven, namaz kılan, oruç tutan, hacca giden, şeriatın bütün koşullarını yerine getiren bir kimsenin şeriata aykırılığı tartışma götürmeyen şiirleri yazmasının nedeni nedir? Yanıt yok.

Gönüllerde benem sırr-ı ilâhî
Serâser cümle varlık mihr ü mâhi
Benem hüsni kamû şekl-i sûretün
Kamu başda benem devlet külâhı

dörtlüğünde dilegetirilen düşünce varlık birliği anlayışıdır, insan, evren, tanrı üçlüsü arasındaki özdeşliktir. Ozan bunları söyledikten sonra düşüncesini pekiştirmek için

Âlem külli sedef güher ben oldum
Bu cümle varlığa defter ben oldum
Kamu varlık yakîn bende bulundı
Yakîn ırak kem ü bisyâr ben oldum

dörtlüğünü söyler. Daha önce sergilenen örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzre, Kaygusuz Abdal varlık birliği inancında direnir, tasavvufun bu taban sorununa bağlı kalır. Evren-insan-tanrı üçlüsünün birliği, özdeşliği görüşü şeriatla bağdaşmaz, şeriata göre bu görüş

tanrının birliğini, yüceliğini, benzersizliğini yadsımadır, dolayısıyla en ağır suçtur. Bu dörtlüklerle benzerlerinde Kaygusuz Abdal'ın Kur'anla, hadislerle, islam dininin özüyle bağdaşmayan bir düşünceyi benimsediği anlaşılıyor. Bu aykırılığı tasavvufun bir özelliği sayıp geçelim.

İmdi, Kaygusuz Abdal'ın şiirlerini içeren gerek "divan", gerek yazma dergilerde, bu ozan adını taşıyan, onun elinden çıktığı söylenen şiirler arasında eksiksiz bir şeriat yanlısının duygularını sergileyen, namaz, oruç, hac, zekât gibi islamın ilkelerini anlatan koyu sofu bir kimseye yaraşır dörtlükler de vardır. Sözgelişi:

Mâlike'l-mülksün kadîm-ü lem-yezâl
Mahlukun hâliki sensün Zü'l-celâl

dizeleri ancak bir şeriat ozanının ağzından söylenebilir. Bu dizelerde tanrı önsüz-sonsuzdur, bütün varlıkların yaratıcısıdır, yücedir, benzeri, dengi yoktur, bütün evrenin egemeni, yöneticisidir. Peki bunları daha önce örnekleri verilen varlık birliği inancıyla, evrentanrı-insan özdeşliğiyle bağdaştırma olanağı var mı? Kaygusuz Abdal'ın şiirleri arasında namazın, orucun gereğini, önemini, yerine getirilmesi kesin bir görev olduğunu vurgulayan dizeler de az değildir. Biz, bunları bağdaştırmak, uzlaştırmak, değişmeyen bir düşünceyi saptamak için inceleme gereği duymuyoruz. Düşüncenin bir yönü, içeriği, ölçeği vardır, onun dışına çıkınca "saçma" olur.

Yücelerden yüce gördüm
Erbabsın sen koca tanrı
Âlim okur kelâm ile
Sen okursun hece tanrı

dizeleriyle başlayan, daha önce bütünü görüldüğü gibi, çok ağır, yerici dizelerle tanrıya seslenen bir ozanın böylesine tutarsız, birbirine ters düşen koşukları düzenlemesinde bir hızlı dönüşüm olsa gerek. Bu şiirlerin önemli bir bölümü 1497, 1501, 1533 yıllarında düzenlenen yazmalardadır, en eskisi Kaygusuz Abdal'dan en az elli-altmış yıl sonradır. Bir kimsenin, bilinçli olduğu sürece, alaycı bir söyleyişi yeğlemedikten sonra, böylesine çelişik düşünceleri savunması, bir orada bir burada görünmeyi sevmesi kolay onaylanacak bir davranış değildir. Kaygusuz Abdal, gençlik yıllarında, ailesinin benimsediği gelenek gereğince, şeriata bağlı bir eğitim-öğrenim evresinden geçmiştir, buna babasının Alaiye Beyi olması yeterlidir. Öte yandan, söylenenler doğruysa, Abdal Musa'ya (bu ermişin sağlığında) kapılanmışsa, düşünce değiştirmesi doğaldır. Bu değişim yavaş yavaş olmuştur. Başka bir seçenek daha var elimizde: Kaygusuz Abdal, içtenlikle bağlandığı Abdal Musa ile yüzyüze gelip tanışmasa, onun elini eteğini yaşamında öpmese bile yolunu seçmiş, bütün gönlüyle onun izini sürmüş, dört işlemi (çâr darb) uygulayarak saçını, sakalını, kaşını, bıyığını kazımış, kendi ışıldağını kendisi tutmuştur. Mısır'da Bektaşi tekkesi kurduğuna göre, epeyce yaşlı olması, en azından kırk dolaylarında bulunması doğaldır. Tekke kurmak için belli eğitim aşamalarından geçmek, belli bir bilgi birikimini edinmek, çevresinde toplanacak kimseleri eğitmek için tarikatın bütün inceliklerini, koşullarını, görüş ilkelerini ayrıntılarıyla öğrenmek kaçınılmazdır. Bunlar da öyle birkaç yılda kazanılacak türden değildir. Nitekim, tasavvuf konularını işleyen şiirlerinde ileri yaşların yansıttığı belirtiler seziliyor.

Gel el tâlib bir sahad dinle sözüm
Bu sarayda neye duş olmuş gözüm
Anla bu sarayda bana n'olduğun

Dinle ahı başuma ne geldüğün
Evvelinde ben saraya halk ile
Buyurdı Hak cümlemiz geldük bile

dizeleri "Saraynâme" adlı uzunca koşuğundan alınmıştır. Ozan burada öğütleyici, yol gösterici, kılavuz bir tasavvuf yanlısı durumundadır. "Saray" dediği, şiirin öteki dizelerinden anlaşıldığına göre, içinde yaşanan evrendir, oraya gelinen yer de tanrısal varlık alanıdır. Bu Yeni-Platonculuk'un "oluş" sorununa getirdiği açıklamaya dayanır, tasavvufa oradan geçmiştir. "Tâlib" tarikata yeni girmek isteyen, eğilim duyan kimseye denir, ona yol gösterecek kişinin de deneyimli bir yaşta, olgunluk aşamasında bulunması gerekir. Bizim, anladığımıza göre, Kaygusuz Abdal tasavvufla yakınlığı şeriata uygun bir öğrenim-eğitim evresinden geçtikten sonra, kurmuştur. Bu salt dinci eğilimleri gösteren dizeler o evrelerin ürünüdür.

Kaygusuz Abdal'ın adını taşıyan koşukların hepsinin onun elinden çıktığını savunacak, kanıtlayacak durumda değiliz derken, çağımızda bile onun olmadığı bilinen kimi koşukların onun adına yapıtlara alındığını biliyoruz. Bu şiirlerin biribirine karıştırılması nereden geliyor, hangi dönemde başlamıştır onu bilemeyiz, bilebildiğimiz bu tür olumsuz işlerin sürüp gittiğidir (*). Bu da bir ozanın şiirleri şöyle dursun, bütün yapıtlarını bile hangi yaş evresinde yazdığını, çok kez, belirtmemesinden geliyor. Kaygusuz Abdal'ın bir şiirinde 800'de (1397) doğduğu söylenir. Abdal Musa'nın yaşadığı yıllar bilinmiyor, ancak Aşıkpaşaoğlu, onun Bur-

(*) Bu konuda en ilginç örnek, bize göre, Muhtar Yahya Dağlı, *Kaygusuz Abdal*, 1939 yapıttır. Bu yapıtta *Behlûl* adlı ozanın olduğu birçok kaynakta görülen: *Âdem-i balçıkdan yoğurdun yapdın/Yapıb da neylersin bundan sana ne*, dizeleriyle başlayan koşuk Kaygusuz Abdal'ın gösterilmiştir. Demek, bütün çalışmaların yazılı kaynaklara dayandırıldığı çağımızda bile böylesi yanlışlar, değişiklikler önlenemiyor.

sa'nın alınışında bulunduğunu (1326) söylüyor. Bu durumda Kaygusuz Abdal, yukarda geçen yıl doğru ise, 29 yaşındadır, daha önceleri doğmuşsa (1341 yılını doğum yılı diye gösterenler de vardır) seksenin üstündedir. Öyleyse bu kaynaklara dayanarak, onun şiirlerinin üretiliş evreleri konusunda güvenilir bir yargıya varma olanağı yoktur. Bu değişiklikler (inanç konusunda) nerede, hangi dönemde başlamıştır? daha önce söylediğimiz gibi bunun yanıtı yok. Bütün soruların karşılıksız kaldığı bir konuda, kesin yargıya vararak, Kaygusuz Abdal islam dininin bütün koşullarına bağlanan, onları yerine getiren, ancak tasavvuf kıvancıyla, esiniyle açıkladığı şeriata değgin düşüncelerini yanlış yorumlara dayanarak, başka türlü gösterenler olmuştur demenin saçmalıktan öte bir içeriği yoktur. Üstelik bu ozanın Bektaşi olduğu, Mısır'da tekke kurduğu, Bektaşiler arasında ululardan biri olarak saygı gördüğü biliniyor.

İmdi, Kaygusuz Abdal'ı, bir ozan olarak görmekten öte yapacak iş kalmıyor. Onun adını taşıyan koşukların hepsi ister onun elinden çıksın ister çıkmasın, sonradan başkalarınca düzenlensin, yazınımızda düşüncelerini sergilemede, kullandığı dilde benzeri görülmeyen, oldukça özgün sayılan Kaygusuz Abdal adlı bir ozan' vardır. Bu ozanın Bektaşi olduğu, Bektaşilerce sevilip yaşatıldığı da biliniyor. Yapılacak iş, onun dinle, tarikatla ilgili düşüncelerini bir yana bırakıp yazın alanındaki yerini, özgünlüğünü bulmaktır, hangi dinden-hangi mezhepten olduğunu araştırmak, onu katı bir ortama sürüklemek değil. Mezheple, tarikatla konuya yaklaşmak isteyen bir araştırmacının önyargılardan kurtulamadığı da çok iyi bilinen bıktırıcı bir olaydır.

Sonuç

Kaygusuz Abdal konusunda yazılanları, söylenenleri gözden geçirip özetledikten sonra varılan sonuca göre, yazın tarihimizde bu adı taşıyan, ondördüncü yüzyıl sonlarıyla onbeşinci yüzyıl başlarında yaşayan, çok değişik içerikli şiirler söyleyen bir ozan vardır. Bu ozan, onun adıyla bilinen bütün şiirler onun elinden çıkmışsa, çok değişik-çelişkili durumları, söyleyişleri seven, ince alaylara, yergilere, yüzeyselliğe, ikiyüzlülüğe karşı çıkan, bilinçaltında yığılan birikimleri bilinç yüzeyine çıkarmaktan kıvanç duyan bir kişidir. Bu ozanı, belli bir katılığın sınırları içinde görmek, belli bir dine bağlamak olanaksızdır. Bu ozan, görünüşte Bektaşidir, ancak tarikatın değişmez, yasallaşmış koşullarına, kurallarına bağlı değildir. Yine bu ozan, inancından çok şiir söylemeyi sevmekte, yaşamın tadını çıkarmaya çalışmakta, bütün yasakların, baskıların ötesinde kendi gönlünce gününü gün etmek istemektedir. Bu ozan özgündür, ancak bu özgünlük belli konulardadır.

Kaygusuz Abdal ister tasavvuf, ister islam dini olsun, işlediği konularda özgün, yaratıcı değildir. Bu konular, ondan çok önce ortaya atılmış, tartışılmış, işlenmiş, bir gelenek yoğunluğu oluşturmuştur. Üstelik bu konuların bütün kavramları da belirlidir, ne artar ne

eksilir. Ozanın çarpıcı özelliği bu gelenekleşen sorunlara bile çelişkilerden tedirginlik duymayan alaycı bakışındadır. Bu çelişkiler, ozanın bilinçaltına inmede gösterdiği başarıyı vurgular, onun özgün yanlarından biri de budur. Bu gerçeği gözardı ederek ozanı istenen bir kılığa sokmaya çalışmak sorunun çözümüne değil bulandırılmasına yarar. Kaygusuz Abdal'ın şiirinde okuyucuyu çeken ilginç buluşları sorunsal değildir, sorunsal sayılsa bile söyleyişin alaycı etkinliği şiiri anlamın basıncından kurtarır. Bize göre, bu ozanın en büyük başarısı, günümüze kalışı şiiri anlamın basıncından kurtarması, söyleyişi özgürlüğe kavuşturmasıdır. Bu nedenle, onun koşukları yorumlara da kapalıdır, yorum bu ürünlerden sağlıklı bir sonuç çıkaramaz.

Biz, bu çalışmamızdan önce Şeyh Bedreddin, Yunus Emre, Hatayi, Abdal Musa, Pir Sultan Abdal gibi tasavvuf akımının ülkemizdeki büyük öncülerini, adlarını taşıyan başlıklar altında ayrı ayrı yayımladık. Bu dizi içinde Kaygusuz Abdal'ın yerini bulmaya çalıştık. Bu yeri bulmak, ozanı kendi yerinde görmeye gitmek pek kolay olmuyor. Önce ozan belli bir yerde çakılıp kalmayı sevmiyor, yaşının, gönlünün uyarınca geziyor. Bu uzun, bizim için bilinmeyen gezide, konaklama yerlerini saptamak bile kolay değildir. Ozan konakladığı yerlerden birbirine benzer, birbirine eklenen izlenimler getiriyor, hepsini bir şiirin bütünlüğü içinde dizeliyor, hangisi önce, hangisi sonra bilemeyiz. Bu durumda da hangisinin hangisine öncülük ettiğini saptayamayız. İşte Kaygusuz Abdal da öyle yapmış, gezdiği yerlerin törelerine, geleneklerine uyar gibi davranmış, bilinç yüzeyinden bilinçaltına inmeyi daha uygun bulmuş, görünmeyen yanını gün ışığına çıkarmak istemiş. Onun özgünlüğü, bizce, buradadır.

Son yıllarda Hacı Bektaş Veli, Yunus Emre, Mevlânâ gibi etkinlik gösteren kimseleri belli bir inanç alanına sokarak anlayış daralmışlığına itmek isteyen-

ler, özellikle şeriat çevresinde gösterme tutkusuna kapılanlar çoğalmıştır. Bu adı geçen kimselerin hepsi "mezhep" kavramının kapsamını aşmış, "sünnî" sözcüğünün içeriğini geçersiz kılmış, bütün insanseverlerin ışıldağı, öncüsü olmuşlar. Şimdi Kaygusuz Abdal da öyledir, onu da belli bir dinin insanı olarak görmek tutarsızlıktır Bunlar, günümüze kalan düşüncelerinde bir dine değil, bütün dinlere sesleniyorlar. Tanrısını kendi gönlünde bulan, onunla gizemlerin diliyle söyleşen, konuşan bir kimsenin Hac'da, Mekke'de, bilmem hangi ilde ne işi var, aradığı yanında olduktan sonra? En iyisi ozanları, ermişleri kendi dillerinden anlamak, araya mezhep, din denen çıkarcıları sokmamaktır.

Hak'kı ister isen âdemde iste
Irak'ta Mekke'de Hac'da değildir...

Kaynakça

Arat, Reşid Rahmeti : *Eski Türk Şiiri*, 1965.

Atalay, Besim : *Bektaşilik ve Edebiyatı*, 1341.

Bağlı, Muhtar Yahya: *Kaygusuz Abdal*, 1936.

Edib Harabi : *Edib Harabi, Hayatı ve Deyişleri*, 1959. Emek Yayım.

Eflâkı, Ahmed Dede *Menakıbü'l-Ârifin*, çev. Dr Tahsin Yazıcı, 1953 (MEB).

Ergun, Sadeddin Nüzhet : *Bektaşi Şairleri ve Nefesleri*, 1955, 2. bası (üç cilt)

Eyuboğlu, Ertuğrul Kemal, *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 1973-1975 (iki cilt).

Eyuboğlu, İsmet Zeki : *Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi*, 2. bası, 1989.

Anadolu İnançları-Anadolu Mitologisi, 2. bası 1987.

Bektaşilik, 2. bası, 1989.

Mezhebler-Tarikatlar Tarihi, 2. bası 1989.

Şeyh Bedreddin Vâridat, 3. bası, 1991.

Alevi-Bektaşi Edebiyatı, 1991.

Sömürülen Alevilik, 1991.

Hacı Bektaş Veli, 1989.

Mevlânâ Celaleddin, 1988.

Yunus Emre, 1991.

Pir Sultan Abdal, 1991.

Hatayi/Şah İsmail, 1991.

Abdal Musa, 1991.

Şeytan Ayetleri Söylencesi-Zerdüşt'ün Şiirleri, 1989.

Uygarlığın Çıkmazları, 1990.

Anadolu Uygarlığı, 2. bası 1991.

Divan Şiirinde Sapık Sevgi, 2. bası 1991.

Türk Şiirinde Tanrıya Kafa Tutanlar, 2. bası, 1991.

Eyuboğlu, Sabahattin : *Ömer Hayyam-Dörtlükler*, 1969.
Yunus Emre, 1972.
Gölpınarlı, Abdülbakı : *Kaygusuz-Hatayi-Kul Himmet*, 1953.
Alevi-Bektaşi Nefesleri, 1962.
Kaygusuz-Vizeli Alaeddin, 1932.
Yunus Emre, 1936.
Kaygusuz Abdal, TD. Halk Edebiyatı Özel sayı, c. XIX, sayı: 207
Güzel, Dr. Abdurrahman *Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri*, 1983.
Kaygusuz Abdal, 1981.
Kaygusuz Abdal, *Divan*, İst. Beled. Kt. (Atatürk Kütüphanesi) K. 606/3 yazma.
Kitâb-ı Muglâte, İst. Beled. Kt. 663 (Osman Ergin Bl.) yaz.
Risâle-i Kaygusuz Abdal, İst. Beled. Kt. 1102 (yaz.)
Budalaname, İst. Beled. 1890 (yazma), 1321 (yazma), İst. Millet Kt. 910, 909 (İkisi de basma). Kaygusuz Abdal'ın yapıtları İstanbul Süleymaniye, Nuruosmaniye, Üniversite gibi büyük kitaplıklarda (hepsi yazma) bulunmaktadır. Abdülbakı Gölpınarlı'nın İstanbul Bayazıd Devlet Kütüphanesi'nde, geniş bir *Kaygusuz Abdal Bibliyografyası* vardır.
Kocatürk, Vasfi Mahir, *Tekke Şiiri Antolojisi*, 1955.
Köprülü, Mehmed Fuad, Prof. Dr. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 2. bası 1972.
Nicholson, Reynold A. *İslam Sûfileri*, çev. 1978. Çevirenler: Dr Mehmed Dağ, Dr. Kemal Işık, Dr. Ruhi Fığlalı, Dr. Abdulkadir Şener, Dr. Rami Ayas, Dr. İsmet Kayaoğlu.
Öztelli, Cahit : *Bektaşi Gülleri*, 1973.
Salcı, Vahid Lütfi *Kaygusuz Abdal Hakkında Etüdler, Türk Folklor Araştırmaları* I-IV, 1949-1950.
Yesevi, Hoca Ahmed *Divan-i Hikmet'ten Seçmeler*, 1983, yay, Prof. Dr. K. Eraslan
Yınanç, Mükrimin Halil: *Selçuklular Devri*, 1944.

Kaygusuz Abdal'ın kişiliğini, özgünlüğünü aydınlığa kavuşturmak için yapılabilecek biricik iş düşüncelerinin odağını bulmak, koşukların değişikliğini gözardı etmek; biz de öyle yaptık. Ozanın görüşünü, inançlarını saptayınca yazın alanındaki etkinliğini, özgünlüğünü, kişiliğini yakalamak kolaylaşıyor. Ancak, bunda da ufak bir güçlük sözkonusudur. Kaygusuz Abdal yermeyi, gülmeyi, güldürmeyi seven, akıcı dilini bu yolda kullanan bir ozan, bir tasavvuf aydını. En ağır başlı bir düşünceyi en güldürücü bir konu bütünlüğünde sergilemeyi seviyor, güldürürken düşündürüyor, düşündürürken güldürüyor.

ISBN 975-447-021-9